

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 33 * άνοιξη 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΛΟΥΙΖΑ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΟΥ, Γύρω από την ίδρυση του Αναγνωστηρίου «Η Αίγλη» στη Σύμη: Ένα ποίημα και μια επιστολή της Σαφρούς Λεοντιάδος [3] ~ ΣΩΤΗΡΗΣ ΤΣΕΛΙΚΑΣ, Δύο αθησαύριστα κείμενα του Εμμανουήλ Ροΐδη [8] ~ ΛΑΜΠΡΟΣ ΒΑΡΕΛΑΣ, Η εφημερίδα Αθήναι (1884) του Ξενοπούλου και του Νιρβάνα [13] ~ ΕΒΑ LATORRE BROTO, Η «Ανεράδα» του Β. Μιχαηλίδη: μια μεταφραστική πρόταση στα ισπανικά [19] ~ ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, Μια «συνομιλία» του Β. Μιχαηλίδη με τον Η. Τανταλίδη [22] ~ ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΑΠΑΛΕΟΝΤΙΟΥ, Οι τελευταίες στιγμές του Β. Μιχαηλίδη. Η μαρτυρία της Στυλιανής Πισύρη και ο Γεώργιος Στρέιτ [25]. Μάγισσες στη Λεμεσό του 19ου αιώνα (Νίκος Νικολαΐδης, Πέρ' απ' το καλό και το κακό, 1940) [34] ~ ΜΙΧΑΗΛΑ ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ-ΙΑΤΡΟΥ, Ο James Joyce διαβάζει Κωστή Παλαμά [28] ~ ΚΩΣΤΑΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Μια λανθάνουσα συνέντευξη του Νίκου Νικολαΐδη [31] ~ Κ. Γ. ΠΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ, Για την Πολεμική μούσα του Ιω. Περγίου [35] ~ ΘΑΝΑΣΗΣ Β. ΚΟΥΓΚΟΥΛΟΣ, Μια άγνωστη φωτογραφία του Κ. Γ. Καρυωτάκη [37] ~ ΕΛΕΝΗ ΠΑΡΙΣΙΑΔΟΥ, Πέντε ανέκδοτες επιστολές του Τέλλου Άγρα προς τον Καίσαρα Εμμανουήλ [40]. Στο Λύκειο Νεοκλέους της Λευκωσίας. Μια ανέκδοτη επιστολή του Καίσαρα Εμμανουήλ [45] ~ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΚΟΡΗΣ, Γιάννης Ρίτσος (=Πέτρος Ελασίτης): «Ύμνος στην Αθήνα μας» (1945) / «Αθήνα!» (1946) [47] ~ MAURIZIO DE ROZA, Ο Οδ. Ελύτης μεταφραστής του Τζιουσέππε Ουγκαρέττι [51] ~ ΜΑΡΙΑ ΜΗΝΑ, Φλόγα, «πρωτοποριακή έκδοση Τεύχρου Ανθία». Β' περίοδος (Λευκωσία, 1944-1946): Αποδελτίωση κατά τεύχος [54] ~ ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΙΛΛΑΣ, Μιά μικρή περιπέτεια του λαϊκού ποιητή Χαράλαμπου Μ. Άζινου [59] ~ ΣΑΒΒΑΣ ΠΑΥΛΟΥ, «Γύρω από την τέχνη». Ένα κείμενο του Παναγή Λεκατσά [59] ~ Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Τά κάρφη και ή δοκός [61] ~ Μ-Φ, Η Κυπριάδα του Δημήτρη Ποταμίτη [62] ~ Προσθήκες, διορθώσεις, σχόλια [65] ~ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Καταχρήσεις - και μια έκκληση [67] ~ ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΚΑΚΟΛΗΣ, 'Πού τότες [68] ~ ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΖΕΝΙΟΥ, Τιμή στον Βασίλην Μιχαηλίδην [68]

Λευκωσία, Κύπρος / μικροφιλολογικά

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 33 * άνοιξη 2013

Κυκλοφορεί δυο φορές τον χρόνο (άνοιξη - φθινόπωρο)

Ιδρυτική επιτροπή: Φοίβος Σταυριδης, Σάββας Παύλου, Λευτέρης Παπαλεοντίου

Υπεύθυνος έκδοσης: Λευτέρης Παπαλεοντίου

Συντακτική επιτροπή: Λάμπρος Βαρελάς, Κυριάκος Ιωάννου, Δημήτρης Κόκορης,
Λευτέρης Παπαλεοντίου

Εκτύπωση: Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Λτδ, Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία
(τηλ. 22347359, 22438968, τηλεμοιότυπο 22435698)

Συνεργασία, αλληλογραφία και συνδρομές να αποστέλλονται στον υπεύθυνο της έκδοσης (Λευτέρης Παπαλεοντίου, Τ.Θ. 14210, 2155 Λευκωσία. Τηλέφωνο: 00357 22338827· e-mail: plefteris@cytanet.com.cy)

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Παρακαλούμε τους συνεργάτες μας να μας στέλλουν ευσύνοπτα κείμενα, με ελάχιστες υποσημειώσεις. Επώνυμες επιστολές δεν δημοσιεύονται παρά μόνο στην ηλεκτρονική σελίδα του περιοδικού (<http://microphilologica.blogspot.com>). Απαντητικά σημειώματα θα πρέπει να αναφέρονται σε φιλολογικά θέματα.

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1450-0132

Τιμή τεύχους (με Παράρτημα): 5 €

Συνδρομή για 3 τεύχη: 10 €

Το τεύχος αυτό έχει επιχορηγηθεί από τις Πολιτιστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού. Η επιχορήγηση δεν σημαίνει ότι το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού αποδέχεται το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων ή τις απόψεις της συντακτικής επιτροπής.

Γύρω από την ίδρυση του Αναγνωστηρίου «Η Αίγλη» στη Σύμη:
Ένα ποίημα και μια επιστολή της Σαπφούς Λεοντιάδος

Σε φύλλο του Οκτωβρίου του 1872 της εφ. *Αμάθεια* της Σμύρνης¹ αναγγέλλεται η ίδρυση «πνευματικού φάρου» στο νησί Σύμη και, μαζί, δημοσιεύεται σχετική επιστολή, που την υπογράφουν οι συμαίοι λόγιοι Αλέξανδρος Ι. Μιλιωράτης, Ν. Κ. Σαμιωτάκης, Β. Κεραμόπουλος, Ι. Μ. Κοντός, Ν. Α. Μπόνης, Δημοσθ. Χαβιαράς, Ιωάννης Ε. Κλαδάς και Αγαπητός Ι. Διακογιάννης. Σε αυτή την επιστολή γνωστοποιείται, με υπερηφάνεια, η ίδρυση του Αναγνωστηρίου «Η Αίγλη»,² ενώ τονίζονται οι αενάως «καταβαλλόμενοι» αγώνες των Συμαίων για πνευματικό βίο, «ἐν γένει προβαίνοντες καθ' ἕκαστον σχεδὸν ἔτος καὶ ἐν βῆμα πρὸς τὰ κρείττω». Οι υπογράφοντες θεωρούν ότι η απουσία «πνευματικῶν ἐργαστηρίων» ἦταν «μία [...] τῶν οὐσιωδεστερῶν ἐλλείψεων», αφού δεν υπήρχε μέχρι τότε ἄλλος τρόπος καλλιέργειας του πνεύματος και της φιλαναγνωσίας στο νησί. Μια ομάδα, λοιπόν, πρωτοπόρων σκεπτόμενων ανθρώπων αποφάσισε να προβεί σε σύσταση Αναγνωστηρίου, που του δόθηκε ἓνα ἀπὸ τα αρχαία ονόματα της Σύμης. Στην αναγγελία συστήνεται στα φιλόμουσα μέλη να «προικίσωσι καὶ τὸ ἡμέτερον Ἀναγνωστήριον καὶ διὰ τῆς ἀναγκαίας συλλογῆς βιβλίων». Η τελετή των εγκαινίων, την οποίαν παρακολούθησε «συμπυκνωθὲν ἄμετρον πλῆθος», περιλάμβανε «ἐκκλησιαστικὴν ἱεροτελεσίαν» και «προσλαλίαν» ἀπὸ τον διευθυντὴ της δημόσιας ἐλληνικῆς σχολῆς Γεώργιο Περίδη «περὶ τῶν καλῶν ἐν γένει τοῦ πνευματικῶν βίου».

Ο αριθμὸς των μελῶν του Αναγνωστηρίου μέχρι τη στιγμή της αναγγελίας ανερχόταν σε 45. Διέθετε 6 περιοδικά, 12 εφημερίδες και πολλά συγγράμματα-βιβλία. Είναι ενδιαφέρον ὅτι, στα πρώτα τουλάχιστον χρόνια της λειτουργίας του, διδάσκονταν και μαθήματα ἀπὸ πέντε μέλη του Αναγνωστηρίου: Γενικῆς Ἱστορίας, Ἐκκλησιαστικῆς, Ἀνθρωπολογίας, Μαθηματικῶν, Στοιχειώδους Ἀστρονομίας και Γαλλικῆς γλώσσας. Η επιστολή δίνει πολλές πληροφορίες για τη σύσταση και λειτουργία του Αναγνωστηρίου και κλείνει με την προσδοκία και την ευχή να καταστεί ἡ «Αἴγλη» «ἑστία πνευματικῆς λάμψεως».³

Στην ἐκκλήση των ιδρυτῶν για ἀποστολὴ βιβλίων προς ἐμπλουτισμὸ της Βιβλιοθήκης αὐτῆς ἀνταποκρίθηκε και ἡ μικρασιάτισσα λόγια με κυπριακή καταγωγή και σημαντικὴ παιδαγωγὸς του 19ου αἰῶνα Σαπφὴ Λεοντιάς,⁴ ὅπως φαίνεται ἀπὸ τον «κατάλογον τῶν δωρηθέντων βιβλίων ὑπὸ τακτικῶν μελῶν»⁵ στα ἐντυπα *Χρονικά του ἐν Σύμῃ Ἀναγνωστηρίου «Αἴγλης»* (1874)· στον κατάλογο αὐτὸ συμπεριλαμβάνονται και τρία ἔργα της ἰδίας.⁶

Με ἀφορμὴ την ίδρυση του Αναγνωστηρίου, ἡ λόγια συνθέτει και ἓνα ἀρχαϊότροπο, ἀρκετὰ δύσκαμπτο ποίημα, σε δακτυλικὸ δεκαεπτασύλλαβο, με τίτλο «Ὁ Ἕλληνας ἀείποτε ζηλωτὴς τοῦ πολιτισμοῦ ἢ τὸ ἐν Σύμῃ Ἀναγνωστήριον «Αἴγλη»»,⁷ το ὁποῖο δημοσιεύεται στην *Αμάθεια*⁸ και ἀναδημοσιεύεται στα *Χρονικά του ἐν Σύμῃ Ἀναγνωστηρίου «Αἴγλης»*.⁹ Παραθέτω το (ἀρκετὰ ρομαντικὸ-ἐλληνοχριστιανικὸ ὅσο και γεμάτο ἀπὸ στερεότυπα ταιριαστὰ στις ἐπιδιώξεις του «Προτύπου Βασιλείου» και της «Δύσεως της Ανατολῆς») ποίημα:¹⁰

Ὁ Ἕλλην ἀείποτε ζηλωτῆς τοῦ πολιτισμοῦ,
ἢ Τὸ ἐν Σύμῃ Ἀναγνωστήριον «Αἴγλη»

*Οὐ μὴ σε ἀνώ, οὐδ' οὐ μὴ σε ἐγκαταλείπω
(Δευτερονόμιον)*

Ἵπὲρ τοῦ ἔθνους Ἑλλήνων ἡ πρόνοια πόσον ἡ θεία
Εἶν' ὑψηλή, θαυμασία καὶ πάντοτε πλήρης ἀγάπης!
«Ὅχι οὐ μὴ σε ἀνώ, οὐδ' οὐ μὴ σε ποτ' ἐγκαταλείπω».
Ἰερωβὰ ὁ Θεὸς ὑψιφώνως ἐλάλησε τότε
Πρὸς τὸν ἐν γῆ Χαναὰν ἐκλεκτὸν Ἰσραὴλ τοῦ τὸ πάλα,
Τῇ διατόμῳ χρησάμενος γλώσση τοῦ θείου Μωσέως.
Καὶ πρὸς πᾶν πλάσμα δ' αὐτοῦ λογικὸν ἐξεφώνησε τοῦτο
Τὸ ἀποστάζον στοργῆς πατρικῆς καὶ ἰσχύος τοῦ ῥήμα
Ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ὁ πανάγαθος πάντων γενέτης,
Τὸν τοῦ ἀνθρώπου εἰδὼς ἐπὶ γῆς ἀλλοπρόσαλλον βίον!

– Ἀλλὰ «Οὐ μὴ σε ἀνώ καὶ οὐ μὴ σε ποτ' ἐγκαταλείπω».
Μετὰ ἰδίου τινὸς ὑπεσχέθη τῷ Ἕλληνι φίλτρου.
Ναί, τῷ πολύτλα υἱῷ τῆς μεγάλης δὴ τούτῳ βουλῆς του.
Τὸ δεξιῶς πρὸς τὸ φῶς τεταμένον τοῦ Ἕλληνοσ πνεῦμα
Ὁ ποιητῆς περὶ πλείστου ποιούμενος, καὶ τὴν καρδίαν
Τὴν ἐλληνίδα ὄρων πρὸς τὸ κάλλος ὀργῶσαν τὸ θεῖον.
Κι' ἐν τῇ σοφίᾳ δ' αὐτοῦ προειδὼς τὰς δεινὰς παλιόροιας
Τῶν συμφορῶν, εἰς ἃ ἔμελλε νὰ περιπέσῃ πολλάκις
Ἐν τῷ πελάγει τοῦ βίου ὁ φίλτατος παῖς τοῦ ὀ Ἕλλην.
– «Τέκνον! Οὐ μὴ σε ἀνώ, οὐδ' οὐ μὴ σε ποτ' ἐγκαταλείπω».

Καὶ δὴ ὁ Ἕλλην ἐντεῦθεν μικρὸς ἦ καὶ μέγας ὑπάρχων,
Καὶ δυνατὸς ἢ ἀδύνατος, καὶ ἀκλεῆς ἢ ἐν κλέει,
Καὶ ἐν ἀκμῇ θαυμαστῇ, ἢ δεινῇ ἐμπεσῶν ταπεινώσει,
Καὶ εἴτε ἀρχῶν κι' ἐλεύθερος, εἴθ' ὑπεξούσιος δούλου·
Καὶ ἐπὶ χώρας εὐδαίμονος καὶ εὐρυστέρου διάγων
Ἐν εὐζωίᾳ πολλῇ, εἴθ' ἰστάμενος ἀπ' ἠλιβάτου
Κι' ἀγόνου βράχου, καὶ μόλις ἐκεῖ ἀποζῶν· ναί, ὀ Ἕλλην
Εἰς πάντα τόπον κι' εἰς πάντα καιρὸν ἀναδείκνυται ὄντως
Τὶ δὴν ἐξαίρετον, τὶ εὐνοούμενον πλάσμα τοῦ θείου.

– Καὶ τί τὸ αἴτιον; – Ὅτι τὸ πνεῦμά του χάριτας ἔχει,
Ἄς ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ ἐπειδὴ διὰ τούτων ὀ Ἕλλην
Ζῶν διακρίνεται πάντοτε, ζῶν καὶ φερόμενος μόνος
Ἐξ ἑαυτοῦ πρὸς τὸν μέγιστον τῆς ἀνθρωπότητος ὄρον.
Ὅτι μὲ πόθον πολὺν τ' ἀληθές, τὸ καλὸν ἐν τῇ φύσει
Ἐκζητεῖ πάντοτε, καὶ τ' ἀγαθὸν ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ βίου,
Ἐνδοξα τούτων ἀφείς ὑποδείγματ' εἰς πάντα τὰ ἔθνη.

– Τὸν εὐγενῆ ἀναδέχεται πάντοτε πόλεμον ὄθεν
Κατὰ τῆς ὕλης, ὃν ἔχει τὸ πνεῦμα, κατὰ τε τοῦ σκότους
Τὸ φῶς, ὃν ἔχει κι' ἢ θεῖ' ἀρετὴ κι' ὑψίφων σοφία
Κατὰ τῆς φαύλης κακίας καὶ τῆς ζοφερᾶς ἀμαθείας.
– Ὡ! λειτουργία ἰδοὺ πρὸς τὴν θείαν ἰδέαν καλλίστη.
Καὶ ἀπ' αὐτῆς δὴ ὀ Ἕλλην οὐδέποτ' οὐδέποτ' ἀπέστη.
Ἐκ παλαιάτων του χρόνων καὶ μέχρι τοῦ νῦν δυσαρίθμους

Παντοειδείς ὑποστάς περιπτώσεις, ἀκλόνητος μένει.
Εἰς τῆς ιδέας αὐτῆς τὴν θεάρεστον ὑπηρεσίαν.
Καὶ ἐν πολέμοις αὐτὸς κι' ἐν εἰρήνῃ ἐκ ταύτης καὶ μόνης
Τῆς ἀγαστῆς ἐμφορεῖται ιδέας, κι' ὠραῖον ἀγῶνα
Ἵπὲρ αὐτῆς ἀγωνίζεται πάντοτε μόνης. Καὶ εἴτε
Τύχης καλῆς ἢ κακῆς ἀξιοῦται, τὸ ὄμμα του τείνει
Θάλλον καὶ πλήρες ζωῆς πρὸς τὴν φίλην ιδέαν του ταύτην,
Καὶ πρὸς αὐτὴν παρομοίως γενναῖον τὸν πόδα του φέρει.¹¹

Τῆς ἑλληνίδος φυλῆς κατ' ἐκείνους τοὺς πάλαι της χρόνους
Δεύτερος¹² μέγας ἀγὼν τῆς τοῦ πνεύματος θείας ἰσχύος
Κατὰ τοῦ ὄγκου τῆς ὕλης ὁ πόλεμος ὁ κατ' Ἰλίου,
Ἵν διηώνισ' ἡ ἔξοχος Μούσα τοῦ θεοῦ Ὀμήρου.
– Ἄπασα τότε ἡ Ἑλλάς ἐκινήθη καὶ τόσους υἱούς της
Καρηκομώνοντας ἤρωας ἔπεμψε σὺν τοῖς ἐκπάγλοις
Θεοεικέλοις αὐτῶν ἀρχηγοῖς. Ἐπὶ πᾶσαν ἠκούσθη
Τότε τὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τοῦ σκιδώδους Πηλίου
Μέχρι τῆς νήσου τοῦ Μίνωος, κι' ἀπὸ τῆς φίλης πατρίδος
Τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τῆς τοῦ ἡδύφρονος Νέστορος χώρας
Μέχρι τῶν νήσων καὶ τῶν περικλύτων ἀκτῶν Ἰωνίας,
Μία ἠκούσθη φωνή: «Προμαχίσοντες ἀγωμεν πάντες
Τῆς βασιλείας τοῦ πνεύματος κατατροποῦντες τὴν ὕλην».

Ἐκ τῆς πανέλληνος κείνης κινήσεως δὲν ἀπελείφθη
Οὐδ' ὁ ξηρὸς κείνος βράχος ἀπέναντι τῆς εὐηλίου
Ῥόδου προσκειμένος, ὅστις ἡ ἀγονος νῆσος εἶν' Σύμη.
Αὕτη προσήνεγκεν εἰς τὸν κοινὸν τότε Ἑλλήνων ἀγῶνα
Τὸν ἀγλαόν της Νιρέα τρεῖς ἀγοντα νῆας εὐρύθμους.
Τὸν Ἀγλαίας υἱὸν καὶ Χαρόπου τοῦ ἀνακτος Σύμης,
Ὅστις ἀνήρ ἦλθε κάλλιστος πάντων Ἑλλήνων ἀγῶνα εἰς Τροίαν
Μετὰ Πηλεΐδην τὸν ἔξοχον ἤρωα.¹³ Καὶ εἰς τὴν νέαν
Τὸν πανταχοῦ νῦν Ἑλλήνων συγκίνησιν ὑπὲρ τοῦ θεοῦ
Πολιτισμοῦ καὶ ἀρετῆς τῆς κλεινῆς καὶ μαθήσεως ὕπερ
Τῆς Ἑλληνίδος, ἐχούσης συμπάρεδρον μάλ' ἡρμοσμένην
Τὴν ὑψηλὴν τοῦ Χριστοῦ διδαχὴν. Εἰς τὴν κίνησιν ταύτην
Ἴδου αὐτὴ ἡ μικρὰ κι' ἀνεπίβλεπτος νῆσος τῆς Σύμης
Δὲν ἀπολείπεται. Ἴδου εἰς τὸν καλὸν Σύλλογόν της,
Ἐν ᾧ συλλέγουσα νέων υἱῶν της εὐμούσων χορείαν,
Νὰ συντελέσῃ ὄργᾳ μετὰ ζήλου ψυχῆς ἑλληνίδος
Εἰς τὸν ἀπάντων Ἑλλήνων ἀγῶν' ἱερὸν τῆς παιδείας,
Τὰς εἰς τὸ πνεῦμα τῶν νέων Νιρέων της χάριτας ἤδη
Εἰς τὸν ἀγῶνα τιθεῖσα μετ' ἐπιτυχίας εὐλόγου,
Οἷας τὸ κάλλος τοῦ σώματος τοῦ παλαιοῦ της Νιρέως
Δὲν ἤξιώθη ἐν Τροίᾳ. – Ὁ σύλλογος εἶπε δὴ οὗτος
Ν' ἀναδειχθῆ τοῦ καλοῦ του ὀνόματος ἄξιος πάνυ.
Καὶ ὡσεὶ αἴγλη τοῦ πνευματικοῦ τῆς παιδείας ἡλίου
Καὶ τοῦ ὑψίστου ἐκείνου φωτὸς τῆς Χριστοῦ ἀληθείας
Ν' ἀποσοβῆση μαρμαίρουσα καὶ καθ' αὐτὴν τὰς νεφέλας
Τῆς βαρβαρότητος καὶ ἀμαθείας, ὁπόθεν ζοφώδεις
Τὸν γλαφυρὸν τῆς πατρίδος ὀρίζοντα περικαλύπτουν.

Ἐν Σμύρῃ, τὸν Δεκέμβριον 1872

Σ. Λεοντιάς

Παράλληλα, η Λεοντιάς απευθύνει μία επιστολή στον πρόεδρο του Αναγνωστηρίου,¹⁴ ευχαριστώντας τον για την αποστολή διπλώματος επιτίμου μέλους· στην επιστολή αυτή, μεταξύ άλλων, του συστήνει να έρθει σε επαφή με τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο «Όμηρος» της Σμύρνης. Από το περιεχόμενο της επιστολής, αλλά και από το άρθρο του Δημ. Ι. Μ. Χαβιαρά στο περιοδικό *Ευρυδίκη*,¹⁵ συνάγεται ότι η φήμη της Λεοντιάδος είχε φτάσει και στη Σύμη. Από το άρθρο αυτό γίνεται γνωστό ότι είχε ζητηθεί «παρά τῆς μουσοφιλοῦς κ. Σαπφούς Λεοντιάδος» να τους συστήσει μια ικανή διευθύντρια για το Παρθεναγωγείο της Σύμης. Η Λεοντιάς υπέδειξε και προσκάλεσε, μέσω του καθηγητή Ν. Σαρίπολου, την αρσακειάδα Ελένη Α. Αλειφέρη.¹⁶ Ο Χαβιαράς δεν παραλείπει να κάνει «μνείαν τῆς εὐγνωμοσύνης τῆς κοινότητος Σύμης πρὸς τὴν κ. Σαπφῶ δι' ἃς ἐν τῇ ἀκαμάτῳ αὐτῆς μερίμνῃ πρὸς μόρφωσιν τοῦ γυναικείου φύλου τοῦ ἡμετέρου ἔθνους κατέβαλε προσπαθείας πρὸς εὔρεσιν διδασκάλου διὰ τὴν ἡμετέραν κοινότητα».¹⁷ Παραθέτω την επιστολή της Λεοντιάδος:

Ἀξιότιμε Πρόεδρε!

Τὴν ἀπὸ 1ης λήξαντος Νοεμβρίου ἐπιστολὴν ὑμῶν συνοδεύουσάν μοι δίπλωμα Ἐπιτίμου μέλους ἐν τῷ ὑφ' ὑμῶν προεδρευομένῳ ἀρτισυστάτῳ Ἀναγνωστηρίῳ Αἴγλη μετ' εὐκρινούς εὐχαριστήσεως ἐδεξάμην.

Καὶ δὴ βραδύτερον ἕνεκα γενομένων μοι κωλυμάτων ἀπαντῶσα, ἐκφράζω μὲν ὑμῖν τὴν ἐπὶ τῇ εὐπροσδέκτῳ ταύτῃ τιμῇ εὐχαριστίαν, οὐχ ἦττον ὅμως ἀποβλέπουσα εἰς τὸν ἐν τῇ συστάσει καὶ τοῦ Ἀναγνωστηρίου ἐκδηλούμενον ἀξιεπίαιον ζῆλον ὑμῶν πρὸς πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ συμφέρον τῷ ἔθνει φαίνεται, καθηδύνομαι ἐπὶ τοῖς φιλοθενέσι τούτοις αἰσθήμασιν ὑμῶν καὶ συγγαίρῳ ὑμῖν ἐπὶ τῇ ἀξιομιμῆτῳ φιλοπατρίᾳ καὶ ὁμονοοῦσῃ φιλομουσίᾳ ὑμῶν διακρινούσῃ τῶντι ὑμᾶς μετὰ τῶν γειτόνων ὑμῶν ὁμογενῶν νησιωτῶν.

Κατασχεθεῖσα ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων τούτων ἐποίησα τῷ Ἀναγνωστηρίῳ ὑμῶν τὴν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 4894 20 Δεκεμβρ. ε.ε. φύλλῳ τῆς «Ἀμαλθείας» κατακεχωρισμένην ποιήσιν, ἐν ἣ ἐκφράζω καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ εὐχὰς μου.

Προτρέπω ὑμᾶς ἵνα σχετισθῆτε καὶ μετὰ τοῦ ἡμετέρου ἐνταῦθα φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου «Όμήρου» γράφοντες αὐτῶ.

Διατεθειμένη ἵνα φανῶ ὑμῖν χρήσιμος εἰς ὅ,τι μοι ἐστὶ δυνατόν ἀπονέμω ὑμῖν καὶ πᾶσι τοῖς ἀξιοτίμοις τοῦ Ἀναγνωστηρίου μέλεσι τὴν ἀρμόζουσαν τιμὴν καὶ ὑπόληψιν.

Ἐν Σμύρῃ τῇ 21 Δεκεμβρίου 1872

Σ. ΛΕΟΝΤΙΑΣ

Επιστολή για να ευχαριστήσει για την εκλογή της ως επιτίμου μέλους του Αναγνωστηρίου και για το δίπλωμα το οποίο της στάλθηκε απευθύνει, όμως, και η αδελφή της Σαπφούς, η Αμιλία Κτενά-Λεοντιάς. Στην επιστολή της γράφει μεταξύ άλλων: «Πολλὰς ὀφείλουσα χάριτας τῇ Συμαϊκῇ κοινότητι ἐπὶ τῇ ὑπὲρ διετίαν εὐγενεῖ φιλοξενία κατὰ τὴν παρ' αὐτῇ παροικίαν μου, χαίρω ὄντως ἐπὶ τῇ Ἑλληνικωτάτῃ προόδῳ αὐτῆς, τὴν δὲ χαρὰν μου καὶ δημοσίᾳ ἤδη ἐξέφρασα διὰ τῆς “Εὐρυδίκης” ἅμα τῷ ἀκούσματι τῆς συστάσεως τῆς “Αἴγλης”, ὑπὲρ ἧς ἔχετε ὑπὸ τὴν διάθεσιν ὑμῶν ἀπάσας τὰς στήλας αὐτῆς».¹⁸ Ενδιαφέρον παρουσιάζει, επιπλέον, η πληροφορία που καταγράφεται¹⁹ σχετικά με τη διετή παραμονή της ιδίας στη Σύμη, που τοποθετείται δέκα περίπου χρόνια πριν από την επιστολή αυτή (βλ. και το άρθρο του Δημ. Ι. Μ. Χαβιαρά στην *Ευρυδίκη*, όπου σημειώνεται ότι «πρὸ δεκαετίας ἢ νῆσος αὕτη ἔσχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἔχει ἐπὶ διετίαν διευθύντριαν Παρθεναγωγείου τὴν φιλόμουσον Συντάκτριαν (=Αμ. Λεοντιάδα) τοῦ σπουδαίου τούτου περιοδικοῦ τοῦ ὠραίου φύλου τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, Ἑλληνοδιδασκάλου ὄντος συγχρόνως τοῦ ἀποβιώσαντος γηραιοῦ

καί ἔλλογιμο πατρός της»²⁰ Εἶναι σαφές, λοιπόν, ὅτι στη Σύμη, τὸ ἴδιο διάστημα, δίδασκε καὶ ὁ πατέρας τῶν δύο Λεοντιάδων, ὁ Λεόντιος Κληρίδης.

Κλείνω τὴ σύντομη αὐτὴ αναφορὰ στη συμαϊκὴ πνευματικὴ κίνηση τῆς δεκαετίας τοῦ 1870, στὴν «Αἴγλη» καὶ στις Σαπφῶ καὶ Αἰμιλία Λεοντιάδα, με ἓνα χαριτωμένο ἐράνισμα ἀπὸ τὸν Ἑσπερο, ὅπου διαφαίνεται με ἐνάργεια ἡ κατοπινὴ παρακμὴ αὐτοῦ τοῦ πάλαι ποτὲ πνευματικοῦ φάρου τῆς Σύμης.²¹ Ὁ Μ. Μαλλιαράκης, στὸ Ε΄ μέρος τοῦ ἀρθροῦ τοῦ «Περὶ τῆς νήσου Σύμης», δημοσιευμένου σε συνέχειες στὸν Ἑσπερο, ἀφιερώνει, 16 χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἰδρυση τοῦ Αναγνωστηρίου «Ἡ Αἴγλη», ἓνα σχόλιο, ὅπου γράφονται με φιλοπαίγμονα διάθεση τὰ ἐξῆς: «Πρὸ τιῶν ἐτῶν συνέστη ἐν Σύμῃ ἀναγνωστήριον ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν “Ἡ Αἴγλη” παρὰ τὴν κρηπίδα τοῦ λιμένος, συντηρούμενον διὰ συνδρομῶν. Ἐν αὐτῷ ἐσχηματίσθη βιβλιοθήκη διὰ δωρεῶν, ὃ δὲ φιLANAΓΓΩΣΤΗΣ εὐρίσκει διαφόρους εφημερίδας καὶ περιοδικά. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ ζήλος τῶν ἰδρυτῶν καὶ συνδρομητῶν δὲν εἶναι ὅπως ἔδει ἀκμαῖος, διότι ὁσάκις μετέβην εἰς τὸ ἀναγνωστήριον εἶρον μόνον τὸν καφεπώλην καθήμενον με χεῖρας ἐσταυρωμένας καὶ χασμῶμενον».²²

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Αμάλθεια* (Σμύρνης), 14.10.1872.

2. Σχετικὰ με τὸ ἀναγνωστήριον «Ἡ Αἴγλη» ἔγραψαν οἱ Δημ. Ι. Μ. Χαβιαράς, «Παρθεναγωγεία τῆς νήσου Σύμης», *Ευρυδίκη* (Κωνσταντινουπόλης) Α΄, 50 (30.10.1871) 241-242· Ἀνυπόγραφο [=Αἰμιλία Κτενά-Λεοντιάς], «Το ἐν Σύμῃ ἀναγνωστήριον “Αἴγλη”», *Ευρυδίκη* Γ΄, 1 (8.3.1873) 9-10· Ι. Μ. Χατζηφώτης, «Ἡ ἰδρυση τοῦ ἀναγνωστηρίου Σύμης», *Συμαϊκὸν Βῆμα* 30-31 (Σεπτ.-Οκτ. 1962)· Δημ. Χαβιαράς, «Το ἱστορικὸν ἀναγνωστήριον Ἡ “Αἴγλη”, 1872», *Συμαϊκὸν Βῆμα*, Ε΄, 53 (Ιούν. 1965) 1-2· Γ. Θ. Βεργωτῆς, «Περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀναγνωστηρίου Σύμης “Ἡ Αἴγλη”», *Τὰ Συμαϊκά*, τ. Α΄, Ἀθῆναι 1972, σσ. 123-138· Γ. Θ. Βεργωτῆς, «Ἡ λαϊκὴ ἐπιμόρφωση στο “Κοινόν” τῆς Σύμης. Το ἀναγνωστήριον “Ἡ Αἴγλη”», κεφ. Ζ, *Τὸ “Κοινόν” τῆς Σύμης καὶ ἡ ἐκπαίδευσή του*, Σύμη, ἐκδ. Ι. Μονῆς Πανορμίτη, 1993, σσ. 147-151· Κωνστ. Φαρμακίδης, «Ἡ ἐκατονταετηρίς τοῦ ἀναγνωστηρίου Σύμης τῆς “Αἴγλη”», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* 1 (1972 [=1973]) 288-294· Φανή Β. Κωνσταντινίδου, «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ἐν Σύμῃ ἀναγνωστηρίου, τῆς “Αἴγλη”», *Τὰ Συμαϊκά*, τ. Α΄, Ἀθῆναι 1972, σσ. 158-180, τ. Β΄, Ἀθῆναι 1974, σσ. 246-258.

3. *Αμάλθεια*, 14.10.1872.

4. Ἡ συγγραφέας τοῦ ἀρθροῦ ετοιμάζει βιβλίον γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῆς Σ. Λεοντιάδος.

5. Βέβαια, τόσο ἡ Σ. Λεοντιάς ὅσο καὶ ἡ Αἰμ. Κτενά-Λεοντιάς ἦταν ἐπίτιμα μέλη τοῦ ἀναγνωστηρίου.

6. *Ἐλεγείον εἰς τὸν Ἰεράρχην Ρόδου Δωρόθεον*, Κωνσταντινουπόλη 1865· *Ὀδηγία πρὸς ἀνατροφήν τῶν παιδῶν ἀπὸ τῶν 2 πρώτων μέχρι τῶν 5 ἐτῶν*, Σμύρνη 1869· *Ἱστορία ἠθοποιητικὰ μετὰ ποιημάτων διὰ παιδιὰ*, Σμύρνη 1870. Σύμφωνα με τὴ βιβλιογραφικὴ καταγραφή τῆς φιλολόγου Φ. Κωνσταντινίδου, κανένα βιβλίον τῆς Λεοντιάδος δὲν διασώζεται σήμερα στο ἀναγνωστήριον. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ βρῶ περισσότερα στοιχεῖα γι’ αὐτὴ τὴν ἀπώλεια, ὁμῶς εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀρχείου τοῦ ἀναγνωστηρίου καθὼς καὶ πολλὰ σημαντικὰ βιβλία καταστράφηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ἢ χάθηκαν στὴν προσπάθεια τῶν Συμαίων νὰ τὰ κρύψουν, ὥστε νὰ τὰ σώσουν ἀπὸ τοὺς κατακτητῆς.

7. Ἐχει διατηρηθεῖ ἡ ὀρθογραφία τῶν πρωτοτύπων.

8. *Αμάλθεια* (Σμύρνης), 20.12.1872.

9. *Χρονικά τοῦ ἐν Σύμῃ ἀναγνωστηρίου “Αἴγλης”, ἔτος Α΄, 1872-1873*, Ἀθῆναι, Τύποις Π. Δ. Σακελαρίου, 1874, σσ. 67-69. Θερμῆς ευχαριστίες ἐκφράζω στὸν συμαῖο λόγιον καὶ φίλον Κώστα Κοντὸ γιὰ τὴ χορηγήση ἐνὸς φωτοαντιγραφικοῦ ἀντιτύπου τῶν δυσεῦρετων *Χρονικῶν*.

10. Οἱ σημειώσεις τοῦ ποιητῆμος ἀνήκουν στὴ Σ. Λεοντιάδα.

11. «Περιγράφων εὐφύεστατα ὃ σοφὸς Γερμανὸς Μενδελῶν Βαρθόλδης ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἱστορίᾳ τοῦ τὴν καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος διακρινόμενῃ ἀμέσως πνευματικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων, λέγει ἐπὶ τέλους “Τὰ πάντα (ἐν αὐτοῖς) ὑποδηλοῦσιν ἀριστοκρατίαν διανοητικὴν καὶ ἐπιτηδεύτητα πρὸς πνευματικὰς ἀπολαύσεις”».

12. Μετὰ τὸν Ἀργοναυτικόν.

13. *Νηρεὺς αὐτὸν Σύμηθεν ἄγε τρεῖς νῆας εἴσας / Νηρεὺς Ἀγγαῖης υἱὸς Χαροπόιο τ’ ἀνακτος / Νηρεὺς, ὃς κάλλιπτος ἀνήρ ὑπὸ Ἴλιον ἦλθε / τῶν ἄλλων Δαναῶν μετ’ ἀμύμονα Πηλεῖωνα* (Ὄμ. Ἰλ. Β. στίχ. 671-674).

14. *Χρονικά τοῦ ἐν Σύμῃ ἀναγνωστηρίου “Αἴγλης”, ὁ.π. (σημ. 9), σ. 44.*

15. Δημιοσθένης Ι. Μ. Χαβιαράς, «Παρθεναγωγεία τῆς νήσου Σύμης», ὁ.π. (σημ. 1), σ. 241.

16. Ὁ λόγος που ἐκφώνησε ἡ Ελ. Αλειφέρη κατὰ τὰ εγκαίνια ἐνὸς ἀπὸ τὰ Παρθεναγωγεία τῆς Σύμης εἶναι δημοσιευμένος στὴν *Ευρυδίκη* Α΄, 50 (30.10.1871), 242-243.

17. Δημ. Ι. Μ. Χαβιαράς, «Παρθεναγωγεία της νήσου Σύμης», ό.π. (σημ. 1), σ. 241.
 18. Χρονικά του εν Σύμη Αναγνωστηρίου «Αίγλης», ό.π. (σημ. 1), σ. 56.
 19. Το ίδιο επαναλαμβάνεται και σε άρθρο της ίδιας στην Ευρυδίκη Γ', 1 (8.3.1873) 9-10.
 20. Δημ. Ι. Μ. Χαβιαράς, «Παρθεναγωγεία της νήσου Σύμης», ό.π. (σημ. 1), 241.
 21. Ας σημειωθεί ότι πρόσφατα ανακαλύφθηκε και είναι στη διάθεση του κοινού.
 22. Έσπερος (Λειψίας) 165 (1/13.3.1888) 331.

Λουίζα Χριστοδουλίδου

Δύο αθησαύριστα κείμενα του Εμμανουήλ Ροΐδη

ΧΡΗΣΙΜΑ ΕΛΑΤΤΩΜΑΤΑ

Υπάρχει αλήθειά τις, την όποϊαν ούδεις μὲν όμολογεί, αλλά και δὲν δύναται ειλικρινῶς και άμερολήπτως εξετάζων τὰ πράγματα νὰ μὴν άναγνωρίση. Είνα δὲ αὕτη, ότι εις τὸν κοινωνικὸν βίον έπιτυγχάνει τις και προάγεται διὰ τῶν έλαττωμάτων πολὺ μάλλον ἢ διὰ τῶν άρετῶν και τῆς άξίας αὐτοῦ.

Ἄν τοῦτο αλήθειή, ὡς θ' άποδειξωμεν εὐθὺς κατωτέρω, οὐδεμία άλλη υπάρχει τόσον άσύμφορος μωρία, ὅσον νὰ ζητῆ τις νὰ διορθώση τὰ χρήσιμα έλαττώματά του, άφοῦ τοῦτο πράττων στειρεύει τὴν πηγὴν πάσης έπιτυχίας, χάνει τὴν έφ' έαυτὸν πεποίθησιν και κατέρχεται άοπλος εις τὸν βιωτικὸν άγῶνα.

Ὁ θέλων νὰ διορθώση τὰ έλαττώματά του πρέπει πρὸ παντὸς άλλοι νὰ γνωρίση αὐτά. Αλλά τοῦτο είναι ἤδη καθ' έαυτὸ μέγιστον μειονέκτημα. Κατὰ τὸν άρχαίον φιλόσοφον ἢ άρχή σοφίας είναι τὸ «γνώθι σαυτόν». Αλλά τὸ παράγγελμα τοῦτο δύναται ν' άποβῆ χρήσιμον εις μόνον τὸν ὀρεγόμενον νὰ ζῆσῃ ὡς φιλόσοφος, ἦτοι οὐδὲν νὰ φιλοδοξῆσῃ και οὐδὲν νὰ κατορθώση. Ὁ εις ταῦτα άρκούμενος δύναται νὰ παραδοθῆ άκινδύμως εις τὴν πενιχρὰν άπόλαυσιν τῆς γνώσεως έαυτοῦ και τῆς καταμετρήσεως τῆς άθλιότητός του, ἥτις ενδέχεται νὰ τὸν καταστήσῃ κατάλληλον πρὸς βίον καλογῆρου ἢ γυμνοσοφιστοῦ. Ἄλλ' ὁ θέλων νὰ εὐδοκίμησῃ μεταξὺ τῶν ὁμοίων του, νὰ ὑψωθῆ ὑπεράνω αὐτῶν, νὰ καταλάβῃ έπιζήλον θέσιν, νὰ προαχθῆ και νὰ εὐπραγῆσῃ πρέπει πρὸ πάντων ν' άπέχῃ άπὸ πάσης εκτιμήσεως έαυτοῦ, άφοῦ έννηκοντάκις τοῖς εκατὸν οὐδὲν άλλο δύναται εκ ταύτης ν' άντλήσῃ ἢ τελείαν άποθάρρυσιν. Ὁ έπιμένων νὰ γνωρίσῃ πρὸς τί είναι πράγματι ικανὸς πλειστάκις άνακαλύπτει, ότι ἢ φύσις και τὸ πνεῦμα καθιστῶσιν αὐτὸν κατάλληλον μόνον πρὸς βόσκησιν προβάτων ἢ στίλβωσιν ὑποδημάτων, ἢ δὲ άνακάλυψις αὕτη δὲν φαίνεται δυναμένη νὰ ίκανοποιήσῃ τῶν πλειστων τὴν φιλοδοξίαν. Ἡ άγνοια άπ' έναντίας έμπνέει πεποίθησιν και θάρρος πρὸς πᾶν έργον. Μόνος ὁ άγνοῶν έαυτὸν δύναται ν' άποβλέπῃ εις πᾶν έπάγγελμα και πᾶν άξίωμα και εκλέγων μεταξὺ τῶν άνωτάτων νὰ εἴπῃ σπουδάζω: «Θέλω νὰ γείνω έπιστήμων, πολιτικὸς άνήρ, καλλιτέχνης, στρατηγός, ὑπουργός ἢ δραματογράφος». Τὸ δὲ κοινὸν βοηθεῖ αὐτοὺς πρὸς έπίτευξιν τοῦ ποθομένου, διότι άπὸ πολλοῦ έσυνείθισε νὰ ταυτίζῃ τὰς άξιώσεις μετα τῆς άξίας. Ἡ άγνοια και ἡ ὑπερτίμησις έαυτοῦ άποβαίνει οὕτω τὸ πρῶτον και άπαραίτητον έλατήριον προαγωγῆς και κοινωνικῆς έπιτυχίας. Εκείνοι τοὺς ὁποίους βλέπομεν κατέχοντας τὰς ὑψίστας θέσεις δὲν θὰ καταλάβανον βεβαίως αὐτάς, άν εἶχον ὑποπέσει εις τὸ ὀλέθριον σφάλμα νὰ καταμετρήσωσι τὴν ικανότητά των. Θὰ ἦσαν τότε ταπεινοὶ και ἡ μετριοφροσύνη των θὰ άπεστέρει αὐτοὺς τῶν ὅσα ἡδυνήθησαν νὰ κατακτήσωσι, διὰ τὸν μόνον λόγον ότι έτόλμησαν νὰ επιδιώξωσι ταῦτα.

Οὐδόλως λοιπὸν διστάζομεν νὰ κηρύξωμεν ότι ἐξ ὅλων τῶν προσόντων ἢ οἰήσις, ἢ έπαρσις και ἡ άποχή άπὸ τοῦ «γνώθι σαυτόν» είναι τὰ χρησιμώτατα πρὸς κοινωνικὴν προαγωγήν. Τὰ έλαττώματα ταῦτα άρκοῦσι πρὸς αναπλήρωσιν παντὸς προτερήματος και πλήρωσιν παντὸς πόθου.

Μετὰ τὴν οἴησιν τὸ πολυτιμότεον πρὸς εὐδοκίμησιν έφόδιον είναι ἡ τελεία άνικανότης. Ὁ άνίκανος έχει περισσοτέρας παντὸς άλλοι πιθανότητας νὰ καταλάβῃ περιζήτητον θέσιν.

Ἐπιθέσατε οἰκογένειαν ἔχουσαν δύο υἱούς. Τὸν ἓνα ἐξυπνον, νοήμονα, δραστήριον καὶ ἐργατικόν. Τὴν ἀξίαν του ἀναγνωρίζουσιν οἱ περὶ αὐτὸν λέγοντες: «Περὶ αὐτοῦ δὲν ἔχω τὴν παραικρικὴν ἀνησυχίαν». Καὶ ἐκ τούτου ἐλαχίστην παρέχουσιν εἰς αὐτὸν προστασίαν ἀφίνοντες αὐτὸν νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ εὖρη μόνος τὸν δρόμον του, ἀφοῦ δὲν φοβούνται ὅτι θὰ ἔλθῃ ποτὲ νὰ τοὺς ἐνοχλήσῃ. Ὁ ἀδελφός του ἀπ' ἐναντίας εἶναι τέλειος βλάξ, ἀνήκων εἰς τὴν τρίτην κατηγορίαν τῶν τελείως ἀχρήστων τοῦ Ἡσιόδου καὶ πρὸς οὐδὲν ἄλλο κατάλληλος ἢ ν' αὐξάνῃ διὰ τῆς κόπρου του τὴν γονιμότητα χωραφίου. Πρὸς ἐξοικονόμησιν τοῦ βλακῶς τούτου συγκαλοῦνται ἀλλεπάλληλα συγγενικά καὶ φιλικὰ συμβούλια, τὰ ὅποια μετὰ πολλὰς σκέψεις καὶ γνωμοδοτήσεις καταλήγουσιν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ταλαιπώρος νέος οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ ὁ ἴδιος ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀπαραίτητος ἀνάγκη καὶ ἱερὰ αὐτῶν ὑποχρέωσις νὰ εὗρωσιν εἰς αὐτὸν μίαν καλὴν θέσιν, εἴτε εἰς καμμίαν τράπεζαν εἴτε εἰς δημοσίαν ὑπηρεσίαν.

Κατὰ πρώτην ὄψιν ἡ ἰδέα ν' ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ἡ φροντίς περὶ ξένων ἰδιωτικῶν ἢ δημοσίων ὑποθέσεων, διὰ τὸν μόνον λόγον ὅτι εἶναι ἀνίκανος νὰ φροντίσῃ περὶ τῶν ἰδικῶν του, δύναται νὰ φανῇ κάπως ἀλλόκοτος. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐμποδίζει συνήθως τὴν πραγματοποιήσασιν αὐτῆς, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀκριβῶς ἀνάλογος τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀνικανότητος τοῦ προστατευομένου εἶναι ἡ δραστηριότης τῆς προστασίας. Αὕτη ἄρχεται ἀπὸ τῶν σχολικῶν βάθρων καὶ ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς ἀποφοιτήσεως ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου. Ὅσον τῶ ὄντι περισσότερο εἶναι τις βλάξ, τόσο μὲγαλειότερα εἶναι ἡ ἀνάγκη νὰ ἐφοδιασθῇ διὰ πτυχίου διδάκτορος, ὅπως ἔπειτα ἐξοικονομηθῇ. Ἄλλ' εὐτυχῶς οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ καθηγηταί, ἡ πλειοψηφία τουλάχιστον αὐτῶν, δὲν εἶναι ἀγριάνθρωποι, ἀπρόσιτοι εἰς συστάσεις, θωπείας, φιλοφρονήσεις καὶ ἰσχυρῶν φίλων παρακλήσεις. Ἐπειτα τέλος πάντων οὐδὲν ἄλλο ζητεῖται ἀναφανδὸν παρ' αὐτῶν εἰμὴ μόνον νὰ ἐνθαρρύνωσιν τὸν δυστυχῆ νέον, τὸν φύσει ἐντροπαλὸν καὶ συνεσταλμένον, οἶκοθεν ὑπονοουμένου ὅτι ἡ ἐνθάρρυνσις σημαίνει ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἐρωτήσεως δυναμένης νὰ καταστήσῃ τὴν ἀμάθειαν τοῦ συνιστωμένου φηλαφητήν.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀπαραιτήτου τούτου ἐφοδίου, ἄρχονται οἱ πρὸς εὔρεσιν κατὰλλῆλου θέσεως ἀγῶνες. Ἀληθῶς κατάλληλος διὰ τὸν ὑποψήφιον θὰ ἦτο ἡ τοῦ γραμματικομοστοῦ, ἂν ἀρέσκεται εἰς τοὺς περιπάτους ἢ τοῦ φύλακος μουσείου, ἂν δὲν ἔχῃ καλοὺς πόδας. Τὸ ἐλεεινὸν παράγγελμα «γνώθι σαῦτόν», θὰ περιώριζεν ἴσως εἰς ταύτας τὰς ἀξιώσεις του, ἀλλ' ἡ εὐτυχῆς ἄγνοια τὸν σώζει ἀπὸ τοιαύτης ἐκπτώσεως, ἡ δὲ ἀνικανότης του παροξύνει τοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ ἀγῶνας. Ὁ θεῖός του ὁ βουλευτὴς παρέχει τὴν προστασίαν τῆς ψήφου του· ἡ θεῖά του, σύζυγος ὁμογενοῦς, δίδει καλὰ γεύματα· ἡ εὐμορφη ἐξαδέλφη του μοιράζει ἡδυπαθῆ βλέμματα καὶ ἀνέχεται (ὁ σκοπὸς δικαίωνει τὰ μέσα), λάγων γεροντίων τὰς ἐρωτολογίας καὶ τὰς πλατωνικὰς θωπείας. Δύσκολον δὲ εἶναι μετὰ τὴν κατάλληλον χρῆσιν πάντων τούτων τῶν μέσων νὰ μὴν κατορθωθῇ ἐν ἡμερωμένῃ κοινωνίᾳ ἡ ἐξοικονόμησις καὶ ἡ ταχεῖα προαγωγή τοῦ βλακῶς. Οὐδὲ θὰ ἦτο πολὺ δίκαιον νὰ μεμφώμεθα τοὺς προστάτας του, ὅτι ἐπιζητοῦσιν ὑπὲρ αὐτοῦ μεγάλας μόνον θέσεις, διότι πράττουσι τοῦτο οὐχὶ τόσο ἐκ φιλοδοξίας, ὅσον ἐξ ἀναποδράστου ἀνάγκης. Ἄξιον τῶ ὄντι σημειώσεως εἶναι, ὅτι μόνον εἰς τὰς ὑψηλὰς θέσεις δύναται νὰ εὖρη ἄσυλον ἢ βλακεία. Ἀδύνατον λ.χ. εἶναι νὰ ἐκπληρώσῃ τις τὰ καθήκοντα εἰρηνοδίκου, ἂν δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ μοιράσῃ δύο ἀντιδίκων ἄχυρα καὶ νὰ συντάξῃ ἀπόφασιν ἐκ τοῦ προχείρου, κάλλιστα ὅμως δύναται ὁ τυχὼν νὰ προσθέσῃ τὴν τιμημένην ὑπογραφὴν του εἰς ἀπόφασιν τοῦ Ἀρείου Πάγου. Διὰ νὰ διδάξῃ τις ὡς ἐλληνοδιδάσκαλος ἢ σχολάρχης πρέπει νὰ γνωρίζῃ τουλάχιστον τὰ στοιχεῖα τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς ὀρθογραφίας, ἐνῶ πρὸς πλήρωσιν πανεπιστημιακῆς θέσεως, ἀρκεῖ νὰ ἤξεύρῃ ν' ἀναγινώσκῃ ἐν οἴῳ δήποτε τετράδιον ἀπὸ τοῦ ὕψους καθηγητικῆς ἔδρας ἢ ὄσῃν ὁ μακαρίτης Κοτζίας φιλοσοφίαν. Ὅσον ἀκριβέστερον ἐξετάξῃ τις τὰ πράγματα, τόσο μᾶλλον πεῖθεται ὅτι μόνον τὰ μεγάλα ἀξιώματα εἶναι προσιτὰ εἰς τοὺς ἀνικάνους νὰ ἐκπληρώσωσι τὰ καθήκοντα τῶν μικρῶν, καὶ ὡς ἐκ τούτου διὰ ταῦτα μόνον ὠρίσθησαν προσόντα, θεωρηθέντος ὡς ἀναμφισβητήτου ὅτι ὁ πρὸς πᾶν ἄλλο ἄχρηστος δύναται κάλλιστα νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς γενικὸς πρόξενος, νομικὸς σύμβουλος, νομάρχης, ἀρχιεπίσκοπος ἢ γραμματεὺς πρεσβείας. Ὁ μὲν εὐφυῆς καὶ φιλόπνοος ἀναγκάζεται νὰ στηριχθῇ εἰς μόναν

τάς δυνάμεις του, διὰ τῶν ὁποίων μόνον βραδέως καὶ ἐπιπόνως δύναται νὰ προοδεύῃ, ἐνῶ ὁ βλάξ ἔχει ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ ἀσυγκρίτως σπουδαιότερον κεφάλαιον τῆς ἀκοιμήτου προστασίας πάντων τῶν περὶ αὐτόν, οἷτινες θεωροῦσι καθῆκον καὶ ἱερὰν ὑποχρέωσιν τὴν πρὸς ἐξοικονόμησιν τοῦ ἀναπήρου φροντίδα.

Οὐδόλως ἀρνούμεθα ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι μέχρι τινὸς φιλόανθρωπον καὶ εὐαγγελικόν, ἀλλὰ καὶ δὲν δυνάμεθα ν' ἀποκρύψωμεν, ὅτι ἐξωθούμενον εἰς τὰ ἄκρα συνεπάγει καὶ τινα μικρὰ ἀτοπήματα, ὡς τὴν καταβολὴν πολεμικῆς ἀποζημιώσεως ἑκατὸν ἑκατομμυρίων, τὸν ἀκρωτηριασμὸν τῆς χώρας, τὴν καταναγκαστικὴν φιλοξενίαν Νιζάμηδων, τὰ βεράτια καὶ τὴν σηματικὴν ἐλάττωσιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας.

[Ἐμπρὸς 31.12.1897]

Ἐ. Δ. Ροῖδης

ΠΕΡΙ ΧΥΣΕΩΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑΣ

ὑπὸ Δ. Α. ΑΝΑΡΤΥΡΟΥ

Οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ παραπονεθῇ διὰ τὴν ἔλλειψιν ἢ τὴν σπάνιν παντοίων παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικῶν διατριβῶν, οὐδὲ θὰ ἦτο εὐλογώτερον τὸ ἀντίθετον διὰ τὴν πληθώραν αὐτῶν παράπον, ἂν ὁμοιάζον ὅλοι τὴν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν τοῦ νεαροῦ ὑψηλοῦ κ. Δημ. Ἀναργύρου.

Τὸ εἰδικώτερον αὐτῆς θέμα περὶ *Χύσεως καὶ Συνεισφορᾶς* δὲν εἶναι βεβαίως ἐλκυστικὸν διὰ τοὺς ἄμνητους, ἡμᾶς ὅμως ἔτυχε κατ' ἐξαιρέσιν νὰ ἐνδιαφέρῃ, ἐξεργείων ἀνεξαλείπτους τῆς παιδικῆς μας ἡλικίας ἀναμνήσεις. Τὴν πρὸ τεσσαρακονταετίας δηλ. αἴθουσαν τοῦ ἐν Γενούῃ ἐλληνικοῦ προξενείου καὶ τὰς εἰς αὐτὴν συνεχεῖς ἐμφανίσεις βρακοφόρων θαλασσινῶν, προσερχομένων νὰ δηλώσωσι χύσεις καὶ ἀβαρίας. Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ἦτο ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῆς ἐλληνικῆς ναυτιλίας. Αὕτη ἦτο ἀκόμη ἀπληλαγμένη ἀπὸ τὰς ἔπειτα δύο θανασιμούς αὐτῆς πληγᾶς, τὸν ἀτμὸν καὶ τὸν ἐξ Ἀμερικῆς ἀνταγωνισμόν. Σιτοβολῶνες τῆς ὅλης Εὐρώπης ἦσαν τότε ἡ Ρωσσία καὶ ἡ Βλαχία, τῶν ὁποίων τὰ προϊόντα μετεκομίζοντο δι' ἰστιοφόρων, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐλληνικῶν. Πρὸς ταῦτα οὐδενὸς ἄλλου ἔθνους πλοῖα ἠδύναντο τότε νὰ διαγωνισθῶσι, διὰ τὸν λόγον ὅτι οἱ πλοίαρχοί μας εἶχον κατορθῶσει νὰ λύσωσι τὸ πρόβλημα τῆς οικονομικωτάτης θαλασσοπλοίας. Τὰ σκάφη των κατεσκευάζοντο εὐθηνὰ εἰς τὰ ναυπηγεῖα τῆς Σύρου, οἱ δὲ ἐπιβαίνοντες αὐτῶν ἤρκοοντο εἰς ξηρὸν ἄρτον καὶ ἐλαίας. Τὰ παξιμάδια μάλιστα ταῦτα ἦσαν τρίτης τοῦλάχιστον ποιότητος καὶ ἐνίστε κατοικημένα. Πλειστάκις ἔτυχε νὰ ἴδω Ἕλληνας ναύτας προ<σ>ερχομένους μὲ βαρὺ παράπονον εἰς τὸ προξενεῖον, θέτοντας παξιμάδιον ἐπὶ τῆς τραπέζης, θραυόντας αὐτὸ διὰ τοῦ γρόνθου καὶ ἐκτινάσσοντας δύο τρεῖς σκόληκας ἐκ τῶν τεμαχίων. Πλὴν τῆς λιτότητος τῆς τροφῆς ἀξία σημειώσεως ἦτο καὶ <ἡ> ὀλιγότης τοῦ τόπου τοῦ καταλειπομένου πρὸς κατοικίαν τοῦ πληρώματος, εὐαρίθμου καὶ τούτου. Τὰ καταλύματα τῶν ναυτῶν καὶ αὐτὸς τοῦ πλοίαρχου ὁ θαλαμισκός μετεβάλλοντο συνήθως εἰς παραρτήματα τοῦ κύτους πρὸς αὐξήσιν τῆς χωρητικότητος τοῦ πλοίου.

Προφανὲς εἶναι ὅτι ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἀδύνατον ἦτο νὰ διαγωνισθῶσιν ἄλλα πλοῖα πρὸς τὰ ἐλληνικὰ κατὰ τὴν εὐθηνίαν τοῦ ναύλου. Οὗτος ἦτο συνήθως κατώτερος κατὰ δεκαπέντε ἢ καὶ εἴκοσι τοῖς ἑκατόν. Ἄφ' ἑτέρου ὅμως ἀπήτουν αἱ ἑταιρῖαι ἀσφάλιστρον πολὺ ἀνώτερον, διὰ τὸν λόγον ὅτι τὴν μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἐλληνικῶν πλοίων διαφορὰν ναύλου δὲν ἔστεργον κατ' οὐδένα τρόπον οἱ πλοίαρχοί μας νὰ ὠφελῆται ὁ φορτωτής. Θεωροῦντες αὐτὴν ὡς προῖον τῆς ἐξαρετικῆς αὐτῶν φειδοῦς καὶ ὀλιγαρκείας, ἐνόμιζον δίκαιον νὰ τὴν ὠφελῶνται οἱ ἴδιοι, ὡς ἀποζημιώσιν τῶν στερήσεων τοῦ στομάχου των καὶ τῆς στενοχωρίας των. Τοῦτο κατώρθωνον διὰ τῆς μεθόδου τῆς χύσεως ἢ ὡς τὴν ἔλεγον τῆς *ἀβαρίας*. Τὴν δὲ μέθοδον ταύτην εἶχον ἀναγάγει διὰ τῆς ἀγχινοίας των εἰς ἀληθῆ ἐπιστήμην. Ὅσον καὶ ἂν ἦσαν κατὰ τὰ λοιπὰ ἀγράμματοι, ἐθεώρουν ἀπαραίτητον τῶν ναυτικῶν αὐτῶν γνώσεων συμπλήρωμα καὶ τὰς ἀπαιτουμένας πρὸς διεξαγωγὴν εὐπροσώπου ἀβαρίας. Τὰς νομικὰς αὐτῶν γνώσεις ἐπεδείκνυον καταθέτοντες καὶ ἐν ἀνάγκῃ σχολιάζοντες τὴν δῆλωσιν αὐτῶν μερικῆς ἀβαρίας. Ἄδικον ὅμως θὰ ἦτο νὰ ὑποθέσῃ τις ἐκ τῶν ἀνωτέρω τοὺς θαλασσινοὺς μας ὡς τελείως ἀσυνειδήτους. Ἡ δὲ εὐσυνειδησία των, ἢ συμφωνος καὶ πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, συνίστατο εἰς τὸ νὰ μὴ τὸ παρακάμωσιν,

ἀλλὰ νὰ περιορίζωσι τὰ ἔκτακτα αὐτῶν ὠφελήματα εἰς μόνο τὸ ποσόν, τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς ἐξίσωσιν τοῦ ναύλου, τὸν ὅποιον ἐλάμβανον, πρὸς τὸν καταβαλλόμενον εἰς τοὺς εὐρωπαϊοὺς ἑμποτέχνους. Ἀκόμη ἐνθυμούμεθα ἀγαθὸν Κοσσῶτην ἀναφωνοῦντα μετ' ἀξιογάστου <ἀφελείας περὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἀβαρίας> ὠφελείας των «Ἄς μᾶς δίδουν καὶ ἐμᾶς ναῦλο, ὅσον πληρώνουν εἰς τοὺς Ἑγγλέζους καὶ τότε δὲν κάμνομεν ἀβαρίες».

Τὰ παιδικὰ ταῦτα ἀκούσματα ἀπέμειναν συγκεχυμένα εἰς τὴν μνήμην μας μετὰ τινω φραγκοτουρκογραικῶν ναυτικῶν λέξεων, ὡς *κακὴ ρίζα, στατοῦτα, βαρκαταρία, κάσιφο, σιρόκος, μαξοῦλι, μπουκαπόρτες* καὶ ἄλλων, τῶν ὁποίων ἐν(ε)θυμούμεθα μόνον τὸν ἦχον, χωρὶς νὰ ἐννοῶμεν τὴν σημασίαν. Ταῦτα ἐπροτάξαμεν πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος μετὰ τοῦ ὁποίου ἀνεγνώσαμεν τὴν ὄλως ξένην εἰς τὸν συνήθη κύκλον τῶν μελετῶν μας πραγματείαν τοῦ νεαροῦ ὑψηγοῦ. Γόνος ὢν ἐπιφανοῦς ναυτικῆς οἰκογενείας, ἦτο ὁ κ. Ἀνάργυρος ἐκ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ ἀρμοδιώτατος νὰ πραγματευθῆ τὸ πολυπλοκὸν ζήτημα τῆς χύσεως, ὄχι μόνον θεωρητικῶς ἀλλὰ καὶ συγκεκριμένως ὑπὸ πάσας αὐτοῦ τὰς πρακτικὰς ἐπόψεις. Ἡ πρώτη ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἔργου του ἐντύπωσις εἶναι νὰ θαυμάσῃ τις πῶς ἠδυνήθη νὰ περιλάβῃ τόσα πράγματα εἰς τόσον ὀλίγον τόπον. Ὅπως διὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτοῖς σιβαστικῆς ἱκανότητος ἐπετύγχανον οἱ παλαιότεροι ἡμῶν πλοίαρχοι ν' αὐξάνωσι τὴν χωρητικότητα τοῦ πλοίου των, οὕτω κατάρθωσε καὶ ὁ συγγραφεὺς νὰ συμπυκνώσῃ εἰς ἑκατὸν τριάκοντα μόνον σελίδας ὄλην τὴν οὐσίαν τῶν ὅσα ἐγράφησαν μέχρι τοῦδε περὶ χύσεως καὶ συνεισφορᾶς καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ περὶ ἐκάστου τούτων γνώμην. Ἡ πραγματεία του ἔχει πλὴν τούτου καὶ τὸ πλεονέκτημα ὅτι δὲν ἀποτείνεται εἰς μόνους τοὺς νομικοὺς, ἀλλ' ἀρκεῖ μόνη νὰ διδάξῃ καὶ πάντα ἀμύητον, ὅστις ὀρέγεται νὰ μάθῃ τί εἶναι χύσις, πότε εἶναι θεμιτὴ καὶ τίνα ἐπιβαρύνει ἢ ἐξ αὐτῆς ζημία. Πρὸς τοῦτο προτάσεται τῆς κυρίως νομικῆς ἐξετάσεως καὶ θέματος, ἱστορικὴ ἔκθεσις τῆς ἀρχῆς καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ναυτικοῦ δικαίου ἀπὸ τῶν πρώτων γνωστῶν χρόνων τῆς διὰ θαλάσσης μεταξὺ τῶν ἐθνῶν ἐπιμειξίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Κατὰ τὴν ἐπιθεώρησιν ταύτην βλέπει τις παρελθόντας κατὰ σειρὰν τοὺς Ἀσιάτας, τοὺς Φοίνικας, τοὺς Ἑλληνας, τοὺς Ῥωμαίους καὶ πάντας ἐν γένει τοὺς ἀρχαίους ναυσιπόρους, πλὴν μόνου τοῦ Ἰάσονος πλέοντος εἰς κατὰκτησιν τοῦ χρυσοῦ δέρατος καὶ ἐξαιρεθέντος πιθανῶς, ὡς στερουμένου ἱκανῶς σοβαρᾶς ἱστορικῆς ὑποστάσεως.

Μετὰ τὰ ἀρχαῖα ἐξετάζονται λεπτομερέστερον τὰ κατὰ θάλασσαν νόμιμα καὶ ἔθιμα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων ἐθνῶν, τῶν Βυζαντινῶν, τῶν Ἀμαλπιτῶν, τῶν Ἑνετῶν, τῶν Καταλανῶν, τῶν Γενουσίαν, τῶν Ἀγγλων, τῶν Γάλλων, τῶν βορείων ἐθνῶν καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ τὰ ἐπὶ τουρκοκρατίας ἰσχύοντα παρ' ἡμῖν, τὰ συνοφισθέντα εἰς τὸ περιεργότατον βιβλίον τοῦ Καπετᾶν Νικόλα Κεφαλά, τὸ ὄχι μόνον ὑπὸ νομικὴν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ γλωσσικὴν > ἐποψιν ἄξιον προσοχῆς. Ὁ συγγραφεὺς οὐδὲν θελήσας νὰ παραλείψῃ ἐκ τῶν ὅσα ἐθεώρησεν οὐσιώδη, ἠναγκάσθη ἐκ τούτου νὰ περιορισθῆ εἰς μόνα ταῦτα, τὴν παράθεσιν δηλ. εἰς τὴν πρωτότυπον γλώσσαν καὶ τὴν σύντομον ἐρμηνείαν τῶν σπουδαιο<τέ>ρων κατὰ καιροὺς καὶ τόπους ναυτικῶν νόμων. Τὴν κατ' ἀνάγκην ὅμως βραχυλογίαν τοῦ κειμένου ἀντισταθμίζει ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία τῶν παραπομπῶν καὶ σημειώσεων, ὁ διευκολύνων τὴν ἀναδρομὴν εἰς τὰς πηγὰς καὶ ὄγκωδέστερα συγγράμματα εἰς πάντα ἐπιθυμοῦντα πλείονα νὰ πληροφορηθῆ. Πληρέστατα ὅμως ἀρκούσι καὶ τὰ παραθετόμενα ὅπως πεισθῆ ὁ ἀναγνώστης, ὅτι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παρατηρουμένην τῶν ἄλλων νόμων κατ' ἔθνη, πολιτεύματα καὶ τὰ ἦθη διαφορὰν, οἱ νόμοι οἱ διέποντες τὴν διὰ θαλάσσης ἐπιμειξίαν διεκρίθησαν πάντοτε διὰ τὸ ὁμοίμορφον αὐτῶν. Ἡ ὁμοιότης εἶναι τοσαύτη, ὥστε κλίνει τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὅπως ἐν τῇ φύσει οὕτω καὶ ἐν τῇ νομοθεσίᾳ, ἂν διαφέρωσιν αἱ ἡπειροὶ κατὰ τὸν σχηματισμὸν, τὰ ὄρη, τὰς πεδιάδας, τὰ δάση καὶ τοὺς ἀγρούς, αἱ θάλασσαι ἀπ' ἐναντίας εἶναι ὅλαι ὅμοιαι πρὸς ἀλλήλας.

Ἡ προταχθεῖσα ἱστορικὴ εἰσαγωγὴ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ ἱκανῶς εὐχερῆ τὴν ἀναγνώσιν καὶ τὴν κατάληψιν τοῦ λ' μέρους τῆς διατριβῆς, περὶ τῶν σήμερον διεπόντων τὴν χύσιν καὶ τὴν συνεισφορὰν νόμων καὶ ἐθίμων. Ἡ δὲ οὐσία αὐτῶν δύναται νὰ συνοφισθῆ εἰς τὰ ἐξῆς: ὅτι ὁ ἐπικειόμενος κίνδυνος καταποντισμοῦ ἢ ἀλώσεως παρ' ἐχθροῦ δικαιολογεῖ τὴν χύσιν παντὸς τοῦ δυναμένου νὰ ριφθῆ εἰς τὴν θάλασσαν πρὸς ἐλάφρωσιν καὶ σωτηρίαν τοῦ πλοίου καὶ τοῦ λοιποῦ φορτίου, ὅτι ἡ ἀπόφασις περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ ἐπικαίρου τῆς χύσεως ἀφί-

νεται εις την εκτίμησιν του πλοιάρχου, την περιοριζομένην μὲν κατά θεωρίαν ὑπὸ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ τηρήσῃ διατυπώσεις τινάς, πρὶν ἢ προβῆ εἰς τὸ ἔσχατον τοῦτο μέτρον, πράγματι ὅμως ἀπεριόριστον, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ χύσις ἐπιβάλλεται καὶ ἐκτελεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ὑπὸ τὸ κράτος περιστάσεων, αἵτινες καθιστῶσιν ἀδύνατον τὴν τήρησιν τῶν διατυπώσεων τούτων· καὶ ἐπὶ τέλους ὅτι τὴν ἐκ τῆς χύσεως ζημίαν ὑφίσταται ὅτε μὲν τὸ πλοῖον, ὅτε δὲ τὸ φορτίον ἢ καὶ ἀμφοτέρα, ὁσάκις ἐτελεσθῇ πρὸς κοινὴν αὐτῶν σωτηρίαν καὶ ἐπέτυχῃ τοῦ σκοποῦ. Ταῦτα φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως ἰκανῶς σαφῆ, εὐσύννοπα καὶ ἀπλά· ἀλλ' ὅπως εἰς τὰ λοιπὰ νομοθετήματα, οὕτω καὶ εἰς τὰ περὶ τῆς χύσεως τοσαῦτα προκύπτουσι κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν πολυπλοκα ζητήματα, ὥστε πρέπει καὶ πάλιν νὰ παραιτηθῇ ὁ νομοθέτης τῆς ἀξιώσεως νὰ τὰ προῖδῃ καὶ νὰ τὰ λύσῃ πάντα ἐκ τῶν προτέρων.

Ἰκανῶς δυσχερῆς λ.χ. φαίνεται ὁ ἀκριβῆς ὁρισμὸς τοῦ κινδύνου καὶ τοῦ βαθμοῦ τοῦ πρὸς δικαιολογίαν τῆς χύσεως ἀπαιτουμένου, ἀφοῦ ἐξαρτᾶται κατὰ πολὺ ἐκ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως, τῆς ψυχραμίας καὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ πλοιάρχου ἢ ἐκτίμησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ. Οὐδ' ἀρκεῖ νὰ εἶναι ὁ κίνδυνος πραγματικός, ἀλλ' ἀπαιτεῖται καὶ νὰ ἐξακριβωθῇ, ἂν προσῆλθεν ἐκ τῆς βίας τῶν στοιχείων ἢ ἂν ᾖ προῖον πλημμελούς χειρισμοῦ τῶν ἰστιῶν, ἀδεξιότητος τοῦ οἰακοστρόφου, ὑπερφορτώσεως ἢ κακῆς διευθετήσεως τοῦ φορτίου, ἐν ἄλλοις λόγοις ἂν πταίουσιν ὁ πλοίαρχος καὶ τὸ πλήρωμα ἢ μόνος ὁ Αἴολος καὶ ὁ Ποσειδών, διότι ἐκ τῆς διακρίσεως ταύτης ἐξαρτᾶται ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου περὶ Συνεισφορᾶς. Ἐξ ἴσου δύσκολον εἶναι νὰ ὀρισθῇ ἀκριβῶς ὁ ὅρος *τρικυμία*, οὐδὲ φαίνεται δικαία ἡ παρὰ τοῦ νόμου ἀπαίτησις τοιαύτης πρὸς δικαιολογίαν τῆς χύσεως, ἀφοῦ καὶ ἄνευ καταγιγῶστος δύναται τὸ πλοῖον νὰ πάθῃ ἐκ προσκρούσεως κατὰ τὰ ἴσαλα καὶ νὰ ἐπιβληθῇ ὁ κουφισμὸς αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν.

Ὁ ὅρος *ἐχθρική καταδίωξις* φαίνεται ἀποβλέπων εἰς μόνην τὴν παρ' ἐμπολέμου κράτους ἢ τὴν πειρατικὴν, πλὴν ὅμως αὐτῶν συμβαίνει πολλάκις νὰ καταδιωχθῇ πλοῖον καὶ ὑπὸ τῆς δημοσίας ἀρχῆς ὡς περιέχον λαθρεμπορικὰ εἶδη. Ἡ τοιαύτη καταδίωξις ὑπάγεται βεβαίως ὡς πρὸς τὸ διωκόμενον πλοῖον εἰς τὰς ἐχθρικός, δύσκολον ὅμως φαίνεται νὰ ὑπαχθῇ καὶ ἡ πρὸς ἀποφυγὴν αὐτῆς ἐνεργουμένη χύσις εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν θεμιτῶν, ἐκτὸς ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἠθέλησεν ὁ νομοθέτης νὰ νομιμοποιήσῃ τὸ ἔργον τῶν λαθρεμπόρων. Οἱ ὅροι *πράγματα, κατάστρομα, ἐσίστεγον, ἢ τάξις τῆς χύσεως*, ἢ διαίσεις αὐτῆς εἰς τακτικὴν καὶ ἄτακτον, ἢ προθεσμία τῆς διαμαρτυρίας καὶ πλείσται ἄλλαι διατάξεις τοῦ περὶ χύσεως νόμου γενῶσι πολ-<λ>άκις ὀρθοῦς ζητημάτων, συμπλεκόμενων πρὸς ἄλληλα ὡς πλόκαμοι ὀκταποδίου. Ἡ ὀρθότης τοῦ κρίσις καὶ ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τῶν πραγμάτων, ὅχι μόνον τῶν νομικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ναυτικῶν, ἐχρησίμειυσαν εἰς τὸν νεαρὸν ἐπιστήμονα ὡς μίτος Αἰριάδης, πρὸς εὕρεσιν διεξόδου ἐκ τῶν ἐλιγμῶν τοῦ δυσχεράτου τούτου λαβυρίνθου. Ἄλλ' ἐκεῖνον πρὸ πάντων διὰ τὸ ὁποῖον συγχαίρομεν αὐτῷ ἐξ ὅλης καρδίας εἶναι τῆς πραγματείας του ἡ περιεκτικὴ συντομία. Κατ' ἐξαιρέσιν τῆς παρ' ἡμῖν κρατούσης συνήθειας, ἐπροτίμησεν ὁ συγγραφεὺς ν' ἀναγνώσῃ πολλὰ διὰ νὰ γράψῃ ὀλίγα.

[Εφημερίς 5.9.1896]

Ε. Ροῖδης

ΕΠΙΜΕΤΡΟ. Τα «Χρήσιμα Ελαττώματα» δημοσιεύτηκαν στην εφ. Εμπρός της 31.12.1897 σε ξεχωριστό λογοτεχνικό ημίφυλλο. Στη μεγαλύτερη έκτασή του το κείμενο εντάσσεται στην κατηγορία των σκαλαθυρμάτων, των σοφιστικών δηλ. παιγνίων, τα οποία, κατά την περιγραφή του Ξενοπούλου, «ἀποτελοῦνται ὑπὸ μᾶς θέσεως παραδόξου, ἀναπτυσσομένης καὶ συζητουμένης σοφιστικῶς, ἀλλὰ μετὰ τέχνης, ὥστε τὸ σόφισμα ἐξ ἀρχῆς νὰ πείθῃ ὡς λογικὴ ἀλήθεια» (Ποικίλη Στοά 9, 1891, 36-37). Ἡ σοφιστικὴ θέση τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖ ἐδῶ νὰ υποστηρίξῃ ὁ Ροῖδης συνίσταται στὴν ἀποψη ὅτι, γιὰ νὰ προοδεύσῃ κανεὶς στὴ ζωὴ καὶ νὰ φτάσῃ στὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, χρειάζεται ὡς ἀπαραίτητα ἐφόδια κάποια ἐλαττώματα, ὅπως ἡ ἀγνοία εαυτοῦ, ἡ οἴηση καὶ ἡ ἀνικανότητα. Ἡ πολιτικὴ αἰχμὴ ὅμως ποὺ ὑπάρχει στὴν τελευταία παράγραφο δείχνει ὅτι τὸ κείμενο δὲν εἶναι ἀπλὸ παίγνιο, ἀλλὰ μιὰ ἀπόπειρα σατιρικῆς ἀπόδοσης εὐθυνῶν γιὰ τὸν ἀποτυχημένο πόλεμο τοῦ 1897 καὶ τὶς δυσάρεστες συνέπειές του, στοχεύοντας τὴν τότε πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ηγεσία καὶ ἀσφαλῶς τὸν πρωθυπουργό Θ. Δηλιγιάννη, με τὸν ὁποῖο ἡ αντι-

παλότητα του Ροΐδη χρονολογείται τουλάχιστον από το 1878. Έτσι, μόνο όταν ολοκληρώνεται η ανάγνωση, το κείμενο τοποθετείται στη σωστή προοπτική και ο αναγνώστης αισθάνεται την ανάγκη να το ξαναδιαβάσει εντάσσοντάς το στην πολιτική πραγματικότητα την οποία αυτό σατιρικά σχολιάζει.

Το δεύτερο ροϊδικό κείμενο, η βιβλιοκρισία για την πραγματεία του δικηγόρου και υφηγητή στο Πανεπιστήμιο Δημ. Α. Αναργύρου *Περί χύσεως και συνεισφοράς* (1896), δημοσιεύτηκε στην εφ. *Εφημερίς* της 5.9.1896. Θέμα του βιβλίου είναι η χύσις, δηλ. η συνθηθέστερη αβαρία στις θαλάσσιες μεταφορές, η ηθελημένη αποβολή φορτίου (εμπορευμάτων ή εξαρτημάτων του πλοίου) σε περίπτωση κινδύνου και ο τρόπος υπολογισμού της αποζημίωσης. Το έργο, μολονότι το θέμα του είναι αλλότριο προς τα συνήθη ενδιαφέροντα του Ροΐδη, τράβηξε την προσοχή του, επειδή ξύπνησε, όπως λέει ο ίδιος, κάποιες παιδικές αναμνήσεις του· ωστόσο, την κριτική του προκάλεσαν κυρίως οι αρετές του βιβλίου, η περιεκτική συντομία και το ότι δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς. Το κείμενο, πέρα από την αξία που έχει ως δείγμα της κριτικής εργασίας του Ροΐδη, παρουσιάζει ενδιαφέρον και για κάποια περιφερειακά στοιχεία του, όπως το αφηγηματικό τμήμα με αναμνήσεις από την παιδική ηλικία στην Γένοβα προ 50ετίας (και όχι 40ετίας, όπως γράφει ο Ροΐδης συντέμνοντάς, κατά συνήθη πρακτική του, τον περασμένο χρόνο) ή τα γλωσσικά σχόλια για τη γλώσσα των ναυτικών και το βιβλίο του γνωστού τυχοδιώκτη του 19ου αι. Καπετάν Νικόλα Κεφαλά *Θαλάσσιος Νομοθεσία* (Βιέννη 1817). Ωστόσο, ο Ροΐδης δεν φαίνεται να είχε άμεση γνώση του βιβλίου του Κεφαλά και τα σχόλιά του μάλλον βασίζονται στο τετρασέλιδο κεφάλαιο που παραθέτει (σσ. 56-59) στο βιβλίο του ο Ανάργυρος.

Στην αναδημοσίευση διατηρήθηκε η ορθογραφία των κειμένων, εκτός από τον τύπο *εΐνε* που γράφτηκε παντού *εΐναι*. Οι διορθώσεις τυπογραφικών αβλεψιών δηλώνονται με γωνιώδεις αγκύλες < > για την προσθήκη γραμμμάτων ή λέξεων, και με μύστακες { } για τη διαγραφή.

Σωτήρης Τσέλικας

Η εφημερίδα *Αθήναι* (1884) του Ξενόπουλου και του Νιρβάνα

Από τα φιλολογικά απομνημονεύματα του Γρηγόριου Ξενόπουλου και του Παύλου Νιρβάνα γνωρίζουμε πως οι δυο τους, την περίοδο που ήταν φοιτητές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 1880, εξέδωσαν μαζί με μια παρέα άλλων νέων λογίων την εφημερίδα *Αθήναι*.

Ο Ξενόπουλος της αφιερώνει ένα κεφάλαιο («Η φιλολογική μας εφημερίδα») και ονοματίζει μερικούς ακόμη από αυτή τη νεανική ομάδα, με κυριότερους τους Αγησίλαο Αρτέμη, Θεόδωρο Βελιανίτη, Αντώνη Μάτση, Περικλή Ραφτόπουλο (αλλά θα πρέπει να συνέβαλαν και κάποιοι από τους υπόλοιπους της φοιτητικής παρέας: Γεώργιος Βαλαβάνης, Ευστάθιος Βερροιώτης, Ιούλιος Έσλιν, Ζαφείρης Μάτσας, Αναστάσιος Σπουργίτης, Νικόλαος Σταματέλλος). Ο ίδιος επίσης συνδέει τη γρήγορη διακοπή της εφημερίδας (μετά το τέταρτο φύλλο) με την κλεπτομανία του ταμιά της ομάδας Περικλή Ραφτόπουλου.¹

Ο Νιρβάνας αναφερόμενος στο ίδιο έντυπο περιγράφει ως εξής την έκδοσή του:

αποφασίσαμε να βγάλουμε την εβδομαδιαία φιλολογική και ευθυμογραφική εφημερίδα «*Αθήναι*». Με την εφημερίδα αυτή, τύπου «*Μη Χάνεσαι*» του Γαβριηλίδη, είχαμε αποφασίσει να παρουσιαστούμε τότε, εμείς οι «*νέοι*», όπως η προηγούμενή μας φιλολογική γενεά του Παλαμά και του Δροσίνη είχε παρουσιασθή με το «*Ραμπαγά*» και το «*Μη Χάνεσαι*»²

Η εφημερίδα πράγματι κυκλοφόρησε, με κύριους πρωτεργάτες τα δύο αυτά πρόσωπα, αλλά ούτε η χρονολόγησή της είναι σαφής ούτε το είδος των συνεργασιών και οι συνεργάτες. Και τούτο, γιατί και οι δυο τους γράφουν για την εφημερίδα και την έκδοσή της πολλά χρόνια αργότερα, με αποτέλεσμα να λησμονούν πρόσωπα και να συγχέουν περιστατικά. Σήμερα, χάρη στην ψηφιοποίηση των εφημερίδων που σώζονται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, η διερεύνηση και εξακρίβωση των στοιχείων είναι εύκολη.

Η εφημερίδα *Αθήναι* κυκλοφόρησε 4 φύλλα, το πρώτο στις 23.11.1884, το δεύτερο στις 29.11.1884, το τρίτο στις 7.12.1884 και το τέταρτο και τελευταίο στις 14.12.1884. Το πρώτο, το δεύτερο και το τέταρτο απόκεινται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής. Το τρίτο φύλλο, σύμφωνα με τον Γιώργο Βαλέτα (ο οποίος το είχε δει και είχε καταγράψει την ημερομηνία κυκλοφορίας του), σωζόταν στο αρχείο του Π. Νιρβάνα, που διατηρούσε ο γιος του Γιώργος Π. Αποστολίδης στο σπίτι του στη Φιλοθέη ως το 1968 (όπου όμως δεν σωζόταν το πρώτο φύλλο).³ Αγνώω την τύχη του συγκεκριμένου αρχείου και όσες προσπάθειες κατέβαλα για να το εντοπίσω έμειναν άκαρπες. Για τα περιεχόμενα του λανθάνοντος φύλλου διαθέτουμε την έμμεση μαρτυρία από την αναγγελία του στη *Νέα Εφημερίδα* (αρ. 342, 7.12.1884): «εκδίδεται εις διπλούν σχήμα ο τρίτος αριθμός της νεοφανούς εβδομαδιαίας εφημερίδος “Αθήναι” περιέχων ύλην ποικιλωτάτην. Θα περιέχει απαισιοδόξου ημερολόγιον [με την υπογραφή Umbra, την οποία ο Βαλέτας αποδίδει στον Νιρβάνα⁴], Χρονικά, Πανεπιστημιακά, ποιημάτια, διήγημα και άλλα αθηναϊκά, εν οίς και έλεγχον του κ. Κοφινιώτου τής περί λατινικών διδακτικών βιβλίων κρίσεως της επιτροπής». Από τον Βαλέτα μαθαίνουμε, επίσης, ότι στο τεύχος αυτό δημοσιεύτηκε ένα ποίημα με τον τίτλο «“Ωρα σου καλή”, με το ψευδώνυμο “Χαχόλος”», το οποίο το χαρακτηρίζει ως «σατιρικό για το γιατρό Παρίση, που έφευγε στην Αβησσυνία». Ο Βαλέτας το ψευδώνυμο Χαχόλος το αποδίδει στον Νιρβάνα, αν και πρέπει να είναι του Θ. Βελιανίτη. Κατά τον Βαλέτα πάλι, στο ίδιο φύλλο αρχίζει η δημοσίευση επιστολιμαίων φιλολογικών διατριβών του Πέτρου (=Νιρβάνα) με τον τίτλο «Άλλοτε και σήμερα. Ποιητική μελέτη (Επιστολαί προς επαρχιώτην)» (σσ. 6-7), που συνεχίζεται και στο τέταρτο φύλλο (σ. 5). Και οι δύο αυτές φιλολογικές διατριβές, που θεματικά και υφολογικά οφείλουν πολλά στον Ροΐδη, αναδημοσιεύονται στον Δ΄ τόμο των *Απάντων*.⁵ Τέλος, πληροφορίες για τα περιεχόμενα του ίδιου φύλλου αντλούμε και από το τέταρτο φύλλο της εφημερίδας (σσ. 3-4, στήλη «Χρονικά»), όπου δίνονται διευκρινίσεις για ένα διήγημα που δημοσιεύτηκε (προφανώς ανυπόγραφα· ίσως του Ξενόπουλου;) στο προηγούμενο λανθάνον φύλλο:

Το εν τω παρελθόντι ημών φύλλω δημοσιευθέν διήγημα «Η ερωμένη του λοχαγού» εγένετο αφορμή παρεξηγήσεων ατυχώς, υποθεσάντων συγγενών τινων της μοδίστας [sic] κ. Βασιλικής Γράφα ότι τα περί κηρίνης κούκλας εν τω καταστήματι αυτής ευρισκομένης γραφέντα, κατ’ απλήν συγκυρίαν, και προς πλήρωσιν διηγηματικού τύπου, απέβλεπον να προσβάλωσιν ωρισμένα πρόσωπα. Διαβεβαιούμεν ειλικρινώς ότι ουδεμία τοιαύτη πρόθεσις υπήρξε, οι δε συντάκται των «Αθηνών» ουδεμίαν αφορμήν έχουσι να μη τρέφωσιν υπόληψιν προς την αξιότιμον εν λόγω κυρίαν και την οικογένειάν της, ήτις ουδέ ποσώς τυγχάνει γνωστή αυτοίς. Διά τα ανωτέρω νομίζομεν ότι αίρεται πάσα αμφιβολία και δίδεται πάσα ικανοποίησις εις τους τυχόν νομίσαντας ότι προσεβλήθησαν.

Ο Γρηγόριος (=Γρηγόριος Ξενόπουλος), στο περιβόητο εκδοτικό σημείωμά του με το οποίο παρουσιάζεται στο κοινό το νέο φύλλο, γράφει για την ύλη τα εξής, τα οποία σε γενικές γραμμές τηρούνται στα τρία σωζόμενα φύλλα:

Ἐκαστον φύλλον καθ' εβδομάδα εκδιδόμενον θα περιέχει σύντομον πολιτικὴν επιθεώρησιν τῆς εβδομάδος, ὑπὸ τον τίτλον «Χρονικά» αναγραφὴν τῶν κυριωτέρων εἰδήσεων, καὶ τὰς ἐργασίας τῆς Βουλῆς. Ὑπὸ τον τίτλον Πανεπιστημιακά θα παρακολουθῆται ἡ ἐν τῷ Ἀνωτάτῳ Ἐκπαιδευτικῷ Ἰδρύματι κίνησις, θα διαφωτίζωνται διὰ τῆς ὑποκινήσεως ἐλευθέρως συζητήσεως ζητήματα ἀφορῶντα εἰς διδασκοντας καὶ διδασκομένους καὶ ἐν γένει ἄρθρα ἀλλεπάλληλα θ' ἀφιερῶνται εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, διότι εἶνε τῷ ὄντι ἀπελπιστικόν νὰ βλέπῃ τις τὰς ἐφημερίδας συζητούσας, με ἐγκλίσεις καὶ ἀντεγκλίσεις, περὶ τῶν καταλληλοτέρων δένδρων διὰ τὰς δένδροστοιχίας τῆς πόλεως ἢ περὶ μικροτέρων ἀκόμη, καὶ διὰ τὸ συμφέρον του Ἑλληνικοῦ Πανδιδακτηρίου, του ἐγκλείοντος τὸ μέλλον καὶ τὰς ἐλπίδας πάσας τῆς ατυχοῦς Ἑλλάδος, οὐδὲ λέξις γραφοῦσας. Ἐκτάκτως, ἐκδικαζομένης ἐνδιαφερούσης τινὸς δίκης ἐν τοῖς ἡμετέροις ἢ καὶ τοῖς τῶν ἄλλων ἐθνῶν δικαστηρίοις, θα δημοσιεύωνται καὶ Δικαστικά, εἰάν δ' αἱ Ἀθῆναι εὐτυχήσωσι καὶ ἐφέτος νὰ ἀπολαύσωσι τῆς ἀπὸ σκηνῆς διδασκαλίας, αἱ «Ἀθῆναι» εὐχαρίστως θα καθιερώσωσι στήλην «Θεατρικῶν» μετ' ἀπροσωποληψίας καὶ εὐκρινείας ὡς πάντα τὰ ἡμέτερα ἄρθρα γεγραμμένην. Ὡς ἀντίροπον εἰς τὰ ξηρότερα καὶ βαρύτερα ταῦτα θέματα, θα ἐπέρχηται ἡ περὶ ἐλαφρότερα ἐνσυχόλησις. Καὶ δη, αἱ «Ἀθῆναι» θα παρακολουθῶσι τὴν κίνησιν τῆς φιλολογίας καὶ ἰδίᾳ τῆς ἐν Ἑλλάδι, ἐγκαινίζουσαι δικαίαν καὶ ἀνεπηρέαστον κριτικὴν, ἥς ἀπόλυτος ἔλλειψις ὑπάρχει, διὰ τῆς ἀναλύσεως παντός νεοεκδιδομένου συγγράμματος. Ἀλλ' ἐκτός τούτων καὶ ἄρθρα γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος θα δημοσιεύωνται, διηγημάτια ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἵνα μὴ εἴπωμεν πάντοτε, πρωτότυπα, ἐν ἐπιφυλλίδι ἔργα παντοῖα, ποιήματα, ἐπιγράμματα, μούσης καὶ γραφίδος παίγνια, ἥτοι παν ὅτι δύναται ν' ἀποτελέσῃ κατάλληλον τὸ ἐπιδόριον, ἀναγκαϊότατον βεβαίως μετὰ τὸ γεῦμα.⁶

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τῆς παραπάνω προγραμματικῆς δηλώσεως, τὸ ἐντύπο ἔχει πολιτικὸν, κοινωνικὸν καὶ φιλολογικὸν χαρακτήρα, δὲν εἶναι δηλαδή ἀποκλειστικὰ φιλολογικόν. Φέρει τον ὑπότιτλον «Φύλλον εβδομαδιαίον», ἐνὸς το Δελτίον τῆς Ἐβδομάδος (αρ. 39, 25.11.1884, σ. 2) τὸ ἀποκαλεῖ «Νέον περιοδικόν τῆς ἐλαφράς φιλολογίας «Ἀθῆναι» ὑπὸ ευφυῶν νέων συντασσόμενον». Ὁ χιουμοριστικὸς ὡστόσο χαρακτήρας καὶ ἓνα γενικότερον πνεῦμα ευφυολογίας ποὺ χαρακτηρίζει τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ ὕφος πολλῶν συνεργασιῶν, θυμίζει πράγματι κάτι ἀπὸ τὸ Μη Χάνεσαι του Βλάση Γαβριηλίδη.

Συνεργάζονται οἱ παρακάτω ἐπώνυμοι καὶ ψευδώνυμοι: Εἰρηναῖος Ἀσώπιος, Γλαυξ, Γρηγόριος (=Γρ. Ξενόπουλος), Θεοδωρῆς (μάλλον ὁ Θεόδωρος Βελιανίτης), Ἰατρός (μάλλον ὁ Εὐστάθιος Βερροιώτης ἢ ὁ Π. Νιρβάνας· καὶ οἱ δύο εἶναι φοιτητῆς τῆς ἰατρικῆς), Ἀνδρέας Λασκαράτος, Λεπλεπιτζῆς, Μαχμουρλής, Ἀχιλλεὺς Παράσχος, Πειραιώτης (μάλλον ὁ Νιρβάνας ἢ καὶ ὁ Γ. Στρατήγης), Περικλέτος (ἴσως ὁ Περικλῆς Ραφτόπουλος), Πέτρος (μάλλον ὁ Πέτρος Ἀποστολίδης=Παῦλος Νιρβάνας), Πραφ-Θαβ (μάλλον ὁ Θεόδωρος Βελιανίτης), Ράπτῆς, Χαχόλου (=ο Βαλέτας, ὡπως εἶδαμε, τὸ ἀποδίδει στον Νιρβάναν, ἀν καὶ πρέπει νὰ εἶναι του Θ. Βελιανίτη), Matto.

Ὅσον ἀφορᾷ τῆς λογοτεχνικῆς συνεργασίας, δημοσιεύεται τὸ ποίημα του Ἀχιλλεῶ Παράσχου «Καὶ νεκρὸς ἐλεῆμων» (αρ. 1, σσ. 4-5), «Ὁ υποψῆφιος βουλευτῆς» ἀπὸ τοὺς Χαρακτήρες του Ἀνδρέα Λασκαράτου (αρ. 2, σ. 5· λίγο διαφοροτικὸ ἀπὸ τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως του 1886), τὰ ἀθηναϊκὰ διηγήματα «Ἡ ἐκδίκησις του Κυρ-Γιάννη» του Ράπτῆ (αρ. 2, σσ. 6-7) καὶ «Ἡ ἐρωμένη του λοχαγοῦ» (αρ. 3), τὸ «κερατένιο» ἀφήγημα (ἓνα εἶδος «κοινωνικῆς μελέτης») «Κουτὸς ἄνθρωπος» του Χαχόλου (αρ. 4, σσ. 5-7), τὰ ποιήματα «Σ' τὸ πείσμα τῆς» καὶ «Ἀνταπόδοσις» του Λεπλεπιτζῆ καὶ «Ἐπιστολή» του Χαχόλου (ὅλα στον αρ. 2, σ. 7). Ἐπίσης διάφορα εὐθύμα καὶ σατιρικὰ ποιήματα καὶ ἐπιγράμματα τῶν Θεοδωρῆ (αρ. 1, σ. 8) καὶ Matto (αρ. 2, σ. 8). Ἀξίζει νὰ σημειωθῆι ὅτι στον αρ. 2 (σ. 1) δημοσιεύεται τὸ ἰταλόγλωσσο σονέτο του Σολωμοῦ, γνωστὸ με τον τίτλον «Sulla morte di Pio VII», με τον παραπλανητικὸν τίτλον «Ἀνέκδοτον ποίημα Δ.

Σολωμού» και την εξής σημείωση: «Λογιζόμεθα ευτυχείς καταχωρίζοντες σήμεραν ιταλικόν ανέκδοτον δεκατετράστιχον του εθνικού ποιητού Διον. Σολωμού, όπερ παραχώρησε ημίν προς δημοσίευσιν φίλος των Αθηνών μετ' επιτυχούς μεταφράσεως». Είναι περιεργό πως ο Ζακύνθιος Ξενοπούλος δεν ήταν ενήμερος ότι το συγκεκριμένο ποίημα του Σολωμού είχε δημοσιευτεί το 1880 στη ζακυνθινή έκδοση του Ραφτάνη Απαντα Διονυσίου Σολωμού με προλεγόμενα του Σπυρίδωνα Δε Βιάζη (σ. 369). Παραθέτω εδώ την ανώνυμη μετάφραση (υποθέτω πως αν κάποιος από τη νεανική ομάδα την είχε αναλάβει, αυτός θα μπορούσε να είναι ο συριανός αλλά ζακυνθινής καταγωγής Αντώνης Μάτσης, εγγονός του συγγραφέα του Βασιλικού):

Ασμάτιον
(Μετάφρασις)

Γρ. Ξενοπούλος

Μια μελωδία ουράνια και φως γλυκό χαράζει
Κατά τα μέρη του ουρανού, εκεί που αυτός προβαίνει,
Μα 'κείθε, που ξεκίνησε, γροικιέται που φωνάζει
Κόσμος πολύς κ' ακούς βοή με θρήνουσ τονισμένη.

Ρίχνει το μάτι ευσπλαχνικό στον θρόνο του που αδειάζει,
Τώρα που αυτός εκεί ψηλά στον ουρανό πηγαίνει,
Και βλέπει πλήθος που 'στεκε, κ' ευθύς αναγαλλιάζει
Με κάθε θείαν αρετή οπού μαζί του μένει.

«Έλα μέσ' στην αγχάλη μου» μ' αθάνατη αρμονία
Τον προσκαλούσε εκεί ψηλά φωνή τριπλή και μία
Και «Έλα» ξαναφώναζαν αμέτρηταις φωναίς.

Και τον εφίλησε ο Θεός και σαν αυγής αστέρι
Έλαμψε και δεν έρριψεν εις τ' ουρανού τα μέρη
Κανείς περισσότερο απ' αυτών αχτίδαις φωτειναίς.

Επίσης δημοσιεύονται κριτικές για τη θεατρική παράσταση στην Αθήνα «από της σκηνής του ενταύθα θεάτρου» της τραγωδίας Ο Κατσαντώνης του Α. Αντωνιάδη (αρ. 2, σ. 3· την υπογράφει ο Matto), για το δράμα του Κλέωνος Ραγκαβή Θεοδώρα (αρ. 2, σσ. 3-5· την υπογράφει ο Πέτρος και είναι αρνητική, γιατί διαπιστώνει ότι δεν κατάφερε να διαχωρίσει την ιστορική πληροφόρηση από τη δραματική αναπαράσταση⁷) και σειρά κριτικών μελετών του Πέτρου για τη σύγχρονη νεοελληνική ποίηση με τον τίτλο «Άλλοτε και σήμεραν. Ποιητική μελέτη (Επιστολαί προς επαρχιώτην)» (στα φύλλα 3 και 4, τις οποίες, όπως είδαμε, ο Βαλέτας αναδημοσίευσε στον τέταρτο τόμο των Απάντων του Π. Νιρβάνα).

Πολιτικά το έντυπο είναι εμφανώς φιλοτρικουπικό. Γενικότερα, και όχι μόνο στα πολιτικά, κυριαρχεί ο πνευματώδης και ευθυμογραφικός τόνος, τον οποίο ενισχύουν τα διάφορα σατιρικά επιγράμματα που δημοσιεύονται, όπως το παρακάτω του Θεόδωρη (Θ. Βελιανίτη;), το οποίο σατιρίζει τον αρχαιολάτρη φιλόλογο Κωνσταντίνο Κόντο και τον προχειρογράφο συγγραφέα Νικόλαο Κοντό (αρ. 1, σ. 8):

Εις Κόντον και Contòn

Κοντός και Κόντος και οι δυο συγγράφουν κάθε μέρα
– Ο ένας γλωσσολογικά, ο άλλος την Αγγέλω –
Αλλά κ' οι δυο μου φαίνεται πως κοπανούν αέρα·
Για τούτο δύο φάσκελα εις τον καθένα στέλλω.

Είναι περίεργο πάντως πως ούτε ο Ξενόπουλος ούτε ο Νιρβάνας αναφέρονται σε έναν σημαντικό συνεργάτη που είχε εξασφαλίσει το έντυπό τους, στον Ειρηναίο Ασώπιο. Ο Ξενόπουλος αναφέρεται, βέβαια, σε άλλο σημείο της «Αυτοβιογραφίας του» στον ρόλο δασκάλου που έπαιξε ο Ειρηναίος Ασώπιος, ότι τον είχε γνωρίσει στα γραφεία του περ. *Εκλεκτά Μυθιστορήματα* και πως το σπίτι του λειτουργούσε ως ένα είδος φιλολογικού σαλονιού, όπου μαθήτευε ο ίδιος και άλλοι νέοι λογοτέχνες της παρέας του.⁸ Ξέρουμε επίσης ότι του αφιέρωσε το διήγημά του *Ελληνικού Αγώνος το τριακοσιάδραχμον έπαθλον* (1885), αλλά ως συνεργάτη των Αθηνών δεν τον αναφέρει. Αλλά και ο Νιρβάνας, ενώ αφιερώνει στον Ειρηναίο Ασώπιο ένα συγκινητικό κείμενο για την παρότρυνση και τη μαθητεία που του πρόσφερε, δεν κάνει λόγο για τη συμμετοχή του σημαντικού λογίου στην εφ. Αθήναι. Όπως είδαμε, όμως, ο Ειρηναίος Ασώπιος, που φαίνεται να είναι ο άλλος σημαντικός «δάσκαλος» των νέων λογίων της εποχής (παράλληλα με τον Ροΐδη), συνεργάζεται στα δύο από τα τρία σωζόμενα φύλλα με εκτενείς σκωπτικές συνεργασίες που αποτελούν σχόλια για τις παραλείψεις σε αθηναϊκά αρχιτεκτονήματα («Αθηναϊκά παροράματα», αρ. 1) ή σχόλια σε κακώς κείμενα της αθηναϊκής ζωής παράλληλα με αρκετές αντικληρικές δόσεις («Αθηναϊκά. Ορμούδς και Αρμιάν», αρ. 4, το οποίο είναι και πρωτοσέλιδο). Το ότι ο ρόλος του ήταν βαρύνων στο έντυπο αποδεικνύεται και από ειδήσεις της εποχής που φιλοξενούνται σε εφημερίδες, οι οποίες μας πληροφορούν ότι η εφημερίδα Αθήναι θα ξανακυκλοφορούσε ως περιοδικό και υπό τη διεύθυνση του ίδιου του Ειρηναίου Ασώπιου:

Η γνωστή ενταύθα ποικίλη εβδομαδιαία εφημερίς «Αθήναι» διακόψασα μικρόν την έκδοσίν της επαναλαμβάνει όσον ούτω αυτήν υπό μορφήν περιοδικού και την διεύθυνσιν του εγχερίτου και ευφυσέστατου λογογράφου κ. Ειρηναίου Ασωπίου. Πολλά καλά προσιωνιζόμεθα περί τοιούτου περιοδικού και ευχόμεθα εις τας «Αθήνας» την μακροβιότητα του «Αττικού» του κ. Ασωπίου. Θα τιμήσωσιν αυτάς και η έξοχος συγγραφεύς Dora d'Istria και άλλοι έξοχοι εν τω γράμμασιν εν τη ημεδαπή και αλλοδαπή, διά της συνεργασίας των.⁹

Το αναγγελλόμενο περιοδικό εντέλει δεν κυκλοφόρησε, αλλά η μαρτυρία αυτή δείχνει ότι ο Ξενόπουλος δεν είναι αξιόπιστος μάρτυρας όταν υποστηρίζει ότι η εφημερίδα τους έκλεισε επειδή ο Περικλής Ραφτόπουλος είχε κατακλέψει το ταμείο της. Άλλωστε η πολυκροτη κλοπή των νομισμάτων από το Νομισματικό Μουσείο της Αθήνας, την οποία πραγματοποιήσε με ιδιοφυή τρόπο ο Ραφτόπουλος, συνέβη το φθινόπωρο του 1887 και όχι τόσο κοντά στην κυκλοφορία των Αθηνών, όπως ο Ξενόπουλος αφήνει να φανεί στην αφήγησή του.

Η βαριά σκιά του επιγόνου του διαφωτισμού Ειρηναίου Ασώπιου θα πρέπει να έχει συμβάλει και στο γενικότερα αντικληρικό πνεύμα που διακρίνει την εφημερίδα Αθήναι. Το είδαμε και στο δεύτερο κείμενο του Ειρηναίου αλλά το παρατηρούμε και στη θέση που παίρνει το έντυπο στη διαμάχη του Ανδρέα Δ. Παπαδιαμαντόπουλου (που συνεργαζόταν ως Lucifer και Λυγξ στον *Ραμπαγά*, όπου την άνοιξη του 1884 δημοσίευσε το *Ο σύζυγος το μανθάνει τελευταίος*) με εκκλησιαστικούς κύκλους, κυρίως με τον μαχητικό πρεσβύτερο Ιωάννη Μαρτίνο, καθηγητή των θρησκευτικών στο Αρσάκειο. Ο τελευταίος κατήγγειλε τον Παπαδιαμαντόπουλο ότι σε ομιλία του στον «Παρνασσό» αμφισβήτησε την ύπαρξη του Θεού, και ζήτησε από τον Υπουργό Παιδείας να του απαγορεύσει τη διδασκαλία στο πανεπιστήμιο, όπου δίδασκε ως καθηγητής.¹⁰ Η εφημερίδα παίρνει ρητά το μέρος του Παπαδιαμαντόπουλου και μας προσπορίζει μία ακόμη αδιάσειστη μαρτυρία ότι αυτός είναι (και όχι ο Ροΐδης) ο συγγραφέας τού *Ο σύζυγος το μανθάνει τελευταίος*:

Π. Νιβράνας

Φρυάττουσιν οι ταρτούφοι, ότι ελήλυθε το τέλος της βασιλείας αυτών. Κάποιος εν ταρτούφοις ταρτούφος, παπά-Μαρτίνος ονόματι, εδημοσίευσεν κατ' αυτές καταγγελίαν του κατά του κ. Ανδρέα Παπαδιαμαντοπούλου, ως διδάσκοντος τας αρχάς της θετικής φιλοσοφίας και σαλεύοντος τας θρησκευτικὰς τού ἔθνους πεποιθήσεις. Πολλοὶ εἰσιν οἱ γνωρίζοντες τον καταγγελλόμενον και την εν τη ἐπιστήμῃ πολιτείαν αυτού, ἣτις ἐλάχιστα ἔχει ψεγάδια, μοναδικόν ἴσως τοιούτον, την εσχάτως δημοσιευθεῖσαν κοινωνικὴν μελέτην *Ο σύζυγος το μανθάνει τελευταίος*. Ο κ. Παπαδιαμαντόπουλος, ευφυῆς, ζωηρός, κάτοχος παιδείας και μαθήσεως ικανῆς, ἀπὸ καιροῦ, νεαρός ἐτι, ἐργάζεται υπὲρ της ἐπιστήμης, ταχθεὶς μετὰ των οπαδῶν της θετικής φιλοσοφίας, ἦν ἐπιτραπέιτω μοι ν' ἀποκαλέσω φιλοσοφίαν του μέλλοντος. Τούτο ως εἰκὸς δεν ἠύφρανε τους ταρτούφους μας, οἵτινες ἐκπαλαὶ ἤρχισαν ἐπιτιθέμενοι κατ' αὐτοῦ και προχθὲς πάλιν ἐπέταξαν αὐτῷ διὰ του παπά-Μαρτίνου των την μνηστεισαν καταγγελίαν. Ο κ. υπουργὸς της παιδείας, προς ὃν ἀπευθύνεται ἡ καταγγελία αὐτή, δεν ἔχομεν ἀμφιβολίαν ὅτι καταλλήλως θα πατάξῃ του παπά-Μαρτίνου τον ταρτουφισμόν, ἀπαιτούντος ὅλοι να γίνωμεν πατάδες και να ἐρμηνεύωμεν την ἀποκάλυψιν και το τρισυπόστατον. Ο κ. Παπαδιαμαντόπουλος διὰ μικρὸν ἀπήνησε προς τα παραληρήματα ταῦτα των παπάδων ἐπισχνούμενος να ἐπανέλθῃ καυστικώτερος, ἀν μετὰ την δημοσίευσιν τού εν τῷ «Παρνασσῷ» ἀναγνώσματός του οἱ παπάδες κρίνωσι τα υπ' αὐτοῦ γραφόμενα.

Τους ἀναμένομεν. (αρ. 4, σ. 4, στήλῃ «Χρονικά»).

Ἄξιζι, λοιπόν, να ἐντοπιστοῦν οἱ τύχες του ἀρχείου Νιβράνα, γιὰ να ἔχομε ἐτσι και πλήρη εἰκόνα της ἐφημερίδας *Ἀθήναι*, ἀφοῦ ἐκεῖ και μόνο σωζόταν το τρίτο φύλλο της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γ. Ξενοπούλου, «*Ἡ Ζωὴ μου σαν μυθιστόρημα. Αυτοβιογραφία*» (Ἀπαντα, τόμ. 1, Ἀθήνα, Μπίρης, 1958, σσ. 227-229, κεφ. ΚΓ «*Ἡ φιλολογικὴ μας ἐφημερίδα*»). Τις σχετικὲς πληροφορίες που παραθέτει ο Ξενοπούλος ἀναπαράγει και σχολιάζει ἡ Μαρία Τριγιά-Ζούρα, *Ἡ αυτοβιογραφία του Γρηγόριου Ξενοπούλου. Φιλολογικὴ μελέτη*, Ἀθήνα, Ἀδελφοὶ Βλάσση, 2003, σσ. 106-109.
2. Παῦλος Νιβράνα, *Φιλολογικὰ ἀπομνημονεύματα*, Ἀθήνα, Βιβλιοπωλεῖον της Εστίας, [1929], σ. 166 (κεφ. «*Γρηγόριος Ξενοπούλος*»), και «*Περιοδικὰ των νέων*», ἐφ. *Νέος Κόσμος*, 10.11.1934 (=Παῦλος Νιβράνας, *Τα Ἀπαντα*. Ἀναστύλωσε και ἔκρινε Γ. Βαλέτας, τόμ. Γ', Ἀθήνα, Γιοβάνης, 1968, σσ. 451-455 και 618). Βλ. τῶρα και τη σύνοψη στην «*Εἰσαγωγή*» στον τόμο: Γιώργος Ἀνδρειωμένος, *Τῷ φίλῳ Νικ. Σταματέλῳ. Ἐνα λεύκωμα με ἀγνωστα ἰδιόχειρα ποιήματα των Παλαμά, Ξενοπούλου, Νιβράνα, Χατζόπουλου κ.ά.*, Ἀθήνα, Σαββάλας, 1996, σσ. 17-18.
3. Παῦλος Νιβράνας, *Τα Ἀπαντα*, τόμ. 1, ὁ.π. (σημ. 2), σ. 84, τόμ. 4, σ. 597 (αρ. 24 δίνεται λαθησάμενα ἡ ἡμερομηνία ἐκδοσης του 4ου τεύχους).
4. Παῦλος Νιβράνας, *Τα Ἀπαντα*, τόμ. Α', ὁ.π. (σημ. 2), σ. 84.
5. Παῦλος Νιβράνας, *Τα Ἀπαντα*, τόμ. Δ', ὁ.π. (σημ. 2), σσ. 24-28 (ἡ σειρά των κειμένων στην ἀναδημοσίευση διαταράσσεται και το δεῦτερο δημοσιεύεται πρῶτον) και 596.
6. Γρηγόριος, «*Αἱ "Ἀθήναι"*», *Ἀθήναι*, αρ. 1 (23.11.1884) 2.
7. Και αὐτὸ το κείμενο το ἀναδημοσιεύει ο Βαλέτας στον Δ' τόμο των Ἀπάντων του Παύλου Νιβράνα, ὁ.π. (σημ. 2), σσ. 28-32 και 596 (αρ. 28).
8. Βλ. Ξενοπούλου, «*Ἡ Ζωὴ μου σαν μυθιστόρημα...*», ὁ.π., σσ. 195-197. Οἱ μαρτυρίες αὐτές μάλλον μας ἀναγκάζουν να προσθέσουμε και το στίχι του Εἰρηναίου Ἀσώπιου στα «*Φιλολογικὰ σαλόνια και καφενεῖα της Ἀθήνας*» που διερευνᾷ ο Γιάννης Παπακώστας (*Φιλολογικὰ σαλόνια και καφενεῖα της Ἀθήνας*, Ἀθήνα, Πατάκης, 2003).
9. *Νέα Ἐφημερίς*, αρ. 360, 25.12.1884.
10. Βλ. γιὰ το ζήτημα αὐτὸ την ἐργασία μου «*Ροϊδικὲς ταυτότητες σε συγγραφεῖς του 19ου αἰῶνα*», *Μικροφιλολογικά* 32 (Φθινόπωρο 2012) 5-11.

Λάμπρος Βαρελάς

Η «Ανεράδα» του Β. Μιχαηλίδη: μια μεταφραστική πρόταση στα ισπανικά

Σύμφωνα με την εμπειρία μου, η μετάφραση αποτελεί, πάνω απ' όλα, μια συνήθως ευχάριστη απασχόληση, ιδίως όταν πρόκειται για πεζό λόγο, επιστημονικό ή και λογοτεχνικό, όπως τα διηγήματα του Γ. Φ. Πιερίδη και πολλά άλλα κείμενα που έτυχε να μεταφράσω.

Όταν τέλειωσα, όμως, τη μετάφραση ποιημάτων της Πίτσας Γαλάζη στα ισπανικά, είχα εξαντληθεί σε τέτοιο βαθμό, που ορκίστηκα ότι δεν θα ξαναμεταφράσω ποίηση ποτέ, μα ποτέ στη ζωή μου. Και νά που μπλέχτηκα με την «Ανεράδα» του Β. Μιχαηλίδη, σαν να μην υπήρξε τίποτε πιο εύκολο από το να πατήσω τον όρκο μου.

Αλλά έχω πολλούς λόγους ή αφορμές για να δικαιολογηθώ που δεν κράτησα τέτοιο όρκο: όπως η «Ανεράδα» μάγεψε τον Μιχαηλίδη, το ίδιο γοήτευσε κι εμένα. Πρώτα, η ιδιοματική γλώσσα της, που ηχούσε εξαιρετικά επιβλητική αλλά και θελκτική· φαινόταν οικεία, μα ήθελε μεγάλη αφοσίωση για να μου επιτρέψει να καταλάβω τα αφανέρωτα νοήματά της. Ύστερα, η περιέργεια για το πώς θα ακουγόταν μια τέτοια λυρική αφήγηση σε (ισπανική) μετάφραση.

Και έτσι, δίχως να το σκεφτώ, μερικοί στίχοι άρχισαν να τρέχουν στα ισπανικά με καταπληκτική ευκολία, αλλά ν' είνε καεί η σταλαμή! Στην πραγματικότητα λειτούργησαν ως το αγκίστρι που με έσυρε σ' ένα περιπετειώδες παιχνίδι· και, ώσπου να καταλάβω τις συνέπειες μιας τέτοιας περιπέτειας, ήταν ήδη αργά να τα παρατήσω. Όταν τέλειωσαν τα εύκολα και συνήλθα, προέκυψε ο τρίτος και πιο ισχυρός λόγος: το φιλότιμό μου ήταν ήδη πληγωμένο – το χειρότερο που μπορεί να πάθει ένας μεταφραστής.

Οι ώρες που έχω αφιερώσει στην Ισπανίδα «Ανεράδα» δεν μετριούνται, παρόλο που ελπίζω να μην φαίνονται. Σ' αυτό το σημείο ακριβώς εντοπίζονται και η δόξα και η αθλιότητα της μεταφραστικής δουλειάς, στο να γίνεσαι αφανής: το μεταφρασμένο κείμενο να ακούγεται σαν ένα νέο, πρωτογενές ποίημα, να αναδύονται η πλοκή, ο ρυθμός και το κάλλος της μετάφρασης, πείθοντας τον αναγνώστη ότι είναι πρωτότυπο και όχι δευτερογενές κείμενο. Όταν ο στίχος είναι ελεύθερος, το περιθώριο είναι μεγάλο και παίζεις έχοντας ένα πλεονέκτημα. Όταν, όμως, ο στίχος είναι έμμετρος και ομοιοκατάληκτος, τότε παίζεις με τα χειρότερα χαρτιά, το παιχνίδι γίνεται σκέτο βάσανο.

Η πλεκτή ομοιοκαταληξία του αρχικού ποιήματος (στην πραγματικότητα ομοιοκαταληκτούν τέσσερις από τους έξι στίχους κάθε στροφής: αβγδβγ) ακούγεται παράξενα στα ισπανικά, οπότε διάλεξα, για τους ίδιους στίχους κάθε στροφής, τη ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία (αββγδδ), που ακούγεται πιο φυσική και συνηθισμένη στην ισπανική λαϊκή ποίηση. Επίσης, κράτησα τον οκτασύλλαβο του πρωτότυπου κειμένου, που προσδίδει δυναμισμό στην αφήγηση, καθώς μάλιστα είναι ένας από τους πιο παραδοσιακούς, εύηχους και οικείους στίχους στην ισπανική λογοτεχνία.

Αφού προηγήθηκαν οκτώ πρόχειρες αποδόσεις, για να εξοικειωθώ με το ποίημα και να αποφασίσω τη στιχουργική του, ακολούθησαν άλλες τέσσερις, που τις θεωρούσα κάθε φορά και τελική μορφή: εδώ παρουσιάζω την πέμπτη και οριστική (προς το παρόν) εκδοχή. Σίγουρα υπάρχει περιθώριο για βελτίωση, αλλά νομίζω ότι αυτή η μεταφραστική πρόταση της «Ανεράδας» είναι πια έτοιμη να βγει στο φως· και αφού η «Ανεράδα» θέλει έτσι κι αλλιώς να φεύγει, ας την αφήσουμε. Ίσως κάποια στιγμή

να συναντήσει έναν αληθινό ποιητή, που να της χαρίσει στα ισπανικά όλη τη λάμψη του αρχικού ποιήματος.

Θέλω να ευχαριστήσω από δω τον Λ. Παπαλεοντίου, που μ' ενθάρρυνε να πλάσω μια Ισπανίδα «Ανεράδα», και τον καθηγητή Γ. Κεχαγιόγλου, που με τα καλά του λόγια συνέβαλε στο να είναι η παρούσα «Ανεράδα» πιο ωραία και πιο πιστή από εκείνη που δημοσίευσα στην έκθεση *Chipre a través de los tiempos*, η οποία εγκαινιάστηκε τον περασμένο Νοέμβριο στην Αρχαιολογική Σχολή του Πανεπιστήμιου Κομπλουτένσε της Μαδρίτης.

Τώρα πια δεν τολμώ να πω ότι δεν θα ξαναμεταφράσω ποίηση ποτέ στη ζωή μου. Απλώς, για ένα διάστημα, αν δω κάποιαν άλλη «Ανεράδα», θα 'πογυρίσω μέν με δει.

Eva Latorre Broto

Βασίλης Μιχαηλίδης

Η Ανεράδα

Στην χώραν π' αναγιώθηκα
τζαι 'κόμα αναγιώννουμουν
τζ' άρκεψα νάκκον να λαχτώ,
τότες εξιμότηθηκα
τα ζώδια τζ' 'εν εχώννουμουν
τζ' εξέβηκα να δικιανευτώ.

Σε μιαν ποταμοδιάβαση
μιαν λυερήν εσθιάστηκα,
ν' είεν καεί η σταλαμή!
Ούλα τ' αρνίν εις τον τσοκκόν,
ο άχαρος, επικιάστηκα,
αντάν πκιαστεί μες στην νομήν.

Αντάν με είδεν, έφεξεν,
τζ' ο νους μου εφεντζιάστηκεν
τζ' εφάνην κόσμος φωτερός·
αντάν μου χαμογέλασεν,
παράδεισος επλάστηκεν
ομπρός μου, τζ' έμεινα ξερός.

Ευτύς το πας μου έχασα,
τον κόσμον ελησμόνησα
τζ' έμεινα χάσκοντα βριχτός.
Είπεν μου: «Έλα, 'κλούθα μου»,
τζαι 'πού καρκιάς επόνησα
τζ' εκλούθησά της, ο χαντός.

Λαόνια, κάμπους τζαι βουνά
αντάμα εδκιαβήκαμεν,
γεμάτ' αθθούς τζ' αγκαθθερά·
η στράτα δεν ετέλειωννεν

VASILIS MIJAILIDIS

LA NEREIDA

En la tierra en que crecí,
cuando aún estaba creciendo
y despuntó mi deseo,
vivía confiado entonces
sin rehuir los espectros,
y salí a dar un paseo.

Al atravesar un río
vi a una muchacha preciosa,
¡maldita sea, ay, la hora!
Como un cordero en la trampa
triste de mí fui apresado,
cuando preso es en los pastos.

Me miró, y se hizo la luz,
mi mente quedó cegada,
creí que el mundo brillaba;
me sonrió, y ante mis ojos
un paraíso creó
y en suspenso me dejó.

Al punto lo perdí todo,
el mundo yo lo olvidé,
y boquiabierto quedé.
«Ven, sígueme», ella me dijo,
y el corazón me dolió
y loco la seguí yo.

Colinas, prados y montes
los dos juntos recorrimos,
llenos de flores y espinos;
el sendero no acababa

τῆραι δὲν ἐποσταθήκαμεν,
ἦτουν γὰρ λλόου μας χαρά.

Ἐτρεμεν μὲν τῆραι χάσει με,
τῆρ' ἔτρεμα μὲν τῆραι χάσω την,
τῆραι μὲν της πω τῆραι μὲν μου περὶ
ἐδίφουν την, ἐκαύκουμουν
τῆρ' ἔτρεμα μὲν τῆραι πικιάσω την,
τῆραι γίνουμεν τῆρ' οἱ δκυο ἴστραπή.

Ἵστερα, σγοιαν παρὰδεισον,
ἔναν βουνόν ἐφτάσαμεν
ἴσα με τα ἴψη τ' ουρανοῦ·
τῆραι πάνω τῆραι ἐκλάψαμεν
αντάμα τῆρ' ἐγελάσαμεν
μέσα στους μούσκους του βουνού.

Λαλεῖ μ': «Ἄν εἶσαι ἴπερκαλλος,
τωρὰ πκιον μείνε δίχως μου,
ἀν σου ἀρέσκ' ἔτσι ζωή»·
τῆραι ξαπολά ἴναν χάχχανον,
ἴσα ἴωσα το στήθος μου
πως ἀλλονάκκον να ραεῖ.

Εἶπεν, τῆρ' ἐγίνην ἀφαντη,
εὐτύς ἴπερ ὁμπρός μὸχάθηκεν
σγοιαν ἀνεμος περαστικός·
εράην η καρτούλλα μου,
εὐτύς ο νους μὸστάθηκεν
τῆρ' εἶμαι ἴπου τότες ξιστηκός.

Οἱ πλήξες που μ' ἐτρώασιν
ἀκόμα ἴν' ἀφανέρωτες
τῆρ' εἰς τα πουλιά που τῆρ' ἰλαδούν·
ἔσει ἴπου τότες, ὅπου δῶ
τες ἀνεράδες, τρέμω τες
τῆραι ἴπογυρίζω μὲν με δουν.

(Σάλπιγξ, 25.12.1893 / Ποιήματα, 1911)

Γλωσσάρι: ἀναγώνουμαι: μεγαλώνω - ἀνεράδα: νεράδα - βριχτός: σιωπηλός - δικανεύουμαι: κάνω περίπατο - καύκουμαι: καίομαι, υποφέρω - λαόνιν: βουνοπλαγιά - λαχτώ: κινούμαι - μούσκος: μοσχοβολιά - νάκκον: λίγο - ν' εἶεν: μακάρι, ἀς ἦταν - ξιστηκός: ἐκστατικός - οὔλα: σάν, ὄλα - ἴπερκαλλος: ἄξιμος - ἴποστέκουμαι: κουράζομαι - ἴστιάζουμαι: βλέπω σαν σκιά - σταλαμή: στιγμή - τσοκκός: παγίδα - φεντιζιάζουμαι: γίνομαι διάφανος - ο νους μου φεντιζιάζεται: το μυαλό μου παραλύει, τρελαίνομαι - χαντός: παλαβός.

Σημείωση: Ἡ παραπάνω ἐκδοτική πρόταση τῆς «Ἀνεράδας» εἶναι ἀπὸ τον τόμο Βασίλης Μιχαηλίδης, *Ἐπιλεγμένα ποιήματα*, ἐπιμ. Λευτέρης Παπαλεοντίου, Κύπρος 2013, σσ. 71-72.

pero no nos fatigamos,
pues los dos lo disfrutamos.

Ella tembló por perderme,
por perderla temblé yo,
yo le hablé y ella me habló.
Sediento de ella yo ardía,
temblaba por poseerla
y tornarnos en centella.

Y por fin, cual paraíso,
llegamos a una montaña
igual al cielo en lo alta;
y allí arriba ambos lloramos,
juntos reímos los dos,
rodeados de agreste olor.

“Si eres valiente, me dijo,
ahora ya vive sin mí
si te place así vivir”;
y lanzó una carcajada,
y entonces sentí mi pecho
resquebrajarse por dentro.

Habló y se volvió invisible,
ante mí se disipó
como brisa que pasó;
mi corazón está roto,
cesó allí mi entendimiento
y atónito permanezco.

Las penas que me atormentan
ni siquiera las conocen
los pajarillos cantores.
Desde aquel momento, al ver
a las nereidas las temo,
y por si me ven, me vuelvo.

Poemas (1911)

Traducción: Eva Latorre Broto

Μια «συνομιλία» του Β. Μιχαηλίδη με τον Η. Τανταλίδη

Στη λεμεσιανή εφημερίδα Σάλπιγξ (16.3.1887) δημοσιεύτηκε το σατιρικό ποίημα «Εις τον παράν μου» του φαναριώτη ποιητή Ηλία Τανταλίδη (1818-1876) με την εξής πρόταξη: «Εκ τινος βιβλίου μεταφέρομεν το εξής νόστιμον ποίημα “Εις τον παράν”». Το ποίημα αυτό περιλαμβάνεται στη νεανική ποιητική συλλογή του Παίγνια ή ποιήματα διάφορα (Σμύρνη 1839, σσ. 138-140).¹ Το μεταφέρουμε εδώ ολόκληρο:²

Ηλίας Τανταλίδης

Βασίλης Μιχαηλίδης

Ένας μ' έμεινας ακόμη· οι δε άλλοι σύντροφοί σου,
και μαζί κι απ' ένας ένας όλοι σ' άφησαν εξίσου.
Εις τον κόλπον μου σαν γέρων ασκητής εις τας ερήμους
γενναϊόψυχος ημέρας ενθυμάσαι επισήμους.
Στην πιστότητά σου ταύτην ευγνωμώνως και εγώ
το εγκώμιόν σου ψάλλω, την ισχύν σου στιχουργά. 5
Χαίρε, μόνη μου χαρά,
κανακάρη μου παρά!

Διά σε, παρά, κινούνται και βασιλεία και θρόνοι,
σ' απεθέωσεν ο κόσμος και βωμούς σε ανυψώνει.
Συ εγείρεις των πολέμων τους κοσμοβλαβείς τυφώνας,
ο τοσοῦτσοικος το σώμα συ σαλεύεις τους αιώνας.
Το επέκεινα Γαδείρων συ το κάμνεις περατόν
και το δάμ' αυτό ακόμη τ' ουρανού αναβατόν,
και τα άστρα τα στερρά 15
κατεβάξεις, ω παρά!

Δι' εσένα κόπτει, ράπτει το σπαθί των δικηγόρων
κι υποδύονται τα ψεύδη αι αγέλαι των εμπόρων.
Και η πάνστιλπνός σου θέα των δημαγωγών το βρόιθος
ιλαρώνει, και τας κρίσεις κιβδηλεύει κακοήθως. 20
Διά σε την γην βαθέως σκάπτει ο μεταλλουργός
και αροτριά τας χώρας αυχημηρός ο γεωργός.
Ω τι έργα φοβερά
κατορθώνεις, ω παρά!

Δι' απόλασίν σου άλλος παραινεί αναργυρίαν 25
και μ' εν Αιτωλοίς την χείρα ψέγει την φιλαργυρίαν.
Διά τα κοινά δεικνύει ότι έχει άλλος ζήλον,
παριστά τον εαυτόν του της παιδείας άλλος φίλον.
Ο μεν ψάλλει, ο δε χύνει χείμαρρον ρητορικών,
ο δε γράφει και εκδίδει φύλλον περιοδικόν. 30
Κι ο σκοπός των αφορά
προς εσένα, ω παρά!

Δι' αγάπην σου λατρεύει η ωραία τον Θεοσίτην
και η έφηβος παρθένος άνδρα παίρνει τον πρεσβύτην. 35
Διά σε πολλοί αρνούνται και πατρίδα και οικείους
και το φρόνημα προδίδουν διά σε στους εναντίους.
Διά σε εμβαινοβγαίνουν πουρνό βράδνυ στις αυλάς,
διά σε χρυσοκεντήτους κορδαρίζονται στολάς. 40
Κι όλοι πάσχουν τρομερά
απ' το πάθος του παρά!

Διά σε πάσχουν συνάγχην οι καλοί μας Δημοσθένεις
και τον πίθον των κυλούσι διά σε οι Διογένης.
Διά σε και τυραννίσκοι πανταχού της γης γεννώνται,
διά σε τυχοδιώκται στας πατρίδας μας πλανώνται.
Συ τα χεῖλη των κολάκων στα εγκώμια βουτάς,
συ γεννάς τον θεῖον ζήλον εις πολλούς υποκριτάς.

45

Ἐως κι εις τα ιερά
κουδουνίζεις, ω παρά!

Στην αναδημοσίευση της Σάλπιγγος παραλείπονται η προμετωπίδα («Χρήματα, χρήματ' ανήρ. / Πίνδ[αρος] Ἴσθμ[ια] Β'»), και η τελευταία στροφή του ποιήματος (στ. 49-56), ίσως γιατί θεωρήθηκε ότι θα μπορούσε να ενοχλήσει, λ.χ., εκκλησιαστικούς κύκλους: «Διά σε ο ξυλοσχίστης καταντά μητροπολίτης, / συ συχνάκις είσαι μόνος των αμαρτωλών μεσίτης. / Διά σε ιδρώνουν, τρέχουν, χώνονται, μαλώνουν, κράζουν, / διά σε γυναίκες, άνδρες, νέοι, γέροντες σπουδάζουν. / Συ και μέ αυτόν ακόμη γαργαλίζεις και κινείς, / κι εις εμέ ακόμ' ιδρώτα επιχέεις ηδονής. / Χαίρε, μόνη μου χαρά, / παντοδύναμε παρά!».

Οι έξι οχτάστιχες στροφές του ποιήματος απαρτίζονται, κατά σειρά, από τέσσερις δεκαεξασύλλαβους παροξύτονους, δύο δεκαπεντασύλλαβους και δύο επτασύλλαβους οξύτονους στίχους τροχαϊκού ρυθμού με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία. Ο ομιλητής του ποιήματος απευθύνεται στον (προσωποποιημένο) παρά και εξαίρει την τεράστια δύναμή του· παράλληλα, του καταλογίζει ευθύνες, αφού οι άνθρωποι προκαλούν, για χάρη του, ανήκεστες βλάβες τόσο στον εαυτό τους όσο και στον υπόλοιπο κόσμο.

Το πιο ενδιαφέρον για μας είναι το γεγονός ότι το ποίημα αυτό παρουσιάζει αρκετές αναλογίες με το ποίημα του Β. Μιχαηλίδη «Του Διαβόλου πρώτον βάθρον, / του Διαβόλου πρώτον άρθρον» (κυρίως με τη δεύτερη ενότητά του: στ. 15-44), το οποίο δημοσιεύτηκε στο πρώτο φύλλο της σατιρικής εφημερίδας του Ο Διάβολος (18.1.1888) και αποτελείται από 134 δεκαεξασύλλαβους στίχους τροχαϊκού ρυθμού με ζευγαρωτή παροξύτουν ομοιοκαταληξία. Και στα δύο σατιρικά ποιήματα δίνεται έμφαση στις αρνητικές επιδράσεις που προκαλεί το χρήμα στους ανθρώπους. Αξίζει να σημειωθεί ότι για πρώτη φορά εμφανίζεται (και, μάλιστα, εφτά φορές) σε μη ιδιωματικό ποίημα του Β. Μιχαηλίδη η τουρκικής προέλευσης λέξη *παράς*: η επιλογή αυτή συνδέεται, ίσως, με την επίσης πληθωρική παρουσία της ίδιας λέξης στο ποίημα του Ηλ. Τανταλίδη (αν και συνηθίζεται, λ.χ., και στον Ρωμιό του Σουρή). Το γεγονός ότι το πολύ παλιότερο ποίημα του Ηλ. Τανταλίδη αναδημοσιεύτηκε στη Σάλπιγγα (δηλαδή σε μια από τις δύο λεμεσιανές εφημερίδες τις οποίες ο Β. Μιχαηλίδης παρακολουθούσε συστηματικά, αφού ήταν εκλεκτός συνεργάτης τους) μόλις δέκα μήνες πριν από την έκδοση του πρώτου φύλλου του Διαβόλου μάς επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ο κύριος ποιητής είχε νωπό στη μνήμη του το «Εις τον παράν μου», όταν έγραφε το δικό του ποίημα. Ας δούμε από πιο κοντά μερικές αναλογίες.

Στους πρώτους δύο στίχους του ποιήματος «Εις τον παράν μου» ο ομιλητής ομολογεί την ένδειά του· το ίδιο συμβαίνει και στο ποίημα του Β. Μιχαηλίδη: «Εμέ όμως αν η πείνα εις τον διάβολον με στέλλει / κι αν δεν έχω τες δεκάρες και 'ποθάνω, δεν σε μέλλει» (στ. 89-90). Πάντως, και στα δύο ποιήματα ο παράς θεοποιείται και, παρά τα κακά που προξενεί, λατρεύεται από όλους· σύμφωνα με το πρώτο, οι άνθρωποι χιτίζουν προς τιμήν του ολόκληρα θυσιαστήρια (στ. 10)· ενώ στο δεύτερο το χρήμα προσλαμβάνει τα χαρακτηριστικά του πιο ισχυρού θεού: «Αλλ' ο κοσμοκράτωρ, όστις είναι άσπονδος εχθρός μου, / ο θεότερος απ' όλους τους θεούς θεός του κόσμου, / ο

ππαράς, όστις απ' όλους τους θεούς είναι ο μόνος, / όπου σύσσωμος ο κόσμος τον λα-
τρεύει ομοφώνως» (στ. 17-20). Ακολούθως, περιγράφονται και στα δύο ποιήματα οι
προσπάθειες των ανθρώπων να αποκτήσουν τον πολυπόθητο παρά, κυρίως, βέβαια,
με αθέμιτα μέσα. Έτσι, ο Ηλ. Τανταλίδης δεν διστάζει να στηλιτεύσει συμπεριφορές
δικηγόρων, ρητόρων, ακόμα και ανθρώπων της Εκκλησίας (στ. 17, 29, 47-48)· το ίδιο
και ο Β. Μιχαηλίδης: «ο παράς ενδυναμώνει την φωνήν του ιερέως / και την γλώσσαν
και την πέννα ρήτορος ή διπλωμάτου» (στ. 26-27). Ανάλογη είναι και η τακτική των
εμπόρων: υπο-δύονται τα ψεύδη («Εις τον παράν μου», στ. 18)· η αρπαγή εν-δύεται
το εμπόριον («Του Διαβόλου πρώτον βάθρον...», στ. 97), ενώ η κλεισιά είναι «[...] στον
κόσμον το φρικτότερον θηρίον / και για να την κάμεις είναι ο παράς το εργαλείον»
(ό.π., στ. 103-104). Οι δύο ποιητές δεν παραλείπουν να επισημάνουν και τη χειρότερη
επίπτωση που προκαλεί η απληστία για την απόκτηση χρημάτων: τον πόλεμο. Ο Ηλ.
Τανταλίδης παρομοιάζει τις πολεμικές συρράξεις με «κοσμοβλαβείς τυφώνας», οι
οποίοι στο διάβα τους σπέρνουν τον όλεθρο και την καταστροφή (στ. 11)· ο Β. Μι-
χαηλίδης είναι πιο περιγραφικός: «Έβγαλε σπαθιά, τουφέκια κι άλλα, σφαίρες, πυ-
ροβόλα, / δυναμίτιδες, παρούτια για καταστροφήν του όλα. / Και αυτά όλα διότι είναι
η κακή του φύσις / να 'χει πάντοτε πολέμους, αρπαγιάς και κατακτήσεις» (στ. 39-42).

Κλείνοντας, είναι καλό να τονιστεί ότι, αν και στο ποίημα του Ηλ. Τανταλίδη η θε-
ματική περιοstrέφεται αποκλειστικά γύρω από τις αρνητικές παρενέργειες που επι-
φέρει το χρήμα, στην περίπτωση του Β. Μιχαηλίδη ο θεματικός πυρήνας είναι
περισσότερο διευρυμένος ή ελαστικός, αφού, με εύστοχους συνειρμούς, εξακτινώνεται
και σε άλλες κατευθύνσεις. Πάντως, οι διαπιστωμένες αναλογίες ανάμεσα στα δύο
ποιήματα μαρτυρούν μία γόνιμη «συνομιλία». Είναι εμφανές ότι ο Β. Μιχαηλίδης δεν
μένει προσκολλημένος στο πιθανό πρότυπο του· αντίθετα, όπως συμβαίνει και σε
άλλες περιπτώσεις,³ επεξεργάζεται το υλικό που έχει στα χέρια του και καταφέρει
όχι μόνο να το αναπλάσει αλλά και να το προσαρμόσει στο δικό του προσωπικό ύφος.
Για παράδειγμα, δεν ασπάστηκε τις (μάλλον ισοπεδωτικές) απόψεις του Ηλ. Ταντα-
λίδη, ότι οι άνθρωποι προσπαθούν να αποκτήσουν παιδεία ή να εκδώσουν περιοδικά
με αποκλειστικό σκοπό το χρηματικό όφελος (στ. 28, 30-32). Τέλος, ταιριάζει να ανα-
φερθεί ότι οι θέσεις του Β. Μιχαηλίδη σχετικά με τις κοινωνικές ανισότητες της εποχής
του, τη δύναμη του χρήματος κτλ. αναπτύσσονται περισσότερο στο περίπου ομόθεμο
ποίημά του «Κόσμος γαϊδουρινός / και θεός ψεματινός», το οποίο δημοσιεύτηκε στο
αμέσως επόμενο φύλλο του Διαβόλου (17.2.1888).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στο λήμμα «Τανταλίδης Ηλίας» του Λεξικού νεοελληνικής λογοτεχνίας (Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 2146)
έχει γραφτεί ποιήματα αντί ποιημάτια.

2. Το ποίημα μεταφέρεται εδώ όπως έχει δημοσιευτεί στη Σάλπιγγα. Η ορθογραφία και η στίξη έχουν «εκ-
συγχρονιστεί». Στην ποιητική συλλογή του 1839 οι ρηματικοί τύποι της καθαρεύουσας «έμεινας» (στ. 1),
«απεθέωσεν» (στ. 10) είναι γραμμένοι στη δημοτική: «έμεινες», «αποθέωσεν». Ωστόσο, δεν γνωρίζουμε αν
οι καθαρευουσιάνικιοι τύποι υπάρχουν σε μεταγενέστερη έκδοση του ποιήματος ή προκρίθηκαν από τον
Στ. Χουρμούζιο, τον συντάκτη της Σάλπιγγος. Πάντως, η δεύτερη υπόθεση είναι εξίσου πιθανή, αφού, όπως
είναι γνωστό, ο Στ. Χουρμούζιος συνήθιζε να επεμβαίνει και στη γλώσσα ποιημάτων του Β. Μιχαηλίδη.

3. Βλ., ενδεικτικά, Κ. Ιωάννου, «Τα Κυπριακά του Αθ. Σακελλάριου ως πηγή της “Ανεράδας” του Β. Μιχαη-
λίδη», *Μικροφιλολογικά* 27 (Ανοιξη 2010) 3-6.

Κυριάκος Ιωάννου

Οι τελευταίες στιγμές του Β. Μιχαηλίδη Η μαρτυρία της Στυλιανής Πισύρη και ο Γεώργιος Στρέιτ

Είναι γνωστό ότι ο Β. Μιχαηλίδης έζησε τα τελευταία δύο ή τρία χρόνια της ζωής του στο Πτωχοκομείο Λεμεσού. Ενδιαφέρουσες μαρτυρίες για τη ζωή του ποιητή στο ίδρυμα αυτό έχουν καταθέσει αρκετοί νεότεροι λογοτέχνες, φιλολογούντες και άνθρωποι των γραμμάτων, όπως οι Γλ. Αλιθέρης, Ν. Ευθυμίου-Ζυγαδηνός, Γ. Ηλιάδης, Α. Ιντιάνος, Κ. Καραμάνος, Γ. Λεύκης, Αμ. Χουρμούζιος κ.ά. Αξιοσημείωτες είναι και οι μαρτυρίες που έχει δώσει η διευθύντρια του Πτωχοκομείου, η Στυλιανή (ή Στυλλού) Πισύρη, στον δημοσιογράφο Γεώργιο Στρέιτ και ακολούθως στους ποιητές Γιάννη Λεύκη και Γιάννη Κ. Παπαδόπουλο.¹ Πιο ενδιαφέροντα αλλά και πιο άγνωστα είναι τα όσα έχει διασώσει σε δημοσίευσμά του ο Γ. Στρέιτ, από το οποίο αξίζει να επισημάσουμε εδώ τα παρακάτω:

α) Δυο μέρες πριν από τον θάνατό του, ο ποιητής ζήτησε να δει δυο αγαπημένα του πρόσωπα: τον νομικό και αντιδήμαρχο, τότε, Λεμεσού Αλέκο Ζήνωνα (1883-1968) και τη διευθύντρια του Πτωχοκομείου, τη Σ. Πισύρη, που ήταν γι' αυτόν «μια σωστή δεύτερη μάνα». Σύμφωνα με τη μαρτυρία που έδωσε η τελευταία στον Γ. Στρέιτ, «η μέρα αυτή ήταν η πρώτη που ο Βασίλης ένωσε πιο πολύ από κάθε άλλη κοντά του τον θάνατο». Όπως γράφει ο Στρέιτ το 1936, «ο ποιητής μπροστά στα δυο αυτά πρόσωπα, που του 'δωσαν παρηγόρια, υπογράμμισε τον φόβο του για τον θάνατο και τέλος χάρισε στην κ. Πισύρη μιαν μεγάλη εικόνα της Παναγίας, που σώζεται ακόμη στο άσυλο, και μια λίρα χρυσή. Αυτά και οι στίχοι του ήταν η μόνη κληρονομιά που άφησε». Ας σημειωθεί εδώ ότι η αγιογραφία αυτή υπήρχε στο σπίτι της Σ. Πισύρη, όσο ζούσε, ενώ στη συνέχεια αγοράστηκε από το Υπουργείο Παιδείας (Κύπρου).

β) Λίγο προτού αφήσει την τελευταία πνοή του, ο Β. Μιχαηλίδης ζήτησε από τη Σ. Πισύρη χαρτί και μολύβι, για να γράψει ένα τελευταίο ποίημα του· όμως δεν κατάφερε να γράψει τίποτε. Όπως σημείωσε ο Γ. Στρέιτ αξιοποιώντας τη μαρτυρία της Σ. Πισύρη, ίσως με μυθοπλαστική διάθεση: «Πέθανε ξαφνικά, ήσυχα, σφιγγοντας με την ξερή αγχαλιά του ένα δεφτέρι και ένα μολύβι. Λίγα λεπτά πριν της τραγικής του στιγμής, τα ζήτησε από την κ. Πισύρη για να γράψει το τελευταίο του τραγούδι, μα στάθηκε αδύνατο. Ο μεγάλος αετός, ο κύκνος, έγειρε το κεφάλι κι απόθανε ήσυχα». Ας θυμηθούμε εδώ ότι και ο Γ. Λεύκης (σ. 58) διασώζει την πληροφορία ότι ο Β. Μιχαηλίδης έγραφε τότε «ένα μεγάλο ποίημα για τον Παγκόσμιο Πόλεμο, που δε μπόρεσε να το τελειώσει». Όσο γνωρίζουμε, δεν έχει βρεθεί στα κατάλοιπα του ποιητή ένα τέτοιο ανολοκλήρωτο ποίημα, ούτε έχουμε υπόψη μας άλλη ανάλογη μαρτυρία.

γ) Αξίζει να σημειωθεί εδώ και μια άλλη, μάλλον άγνωστη πληροφορία της Σ. Πισύρη, ότι έβλεπε τον Β. Μιχαηλίδη «κάθε πρωί ν' ανοίγει το ημερολόγιό του και να περιγράφει την περασμένη μέρα της ζωής του». Όσο γνωρίζουμε, στα κατάλοιπα του ποιητή δεν έχει βρεθεί ένα τέτοιο ημερολόγιο. Όμως ενδέχεται μερικές ημερολογιακές σημειώσεις του να αποτέλεσαν τον πυρήνα για μια εκτενέστερη εργασία του Μ. Χατζηκουμπάρου, ανιψιού του ποιητή, ο οποίος κατέγραψε με λεπτομέρειες τη ζωή του Β. Μιχαηλίδη σε δικό του ημερολόγιο, το οποίο λανθάνει από το 1974 και θα πρέπει να θεωρηθεί οριστικά χαμένο (προφορική μαρτυρία του Μ. Κτίστη). Το πατρικό σπίτι του ποιητή στο κατεχόμενο Λευκόνοικο έχει καταρρεύσει. Το μοναδικό ίχνος που έχει απομείνει από αυτό είναι η μεγάλη «νευκά» (δοκός), που υποβάσταζε τη στέγη.

δ) Κάθε φορά που η Σ. Πισύρη συμβούλευε τον ποιητή να σταματήσει το ποτό,

αυτός απαντούσε: «Μ' αρέσει πολύ η ζωή, αλλά θέλω ν' απουσιάζω όσο μπορώ». Προφανώς ο Β. Μιχαηλίδης ένωθε την ανάγκη να ξεφύγει με τη βοήθεια του ποτού από τα βάσανα της ζωής του. Σε πολλές μαρτυρίες επανέρχεται η πληροφορία ότι ο ποιητής είχε εξελιχθεί σε αλκοολικό και ότι ζητούσε λίγα χρήματα από γνωστούς του (λ.χ. από τον Γλ. Αλιθέρη) για να αγοράσει αλκοόλ, δίνοντας ως αντάλλαγμα φύλλα του Διαβόλου, χειρόγραφα ποιημάτων του ή και αντίτυπα της έκδοσης του 1911.

ε) Ο Γ. Στρέιτ αξιοποίησε και την παρακάτω μαρτυρία ενός γέροντα, που διέμενε επίσης στο Πτωχοκομείο Λεμεσού: «Ο Βασίλης ήταν πάντα μαραζωμένος, σκεφτικός, εμουρμούριζε τραγούδια. Κάποτε στέναζε και λαλούσε το τραγούδι: «Θεέ μου τζαι να πέθανα το Σάββατον το βράδυ, / την Τζερκατζή 'πού το πρωί να κατεβώ στον Άδη, / πὸν' οι παπάδες αδικειανοί τζαι τα λεγνά αλλαμένα, / να συναχτούν να κλάψουσιν ξιχωριστά για μένα». Το τετράστιχο αυτό παραπέμπει στο λαϊκό δίστιχο: «Θεγέ μου, και να πέθαινα μιαν Κερκακήν ημέραν, / να 'ρτασιν ούλα τα λεχνά στο μνήμα μ' αλλαμένα».² Ας θυμηθούμε εδώ ότι και ο Γλ. Αλιθέρης θυμάται τον ποιητή κάπως απόμακρο κατά τη διαμονή του στο Πτωχοκομείο· αρνιόταν να φωτογραφηθεί ή να επιτρέψει στον ζωγράφο Γ. Φασουλιώτη να σκισσάει τη μορφή του: «Πρωτοπήγα με το ζωγράφο Γ. Φασουλιώτη να τονε δούμε. Συνήθιζε να σταυρώνει τα χέρια του, σε μια στάση θρησκευτικής δέησης κι υπομονής. Σαν τον Παπαδιαμάντη αρνιότανε να φωτογραφηθή. Κι ούτε δεχότανε να ποζάρη για ένα σκίτσο, μ' όλο που τότε βιάζαμε».³ Βέβαια είναι γνωστό ότι το 1916 ο ποιητής φωτογραφήθηκε μαζί με τους άλλους τρόφιμους και με τη διευθύντρια του Πτωχοκομείου Λεμεσού· η φωτογραφία αυτή δημοσιεύτηκε αρχικά στη μονογραφία του Γ. Λεύκη.

στ) Και στο δημοσίευμα του Γ. Στρέιτ διασώζεται η μαρτυρία της Σ. Πισύρη ότι ο Β. Μιχαηλίδης είχε ζητήσει να του βάλουν στον τάφο του ένα ξεραμένο γαρίφαλο που φύλαγε στο μπαούλο του· όπως ομολόγησε ο ποιητής, του το είχε δώσει μια «αγγελόμορφη γυναίκα» που αγαπούσε (πρόκειται, μάλλον, για την Ευτέρπη Αραούζου). Αξίζει τον κόπο να παραθέσουμε εδώ τη μαρτυρία αυτή· η ίδια μαρτυρία, πάντως, παρουσιάζεται διαφορετικά, πιο μελοδραματικά, από τον Γ. Λεύκη:⁴

Όταν ο κ. Αλέκος έφυγε από το θάλαμο, κι έμεινε μόνο ο ποιητής με την διευθύντρια, μια δεύτερη σκηνή, πολύ τραγική, άρχισε πάλιν να ξετυλίγεται. Ο Βασίλης έδειξε στην κ. Πισύρη ένα γαρίφαλο κατάξερο, που 'ταν κρυμμένο στο σεντούκι του, και την παρακάλεσε να του το βάλει στον τάφο, όταν πεθάνει. Ένα σεντούκι-φέρετρο – ενός γαρίφαλου – όχι μιας παλιάς ιστορίας, ενός ωραίου ονειρού, μιας χίμαιρας που 'μεινε σ' όλη του τη ζωή απραγματοποίητη. Ο ποιητής αγαπούσε μια αγγελόμορφη, όπως την έλεγε, γυναίκα. Η αγάπη του, ο έρωτάς του γι' αυτήν ξεπέρασε τον κύκλο της λατρείας. Μια μέρα που τον ζύγωσε στ' άσυλο, ο Βασίλης την κοίταζε με μια βαθιά έκσταση. Σιωπηλά. Όταν τον ρώτησε πώς περνά στο άσυλο, απάντησε αφηρημένα. «Μη φύγετε, σας αγαπώ!, χρόνια...». Η αριστοκράτισσα επισκέπτρια, διακόπτοντάς τον, του πέταξε στην αγκαλιά απαλά, με χαμόγελο, το γαρίφαλο απαντώντας του μελαγχολικά: «Δυστυχώς δεν μπορώ να σου χαρίσω τίποτε άλλο από αυτό το άνθος», κι έφυγε. Πριν χαθή, του 'ρίξε μια ακόμη ματιά. Τον πλάνεψε; Τον αγαπούσε; Τον ερωτεύθηκε; Κανείς δεν το ξέρει. Μπορεί όμως και να 'μεινε σ' όλη της τη ζωή κοντά στον ποιητή, αν του κόσμου ο ρυθμός ήταν διαφορετικός. Ο Βασίλης, με την παρθενική του ποιητική ψυχή, πήρε το γαρίφαλο και το 'κρυψε ως τη στερνή του ώρα, χωρίς να μάθει κανένας το τρυφερό του ειδύλλιο. Η διευθύντρια, που 'μαθε πρώτη και τελευταία την όμορφη αυτή ιστορία, όταν πέθανε ο ποιητής, του 'βαλε το λουλούδι μέσα στην τσέπη και το πήρε μαζί του στον υπόγειο κόσμο, σύμφωνα με την τόσο μεγάλη επιθυμία του. / Η γυναίκα που τάραξε τόσο πολύ τα φρένα του Βασίλη ποια να 'ταν; Κανένας δεν

ξεύρει σίγουρα. Η κ. Πισύρη τον πίεσε όσο μπορούσε να της δώσει την γλυκιά εξομολόγηση, μα στάθηκε αδύνατο.

ζ) Σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκεντρώνει ο Γ. Στρέιτ, το Πτωχοκομείο Λεμεσού ιδρύθηκε (ή μάλλον ανασυστάθηκε) το 1915, με πρωτοβουλία του δημάρχου Σπύρου Αραούζου και με οικονομική στήριξη του εμπόρου Στεφανή Λανίτη (1855-1927).⁵ Η χρονολογία αυτή φαίνεται να είναι περισσότερο πιθανή παρά το 1916, αν συνδυάσουμε και άλλες πληροφορίες (και της Σ. Πισύρη) σχετικά με την παραμονή του Β. Μιχαηλίδη στο ίδρυμα αυτό.

Δεν διαθέτουμε βιογραφικά στοιχεία της Σ. Πισύρη. Γνωρίζουμε μόνο ότι πέθανε το 1952· και ότι ανέλαβε διευθύντρια του Πτωχοκομείου Λεμεσού από την πρώτη χρονιά της (επανα)λειτουργίας του (δηλ. το 1915). Στη γνωστή φωτογραφία του 1916 με τους τρόφιμους του Πτωχομείου Λεμεσού, η Σ. Πισύρη εμφανίζεται μαυροντυμένη στο δεξιά άκρο· φαίνεται να είναι τότε 35-40 ετών. Πιθανόν να γεννήθηκε γύρω στα 1880, αν λάβουμε υπόψη και τις πληροφορίες που μας έδωσε η κ. Μαίρη Γρηγοριάδου· το μεγαλύτερο παιδί της, η κόρη της Μαρούλα, θα πρέπει να γεννήθηκε λίγο μετά το 1900, αφού πέθανε το 1976 σε ηλικία 75 περίπου ετών. Ας σημειωθεί ότι ο Β. Μιχαηλίδης συνέθεσε για τη Μαρούλα, όταν αυτή ήταν μικρό κορίτσι, το αυτοσχέδιο τετράστιχο «Μαρούλα, Μαρουλιώ».⁶

Αλλά ποιος είναι ο Γεώργιος Στρέιτ; Προφανώς είναι ανακριβής η πληροφορία ότι ο νομομαθής και πολιτικός Γεώργιος Στρέιτ (1868-1948), υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου στα χρόνια 1913-1914, δημοσίευσε κείμενό του για τον J. Keats στην εφ. *Αλήθεια* (Λεμεσού), 16.8.1935.⁷ Τόσο το κείμενο αυτό όσο και μια σειρά άλλων δημοσιευμάτων σε κυπριακές εφημερίδες κατά τη δεκαετία του 1930 ή και αργότερα ανήκουν σε δημοσιογράφο, ο οποίος υπέγραφε τα δημοσιεύματά του ως Γεώργιος Στρέιτ, είτε υιοθετώντας το όνομα του ελλαδίτη πολιτικού είτε παραπέμποντας και στη σημασία της αντίστοιχης αγγλικής λέξης (straight: ευθύς, ειλικρινής). Σύμφωνα με προφορικές πληροφορίες που συγκεντρώσαμε από τις κυρίες Σάντρη Ζήνωνος (κόρη του Αλέκου Ζήνωνος) και Έλλη Παιονίδου και από τους κυρίους Τίτο Κολώτα, Αριστέιδη Κουδουνάρη, Χριστάκη Σαββίδη και Στέλιο Σίττα, ο Γ. Στρέιτ διέμενε στη Λεμεσό από τη δεκαετία του 1930 ως τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1950. Ήταν σύντροφος της Ελίτας Βονιτσιάνου από τη Λάρνακα (που εργαζόταν στην Αρχή Τηλεπικοινωνιών στη Λεμεσό), ενώ κάποια στιγμή αρραβωνιάστηκε μια αρμενίδα προσφυγοπούλα (που διέμενε στον Αμιάντο όπου εργαζόταν ο πατέρας της στο μεταλλείο). Ένας αδερφός του Γ. Στρέιτ εργαζόταν ως αγθοφόρος στο ταχυδρομείο ή και στο τελωνείο της Λεμεσού. Όσοι γνώρισαν προσωπικά τον δημοσιογράφο, τον θυμούνται να τριγυρνά στην πόλη με το ποδήλατό του. Επομένως πρόκειται για υπαρκτό πρόσωπο, μάλλον μικρασιατικής παρά κυπριακής καταγωγής, που δεν ταυτίζεται με τον ελλαδίτη πολιτικό. Ο κ. Χρ. Σαββίδης, που συνεργάστηκε με τον Γ. Στρέιτ σε διάφορες εφημερίδες, βεβαιώνει ότι πίσω από το όνομα αυτό δεν κρυβόταν κάποιο γνωστό πρόσωπο της λεμεσιανής δημοσιογραφίας.

Η Στυλιανή (Στυλλού) Πισύρη με τα τρία παιδιά της

Όπως διαπιστώνεται και από τη σύγχρονη έρευνα, ο Γ. Στρέιτ συνεργαζόταν κατά τη δεκαετία του 1930 με τις κυπριακές εφημερίδες *Αλήθεια*, *Εσπερινή* και *Κυπριακός Τύπος*, ενώ αργότερα, κατά τη δεκαετία του 1950, ήταν τακτικός συνεργάτης στην εφ. *Ο Φιλελεύθερος*.⁸ Τα δημοσιεύματά του αναφέρονται συνήθως στα κοινωνικά και πολιτιστικά πράγματα της Λεμεσού. Πάντως και το γράψιμό του (λ.χ. το εκτενές δημοσίευσμά του για το Πτωχοκομείο Λεμεσού) φανερώνει άτομο που δεν μεγάλωσε στην Κύπρο και είχε μια διαφορετική κουλτούρα. Το πιθανότερο είναι ότι εγκαταστάθηκε στο νησί σε νεαρή ηλικία, αμέσως ύστερα από τη Μικρασιατική καταστροφή. Κάποια στιγμή τα ίχνη του Γ. Στρέιτ εξαφανίστηκαν πιστεύεται ότι δολοφονήθηκε από μέλη της ΕΟΚΑ, πιθανόν γιατί θεωρήθηκε φιλοβρετανός. Σύμφωνα όμως με πληροφορία του κ. Ανδρέα Αγγελόπουλου (την οποία μας μετέφερε ο κ. Τ. Κολώτας), ο Γ. Στρέιτ εκτελέστηκε αμέσως ύστερα από το τέλος του Αγώνα, ίσως το 1959, από αγωνιστή της ΕΟΚΑ (που ήταν γνωστός με το προσωνύμιο Πορτάντζος), γιατί θεωρήθηκε συνεργάτης της «σπείρας» του Αντώνη Ζαχαρία. Από μια πρώτη έρευνα, δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε σε εφημερίδες πληροφορίες σχετικές με τον θάνατό του – αν και είναι αμφίβολο να υπήρξε σχετική πληροφόρηση στον Τύπο της εποχής, σε περίοδο κατά την οποία οι πολιτικές δολοφονίες στην Κύπρο του 1958 ή του 1959 (αλλά και ύστερα από το 1960) ήταν συχνό φαινόμενο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γεώργιος Στρέιτ, «Μια επίσκεψη στο Δημ(οτικό) Πτωχοκομείο», *Αλήθεια*, 7, 21 και 28.8.1936, 4, 18, 25.9.1936 και 2.10.1936 (οι αναφορές στον Β. Μιχαηλίδη βρίσκονται από το β' ως το ε' μέρος του δημοσιεύματος)· Γ. Λεύκης, *Βασίλης Μιχαηλίδης, ο ποιητής της Κύπρου*, Κύπρος 1937 [= *Κυπριακά Γράμματα* 5, 1940, 1-64]· Γ. Κ. Παπαδόπουλος, «Γύρω από τη ζωή και το έργο του Βασ. Μιχαηλίδη», *Κυπριακά Γράμματα* 224 (Φεβρ. 1954) 65-67.
2. Α. Σακελλάριος, *Τα κυπριακά*, τ. Β', Αθήνα 1891, σ. 220.
3. Γλ. Αλιθέρης, *Βασίλης Μιχαηλίδης*, Αλεξάνδρεια 1956, σ. 26.
4. Γ. Λεύκης, *Βασίλης Μιχαηλίδης*, ό.π., σσ. 57-58. Ο Λεύκης δεν κατονομάζει καν την πηγή του, αλλά είναι προφανές ότι οι πληροφορίες αυτές οφείλονται στην Σ. Πισύρη.
5. Γ. Στρέιτ, ό.π., *Αλήθεια*, 7.8.1936.
6. Η φωτογραφία της Στυλιανής Πισύρη μάς παραχωρήθηκε από την εγγονή της, την κ. Στέλλα Πισύρη-Ανδρονίκου, με την ευγενική μεσολάβηση του κ. Τίτου Κολώτα. Τους ευχαριστούμε και από τη θέση αυτή.
7. Ν. Παναγιώτου, *Ελλάδος κάτοπτρον*, τ. Δ', Λευκωσία 2004, σ. 1652.
8. Βλ. Α. Σοφοκλέους, *Συμβολή στην Ιστορία του κυπριακού Τύπου*, τ. Ε'-Στ', Λευκωσία, Intercollege, 2009 και 2011 αντίστοιχα, *passim*.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Ο James Joyce διαβάζει Κωστή Παλαμά

Είναι γνωστή ή ιστορία ότι, όταν πρωτοκυκλοφόρησε σε 1000 αντίτυπα το βιβλίο του James Joyce *Ulysses* στο Παρίσι το 1922 από τη Sylvia Beach, ιδιοκτήτρια του βιβλιοπωλείου Shakespeare and Company, ο συγγραφέας επέμενε το εξώφυλλό του να έχει ακριβώς τα χρώμα της ελληνικής σημαίας. Δεν είναι μόνο το θέμα του βιβλίου που στηρίζεται στην Οδύσσεια του Ομήρου, αλλά και ο συγγραφέας του που πίστευε ότι οι Έλληνες «του φέρνουν γούρι». Εκτός από τους έλληνες φίλους που τον περιστοίχιζαν, είχε μάθει και νέα ελληνικά· τα τετράδια με τις ασκήσεις του έχουν σωθεί, τα έχει δημοσιεύσει η Μαντώ Αραβαντινού.¹ Αυτό μας κάνει να αναρωτηθούμε εάν είχε και πόσα βιβλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας στη βιβλιοθήκη του.

Η διατήρηση, διάσωση και αργότερα η δημοσίευση της βιβλιοθήκης ενός συγγραφέα έχει τις δικές της ιδιομορφίες και ειδικά για έναν συγγραφέα όπως ο Joyce που ζούσε νομαδική ζωή και ο οποίος στηρίχτηκε σε βιβλία άλλων για να δημιουργήσει

το έργο του. Άρχισε να δημιουργεί τη βιβλιοθήκη του, όταν εγκατέλειψε το Δουβλίνο για να εγκατασταθεί τελικά στην Τεργέστη. Με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Τεργέστη και να καταφύγει στη Ζυρίχη. Άφησε πίσω του στην Τεργέστη τα υπάρχοντα βιβλία του να τα φροντίζει ο αδελφός Stanislaus, και πήρε μαζί του μερικά, ειδικά αυτά που του χρειάζονταν άμεσα για να ολοκληρώσει τη συγγραφή του *Ulysses* και λίγα άλλα που του τα έστειλε ο αδελφός του στο Παρίσι, όπου τελικά εγκαταστάθηκε και όπου τελείωσε τη συγγραφή του *Ulysses* και άρχισε να γράφει το *Finnegans Wake*. Μερικά από αυτά τα βιβλία τα αναγνωρίζουμε, γιατί αναγράφονται τα αρχικά J.J. Ο αδελφός του αποδείχτηκε πολύ καλός φύλακας και προστάτης αυτών των βιβλίων και όταν αυτός πέθανε, ανέλαβε τη φροντίδα τους η γυναίκα του. Τα 600 διασωθέντα βιβλία δημοσιεύτηκαν ως «Appendix» από τον Richard Ellmann.²

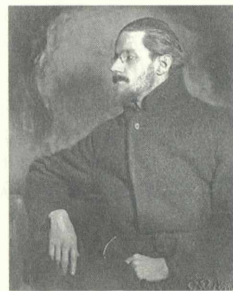
Στο Παρίσι, όπου εγκαταστάθηκε το 1920, ο Joyce άρχισε να σχηματίζει μια νέα βιβλιοθήκη, όσο του το επέτρεπαν τα οικονομικά του και ο χώρος όπου ζούσε. Όταν το 1938-39 ετοιμάστηκε να μετακομίσει σε ένα νέο διαμέρισμα, κράτησε περίπου 468 βιβλία, που τα θεώρησε σημαντικά γι' αυτόν. Αυτά τα βιβλία όπως και άλλα χαρτιά του τα εγκατέλειψε στο Παρίσι, όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν τη Γαλλία το 1940, ενώ ο ίδιος κατέφυγε και πάλι πρόσφυγας στη Ζυρίχη. Τα βιβλία και άλλα έγγραφα από το αρχείο του τα διέσωσε ο Paul Leon, γραμματέας και αναγνώστης του την εποχή εκείνη. Δυστυχώς η προσπάθεια του P. Leon να διασώσει το αρχείο του Joyce και μια οικογενειακή του υπόθεση είχαν ως αποτέλεσμα να τον συλλάβουν οι Γερμανοί, γιατί ήταν Εβραίος, και να πεθάνει σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Μετά τον θάνατο του Joyce στην Ζυρίχη, στις 13 Ιανουαρίου 1941, η οικογένειά του πούλησε αυτά τα βιβλία στο University of Buffalo· αργότερα τα παρουσίασε σε σχετική έκδοση ο Thomas E. Connolly.³ Στη βιβλιοθήκη αυτή έχει διασωθεί και είναι καταγεγραμμένο το μόνο βιβλίο νεοελληνικής λογοτεχνίας που μπόρεσα να εντοπίσω, η μετάφραση ποιημάτων του Παλαμά από τους Θεόδωρο Στεφανίδη και Γιώργο Κατσιμπαλή.⁴

Το βιβλίο φέρει την ακόλουθη αφιέρωση από τους μεταφραστές: «To the author of "Ulysses" this token of the translators' esteem. Th. Stephanides, G. C. Katsimbalis». Δεν γνωρίζουμε αν υπάρχουν και οι δύο υπογραφές, αλλά υποπτευόμαστε ότι η αφιέρωση έχει γραφτεί και υπογραφεί από τον Γ. Κατσιμπαλή, ο οποίος βρισκόταν εκείνη την εποχή στο Παρίσι. Υπάρχουν δείγματα ανάγνωσης από τον Joyce: Στις σελ. 48-49 έχει βάλει ως σελιδοδείκτη μια εικόνα που αναπαριστά τη Σταύρωση. Στη σελ. 93 υπάρχει ένας αστερίσκος, ενώ είναι γραμμένες, μάλλον από το χέρι του Joyce, οι λέξεις Mt. Taygetus. Αυτός ο αστερίσκος έρχεται μετά τη μετάφραση των στίχων από τον Δωδεκάλογο του Ύφρου και είναι ίσως μια συνειρμική υπόμνηση της Λακωνίας:

*The land of Lacedaemon call for ye
To fill the empty solitudes again:
For ye the mountains and foye the plain*

Ίσως η πιο σημαντική σημείωση είναι στο ποίημα «Εφτάψυχο τραγουδι» από τη συλλογή *Η πολιτεία και η μοναξιά*.⁵ Εδώ φαίνεται ότι στην έκδοση υπάρχει ένα τυπογραφικό λάθος, καθώς παραλείπονται οι καταληκτικοί στίχοι, μια ολόκληρη στροφή, όταν μιλάει το όνειρο πριν απαντήσει ο ποιητής:

Κι εγώ είμαι τ' Όνειρο του απείρου,

Χάος που φωσφορίζει δίχως να 'χει αρχή
Και τέλος· είμαι τ' όνειρο του ονείρου
Το αμάθευτο και τ' άπιαστο που βασανίζει την ψυχή.
Εγώ είμαι τ' Όνειρο το πιο γιγάντιο του κόσμου·
Τραγουδιστή, γίνε δικός μου!

Έτσι οι μεταφραστές στη μετάφραση του ποιήματος «The Seven Souls of Song» (σ. 137) δακτυλογραφούν και κολλούν τους στίχους που από αβλεψία δεν τυπώθηκαν.

– And I, I am the Dream of th' Infinite sublime.
Chaos that lingers faint, both birth & end without;
I am the Dream of Dreams, the freed of space & time,
Intangible, unknown, I put the soul to rout.
I am the Titan Dream, the mightiest Dream, divine.
O Singer, be thou mine.

Σε άλλα αντίτυπα του βιβλίου που έχω δει, αυτή η δακτυλόγραφη διόρθωση δεν υπάρχει. Δεν ξέρουμε πότε ακριβώς έφτασε το βιβλίο στα χέρια του Joyce. Είναι πιθανό ο Γ. Κατσιμπαλης να το άφησε στο βιβλιοπωλείο Shakespeare & Company, την ύπαρξη του την γνώριζε. Σε αυτό το βιβλιοπωλείο γνωρίζουμε ότι περνούσε αρκετές ώρες ο Joyce. Δυστυχώς δεν υπάρχουν μαρτυρίες αν του το έδωσε προσωπικά και αν του μετέδωσε τον ενθουσιασμό του για την ποίηση του Παλαμά.⁶ Ο Γ. Σεφέρης, που βρισκόταν τότε στην Αθήνα και διάβαζε για να δώσει εξετάσεις στο διπλωματικό σώμα, γράφει στον φίλο του ότι διέκοψε για λίγο τα νομικά του διαβάσματα και διάβασε τους δυο λόγους από τον Δωδεκάλογο του Ύφτου στην αγγλική μετάφραση.⁷ Και σχολιάζει όχι μόνο το μεταφραστικό εγχείρημα αλλά και την επιλογή που έκανε ο Κατσιμπαλης με τον Στεφανίδη για τα ποιήματα που μετέφρασαν: «Εγώ, βέβαια, πρωτάρης όπως είμαι, δεν μπορώ να 'χω βαριά γνώμη. Μου φαίνεται όμως πως έχετε δώσει μια συλλογή από ωραία ποιήματα αυτά καθ' εαυτά, χωρίς να χρειάζεται να λάβει κανείς υπ' όψη του τη λάμψη που δίνει το πρωτότυπο σε κάθε μεταφραστική επεξεργασία». Στο υστερόγραφο του γράμματός ο Σεφέρης αναφέρει και τον συνεργάτη του Κατσιμπαλη, τον Θεόδωρο Στεφανίδη: «Σφίγγω φιλικά το χέρι του Στεφανίδη με τα θερμά μου συγχαρητήρια». Ο Θεόδωρος Στεφανίδης, γιατρός, υδροβιολόγος και μεταφραστής στα αγγλικά του Παλαμά αλλά και του Κορνάρου, ήταν και ποιητής και συγγραφέας.⁸ Ήταν φίλος και συναγωνιστής του Κατσιμπαλη από την εποχή της Εθνικής Άμυνας. Ήδη γνωρίζονταν με την οικογένεια Durrell από την εποχή που είχε εγκατασταθεί στην Κέρκυρα, όπου ζούσε κι εκείνος την ίδια εποχή. Αυτός γνώρισε στον Henry Miller τον Κατσιμπαλη, για να τον απαθανάτισει ως Κολοσσό του Μαρουσιού. Αλλά κι ο ίδιος ο Στεφανίδης έχει περάσει ως λογοτεχνικό πρόσωπο, κυρίως στα βιβλία του μαθητή του Gerald Durrell *My Family and other Animals* (1956) και *Birds, Beasts and Relatives* (1969).

Το βιβλίο *Ulysses* (1922) θεωρείται ένα από τα σπουδαιότερα βιβλία του 20ού αιώνα· αποτελείται από 265 000 περίπου λέξεις και έχει ένα λεξιλόγιο περίπου από 30 030 λέξεις. Γράφτηκε την περίοδο 1914-1921, και λέγεται ότι ο Joyce έγραφε τη μακρύτερη μέρα στη λογοτεχνία, γιατί το βιβλίο διαδραματίζεται κατά τη διάρκεια μιας μέρας, τη 16η Ιουνίου 1904, δηλ. τη μέρα που ο Joyce συνάντησε για πρώτη φορά τη γυναίκα του Nora Barnacle. Αυτή η μέρα γιορτάζεται από τους θαυμαστές του σαν Bloomsday, αλλά δεν είναι σίγουρο ότι όλοι οι θαυμαστές του έχουν διαβάσει το βιβλίο.

Ως παράδειγμα αναφέρεται ότι και η ίδια η γυναίκα του το παράτησε μετά από μερικές σελίδες. Πολλά αντίτυπα του βιβλίου παρουσιάζονται στην αγορά με μισοκομμένες ή τελείως άκοπες σελίδες, όπως είναι και ένα από τα 1000 αντίτυπα της πρώτης έκδοσης που έστειλε ο Joyce, ευγνωμοσύνης ένεκεν, στον παλιό του μαθητή των αγγλικών βαρόνο Αμβρόσιο Ράλλη, που τον είχε βοηθήσει οικονομικά, όταν έφυγε από τη Τερρέστη για να πάει στη Ζυρίχη.

Ίσως μια από τις τελευταίες χαρές του Joyce ήταν όταν ο παλιός φίλος και δάσκαλός του των νεοελληνικών Παύλος Φωκάς τού διάβαζε στη Ζυρίχη από ελληνικές εφημερίδες την πορεία και τις νίκες του ελληνικού στρατού στο Αλβανικό μέτωπο, γιατί τότε πια ο Joyce ήταν σχεδόν τυφλός από την ιρίτιδα που τον βασάνιζε. Όπως είδαμε, ο Joyce πέθανε στις 13 Ιανουαρίου 1941.

Αυτή η χειρονομία του Κατσίμπαλη και του Στεφανίδη να προσφέρουν ένα έργο του Παλαμά, ενός παραδοσιακού ποιητή, σε έναν από τους αρχηγέτες του μοντερνισμού και επιπλέον να ενσωματώσουν στο βιβλίο διορθώσεις δείχνει ίσως τον σεβασμό που ένιωθαν για έναν από τους πιο πρωτοποριακούς συγγραφείς της εποχής τους· μαρτυρεί όμως και την επαφή που είχαν με τις σύγχρονες λογοτεχνικές τάσεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μαντώ Αραβαντινού, *Τα ελληνικά του James Joyce*, Αθήνα, Ερμής, 1977.
2. Richard Ellmann, *The Consciousness of Joyce*, Oxford University Press, 1977.
3. Thomas E. Connolly, *The Personal Library of James Joyce. A descriptive Bibliography*, University of Buffalo, 1957.
4. Kostas Palamas, *Poems, Selected and Rendered into English by Theodore Ph. Stephanides and George C. Katsimbalis*, Λονδίνο, Hazell, Watson & Viney, 1925.
5. Το ποίημα δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στην *Εικονογραφημένη Εστία* 42 (1893) 241, με τον επίτιτλο «Τα όνειρα και τα έργα». Ο Παλαμάς το συμπεριέλαβε αργότερα στη συλλογή *Πολιτεία και μοναξιά*, 1912 (=Απαντα 5, Μπίρη, σσ. 379-381). Ευχαριστώ τους Λ. Βαρελά και Κατερίνα Γκίκα για τη βοήθειά τους στον εντοπισμό του ποιήματος· το παραθέτω, μονοτονισμένο, από την έκδοση των *Απάντων*.
6. Βλ. επιστολές (28.7.1936 και 12.8.36) του Κατσίμπαλη προς τον Σεφέρη στον τόμο Γ. Κ. Κατσίμπαλης & Γιώργος Σεφέρης, «Αγαπητέ μου Γιώργο». *Αλληλογραφία*, τ. Α', επιμ. Δ. Δασκαλόπουλος, Αθήνα, Ίκαρος, 2009, τ. Α', σσ. 329, 333-335. Εδώ ο Κατσίμπαλης προτρέπει τον Σεφέρη να στείλει στο βιβλιοπωλείο 3-4 αντίτυπα της μετάφρασης της *Έρημης Χώρας* που μόλις είχε κυκλοφορήσει. Αυτές οι επιστολές μαρτυρούν την προσωπική γνωριμία του επιστολογράφου με την ιδιοκτήτρια του βιβλιοπωλείου.
7. Επιστολή (10.12.1925) Σεφέρη προς Κατσίμπαλη, ό.π., σσ. 54-56.
8. Βλ. το πρόσφατο δημοσίευμα: Θεόδωρος Στεφανίδης, «Τρία ποιήματα», απόδοση Βέρα Κονιδάρη, *Πόρφυρας* 145 (Οκτ.- Δεκ. 2012) 309-310.

Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού

Μια λανθάνουσα συνέντευξη του Νίκου Νικολαΐδη

Πρόκειται, ακριβέστερα, για «μερικά σκόρπια σημεία από τις συνομιλίες» του πεζογράφου με άγνωστο δημοσιογράφο της εφημερίδας του Πορτ-Σαΐτ *Αιγυπτιακά Νέα*. Το ανυπόγραφο κείμενο της «συνέντευξης» δημοσιεύεται στο «φιλολογικόν παράρτημα “Νέων”», που καλύπτει τη σελίδα 6 της εφημερίδας, μαζί με μικρό απόσπασμα από την τραγωδία *Ο πύργος της Βαβέλ* του Γλαύκου Αλιθέρση. Για τη χρονολόγηση της δημοσιευόμενης συνομιλίας όλα συγκλίνουν στην ημερομηνία 28.6.1939: 1) Ο Ν. Νικολαΐδης βρίσκεται καθ' οδόν από το Κάιρο προς την Κύπρο,

μένοντας «για λίγες μέρες στην πόλη μας». 2) Γνωρίζουμε και από αλλού πως ο Νικολαΐδης ταξίδεψε στις 28 και 29 Ιουνίου με το πλοίο «Φουατιέ», που έκανε τότε τη γραμμή Πορτ-Σαΐτ - Κύπρος. (Στην Κύπρο ο Νικολαΐδης μένει ως τις 20 Οκτωβρίου της ίδιας χρονιάς κι επιστρέφει στην Αίγυπτο.) 3) Στη σωζόμενη στο Αρχείο Τσίρκα σελίδα της εφημερίδας (τη φωτοτύπησα με την άδεια της κυρίας Αντιγόνης Τσίρκα, την οποία ευχαριστώ) καταγράφεται με το χέρι του Νικολαΐδη ή του Τσίρκα η χρονική ένδειξη 28/6/9. 4) Η αναφορά στα «δύο τελευταία βιβλία» του Νικολαΐδη παραπέμπει ευθέως στους δύο τόμους με πρόζες *Οι ανθρωπίνες και οι άνηθινες ζωές και Ο χρυσός μύθος*, που εκδόθηκαν στο Κάιρο έξι μήνες νωρίτερα (Δεκέμβριο του 1938).

Παραθέτουμε στη συνέχεια το ακριβές κείμενο της συνομιλίας και, μετά, σχολιάζουμε σύντομα τα φιλολογικά προκύπτοντα:

ΜΕ ΤΟ ΝΙΚΟ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ

Περαστικός στην πόλη μας για λίγες μέρες ο αλεξανδρινός¹ διηγηματογράφος Νίκος Νικολαΐδης. Η έλλειψη μιας οργανωμένης πνευματικής ομάδας² δεν άφησε να γίνει μια πλατιά κι όσο θα ταιρίαζε εκμετάλλευση της παρουσίας του για τιμή του λογοτέχνη και για τιμή μας. Κι έτσι το πέρασμά του έμεινε στο περιθώριο μερικών συγκεντρώσεων στα διάφορα κέντρα. Ασφαλώς όμως η συγκίνηση όσων είχαν τη χαρά να τον πλησιάσουν και να τον γνωρίσουν από κοντά θα 'ναι ζωηρή. Η βαθιά μόρφωσή του κι οι ρωμαλέες αντιλήψεις του για τη ζωή και την τέχνη θ' αφήσουν ανάγλυφο στις συνειδήσεις τους το χαρακτήρα και τη μορφή του μεγάλου μας διηγηματογράφου.

Εδώ δεν πρόκειται να σκιαγραφήσουμε το Νίκο Νικολαΐδη και το έργο του. Παραστατικά τον γνώρισε στο Πορτ-Σαΐτ με μια διάλεξή του προ δύο ετών ο Τεύκρος Ανθίας.³ Στον καιρινό και αλεξανδρινό Τύπο, με την έκδοση των βιβλίων του, γράφτηκαν ένα σωρό για την αξία του και τη μεγάλη θέση που 'χει μέσα στην νεοελληνική λογοτεχνία.

Σκόρπια για τους αναγνώστες μας παραθέτουμε μερικά σημεία από τις συνομιλίες μας:

- Πώς βρίσκετε τη πόλη μας;
- Μ' ενθουσιάζουν τα χρώματα των σπιτιών της. Μου θυμίζουν βορινή πόλη. Αρχιτεκτονικά θαύμασα την καινούργια Cathedral των Φραγκισκανών. Ένα ρυθμό μοντέρνο κι υποβλητικό σε όγκο και σε χρωματισμούς.
- Πώς πήγε η έκδοση των δύο τελευταίων σας βιβλίων;
- Ξοδεύτηκα για να τα παρουσιάσω όσο μπορούσα καλύτερα, μα δεν κάλυφα ούτε τα μισά έξοδα. Κι αυτό γιατί πολύ λίγο προεγράφηκαν για την έκδοσή μου. Απ' το Πορτ-Σαΐτ μόνο ο κ. Αθ. Αθανασούλης. Και το πουλούσα σε μια τιμή σχεδόν κόστους.⁴
- Καλά, τώρα θα μπορούσε να πουληθί πάλι;
- Α όχι! Όλη η φασαρία ήταν ώσπου να εκδοθούν. Τώρα που βγήκαν, δε πουλάω. Τα χαρίζω.⁵ Έχω την ιδέα πως τα βιβλία του πρέπει να τα χαρίζει ο λογοτέχνης. Το πνέμα δεν πουλιέται. Γιατί, αν πουλώ το πνέμα μου, γιατί να μη πουλώ και το κορμί μου;
- Έχετε άλλα βιβλία για τύπωμα;
- Έχω πολλά. Τέσσερις τόμους διηγήματα. Δυο ρωμάντζα. Δυο ποιητικές συλλογές. Δυο τόμους αισθητικών κριτικών. Το *Βιβλίο του Μοναχού*. Και άλλους πέντε τόμους διηγήματα έχω στο μυαλό μου, που σ' ένα μήνα μπορώ να κάτσω να τους ρίξω στο χαρτί.⁶
- Λέτε να τα τυπώσετε τώρα κοντά;
- Θα ήθελα να τα τυπώσω. Και τώρα, πηγαίνοντας στην Κύπρο, θα προσπαθήσω να βγάλω κανένα τόμο.
- Στο Κάιρο πώς πάει η πνευματική κίνηση;

Σ' αυτή την ερώτηση μάς απαντάσει ο δρ Χατζηπαράσχος, ένας φιλότιμος καιρινός διανοούμενος κι επιστήμων, που έλαχε να βρίσκεται στο Πόρτο μαζί με το Νίκο Νικολαΐδη.

- Έχουμε αρκετούς νέους που δουλεύουνε μ' όρεξη και που υπόσχονται πολλά.⁷ Κι

αυτό γιατί έχουν ανάμεσά τους το Νικολαΐδη, που δημιουργεί ατμόσφαιρα αδελφική και δημιουργική.

- Τι λέτε για τους Αλεξανδρινούς;

- Εκείνος που μ' ενθουσιάζει είναι ο Σ. Τσίρκας. Απ' τους παλιούς ξεχωρίζω τον Γλ. Αλιθέρση.⁸

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Καίρινός Ν. Νικολαΐδης βαπτίζεται εδώ «Αλεξανδρινός» είτε εκ παραδρομής είτε συνεκδοχικά, αφού ο κύριος όγκος των αιγυπτιακών Ελλήνων (και, ως εκ τούτου, των λογοτεχνών) ήταν στην Αλεξάνδρεια.

2. Η Κυπριακή Αδελφότητα και, γενικότερα, το ελληνικό στοιχείο στο Πορτ-Σαΐτ δεν διέθετε ούτε πολυάριθμη ούτε «οργανωμένη πνευματική ομάδα». Ο Τ. Ανθίας, που την επισκέφθηκε έξι μήνες αργότερα (μέσα Ιανουαρίου 1940) και μίλησε για τη σύγχρονή του κυπριακή ποίηση, ξεχώρισε από τους εκεί φιλόλογους τον κύπριο ποιητή και πεζογράφο Δείμο Φλεγύα (αργότερα εξέδιδε στην Αλεξάνδρεια το περ. *Βίαις*, 1948-1963), την ποιήτρια Λουκία Νικολαΐδου, τον διηγηματογράφο Πάνο Ξένο και μερικούς άλλους. Βλ. Τ. Ανθίας, «Ο ελληνισμός στο Πορτ-Σαΐτ», *Ελευθερία* (Λευκωσίας), 22.3.1940.

3. Στα βιογραφικά του Τ. Ανθία δεν καταγράφηκε ως τώρα τυχόν επίσκεψή του στο Πορτ-Σαΐτ και διάλεξή του εκεί για τον Ν. Νικολαΐδη στα 1937-1938. Είναι, ωστόσο, γνωστή η διάλεξή του για τον μεγάλο κύπριο πεζογράφο στην Πάφο τον Μάιο του 1936, στο πλαίσιο διαλέξεων του «Κινύρα» για τους κορυφαίους κυπρίους ποιητές και πεζογράφους.

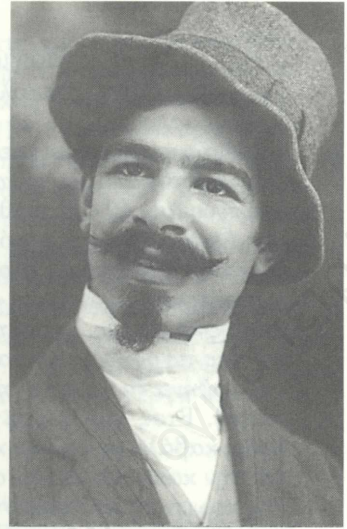
4. Ο Ν. Νικολαΐδης, απεχθανόμενος την «εκδοτική ομοιομορφία» και τυποποίηση, αλλά και διατηρώντας και σ' αυτό το θέμα υψηλές αισθητικές απαιτήσεις, φρόντιζε ο ίδιος, ιδίως εξόδιος και με προεγγραφές συνδρομητών, την έκδοση των βιβλίων του, υποβαλλόμενος προς τούτο σε αιματηρές οικονομικές θυσίες. Αποτέλεσμα οι εξαιρετικά καλαίσθητες εκδόσεις του, από τις οποίες ξεχωρίζουν *Το βιβλίο του Μοναχού* (1951) και οι δύο τόμοι με πρόζες του 1938 που προαναφέραμε. Εξαιρέση από τον κανόνα υπήρξε η β' έκδοση της νουβέλας *Πέρ' απ' το καλό και το καλό*, που τυπώθηκε από τους «Φίλους του Βιβλίου» στην Αθήνα το 1947, χωρίς τη δική του συμμετοχή.

5. Ο Νίκος Νικολαΐδης χάριζε απειδίως και τα βιβλία και τους πίνακές του. Ακόμη και στη διαθήκη του (βλ. *Κατάλοιπα από το αρχείο του Ν. Νικολαΐδη*, επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, Λευκωσία, Εν Τύποις, 2003, σσ. 316-318) θέτει ως όρο στον κληρονόμο του Στρ. Τσίρκα και στα «πιο προσφιλή μου πρόσωπα» να μη «χρησιμοποιήσουν τις εκδόσεις των έργων μου διά υλικά οφέλη» ως «συνέπεια της πάντοτε τηρηθείσας αρχής μου...».

6. Είναι μια ακόμη ένδειξη για την ύπαρξη σημαντικού ανέκδοτου έργου, που χάθηκε μάλλον οριστικά. Ένα μέρος του χάθηκε κι άλλο κατέστρεψε ο ίδιος, ιδιαίτερα το 1951 και το 1955. Εδώ, πάντως, φαίνεται να υπάρχει και μια δόση υπερβολής, ιδιαίτερα στην αναφορά για «δύο τόμους αισθητικών κριτικών». Μερικές τεχνοκρισίες και βιβλιοκρισίες εντόπισε η Ελένη Βοΐσκου σε παλαιά περιοδικά και τις αναδημοσίευσε στο βιβλίο της *Και αύριο Νίκος Νικολαΐδης* (Αθήνα 1983, σσ. 177-180, 192-194). Η ίδια αναφέρεται και σε «ανώνυμα κριτικά σημειώματα» που έγραφε στα *Γράμματα* του Στ. Πάργα (ό.π., σ. 177). Τέσσερα χρόνια μετά τη συνέντευξη αυτή, ο Τ. Ανθίας αναφέρεται σε «ανέκδοτη ποιητική συλλογή του Ν. Ν.» με τίτλο «Γλαύκα»: «Ο Νίκος Νικολαΐδης της Κύπρου», *Σπίθα* (Λευκωσίας) 7 (Σεπτ. 1944) 3-4. Τα δύο «ρωμάντζα» που αναφέρονται πρέπει να είναι τα *Πέρ' απ' το καλό και το κακό* (1940, ²1947) και *Τα τρία καρφιά* (1948). Οι «τέσσερις τόμοι διηγήματα» είναι πιθανό να υπήρχαν στα συρτάρια του, γνωστής ούσης της τελειομανίας και της μακράς επεξεργασίας όλων των κειμένων του.

7. Πρόκειται για τους Στρ. Τσίρκα, Θεοδόση και Γιώργο Πιερίδη, Σταύρο Καρακάση, Αντώνη Μάρταλη κ.ά.

8. Για τη λογοτεχνική εκτίμηση του Ν. Νικολαΐδη προς τον Τσίρκα βλ. Κ. Νικολαΐδης, «The image of Nicos Nicolaides in the correspondence of Thodosis Pierides to Stratis Tsirkas», *Étude Helléniques / Hellenic Studies* 15.2 (Automne 2007) 327-336. Άλλωστε αυτόν επέλεγε και ως πνευματικό κληρονόμο του. Για την εκτίμηση του ίδιου προς τον Αλιθέρση βλ. αναλυτικά, Κ. Νικολαΐδης, «Νίκος Νικολαΐδης και Γλαύκος Αλιθέρσης: η εκατέρωθεν κριτική», *Πρακτικά Συμποσίου «Οι κύπριοι λογοτέχνες της Αιγύπτου»*, Λευκωσία 1993, σσ. 117-130.

Νίκος Νικολαΐδης

Κώστας Νικολαΐδης

Μάγισσες στη Λεμεσό του 19ου αιώνα (Νίκος Νικολαΐδης, Πέρ' απ' το καλό και το κακό, 1940)

Μια από τις κορυφαίες και πιο παράξενες σκηνές στη νουβέλα του Ν. Νικολαΐδη Πέρ' απ' το καλό και το κακό (1940,²1947,³1994) αποτελεί η δωδέκατη ενότητα του χειμένου (σσ. 62-68). Ας θυμηθούμε εδώ ότι η νουβέλα αυτή τοποθετεί τη δράση της στη Λευκωσία κατά τον όψιμο 19ο αιώνα και ότι ο συγγραφέας εμφανίζεται να αναδιηγείται την ιστορία δυο ανύπαντρων αδελφών, της Φωτεινής και της Χρυσούλας, οι οποίες αγωνίζονται να «αποκατασταθούν» σύμφωνα με τις επιταγές μιας παραδοσιακής κοινωνίας. Στη σκηνή που μας ενδιαφέρει εδώ, η τολμηρή Χρυσούλα, ακολουθώντας τις οδηγίες και τα ξόρκια μιας γριάς Αρμένισσας, κάνει το «ακατανόμαστο», «που σβήνει το γραφτό της μοίρας, και λέγεται: το πήδημα έξω απ' την κακή Μοίρα» (σ. 68). Έτσι, μεσάνυχτα της Κυριακής της Αποκριάς, βγαίνει ολόγυμνη σε σταυροδρόμι καβάλα σε καλάμι και φασκελώνει τον ουρανό (δηλαδή τον Θεό) για να ξεγράψει την κακή μοίρα της, αλλά δεν καταφέρνει τίποτε άλλο παρά να να προκαλέσει την κοινωνική κατακραυγή και να χάσει τα λογικά της: «Μια ... γυμνή, τσίτσιδη – σκεπασμένο μονάχα το πρόσωπο και το απανωκόρμι της, με τα λυτά μαλλιά της – καβάλα σ' ένα μακρύ καλάμι... έφερε βόλτες στη μέση του σταυροδρομιού και φασκέλωνε τον ουρανό» (σ. 68).

Προφανώς ο Ν. Νικολαΐδης, όταν συνέθετε την παραπάνω σκηνή, είχε υπόψη του ανάλογες διηγήσεις για υπαρκτές μάγισσες στη Λεμεσό· αυτό προκύπτει από την παρακάτω μαρτυρία, την οποία διασώζει ο Κ. Πιλαβάκης. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, τρεις φίλοι (οι Επαμεινώνδας, Γιωργάκης και Νικόλας), που ήταν γνωστοί «παλληκαράδες» και «αδελφοποιοί» στα χρόνια της όψιμης οθωμανοκρατίας, συνέλαβαν και εξουδετέρωσαν τις μάγισσες αυτές:

Την εποχήν αυτήν υπήρξαν εις Λεμεσόν μερικές γυναίκες που έκαμαν μαγείες και, διά να επιτύχουν, ακολουθούσαν ένα διαβολικόν τρόπον, τον οποίον μου διηγήθησαν και σας παραθέτω: Μετά τα μεσάνυχτα οι μάγισσες αυτές εγυμνώνοντο, άνοιγαν τα μαλλιά τους και τα έρριπταν εμπρός στο πρόσωπό τους, εκαβαλλίκευαν ένα καλάμι και εκρατούσαν στο χέρι ένα χτενί του λιναριού. Σ' αυτήν την κατάστασιν έβγαιναν έξω στον δρόμο και σε κάθε σταυροδρόμι έτρεχαν σαν δαιμονισμένες. Αν τυχόν εύρισκαν κανένα στον δρόμον, ορμούσαν καταπάνω του και τον χτυπούσαν. Αυτός δε, νομίζοντας πως ήτο διάβολος, έφευγε καταφοβισμένος. Οι άνω ήρωές μας το έμαθαν. Δεν έχασαν καιρόν και εκρύφθησαν μερικές νύχτες διά να τες συλλάβουν. Πράγματι μίαν νύχτα, που μια από τις μάγισσες έτρεχεν εις ένα σταυροδρόμι, εβγήκαν από την κρύπτην τους και την συνέλαβαν. Άλλην νύχτα συνέλαβαν μίαν άλλην και σιγά σιγά όλες. Από τότε δεν ξαναβγήκαν πλέον και ησύχασεν ο κόσμος, που κανείς δεν ετολούσε να βγη έξω, αφού και αυτοί οι ζαπτιέδες εφοβούντο τες θεωρούσαν σατανάδες. (Γνωστές μάγισσες ήταν, όπως έλεγαν, οι Κιρκιρούδες.)¹

Και από τη μαρτυρία αυτή διαπιστώνεται ότι ο Νικολαΐδης συνήθιζε να αντλεί θέματα του από ιστορικό υλικό, από διηγήσεις και παραδόσεις. Φυσικά και στη νουβέλα αυτή δεν παύει να συνδιαλέγεται και με κείμενα της νεοελληνικής και της διεθνούς λογοτεχνίας και γραμματείας, αναπροσαρμόζοντας ελεύθερα το πρωτογενές υλικό ή αφήνοντας να φανούν ίχνη μιας τέτοιας διακειμενικής συνομιλίας. Για παράδειγμα, ο τίτλος της νουβέλας παραπέμπει άμεσα στο ομότιτλο βιβλίο του Νίτσε Πέρα από το καλό και το κακό (1886), από το οποίο ο κύριος πεζογράφος φαίνεται ότι αξιοποιεί επιλεκτικά μερικές ιδέες (λ.χ. την άποψη ότι «τιμωρείται κανείς περισσότερο

για τις αρετές του»· ή ότι οι αρετές μετατρέπονται σε ελαττώματα και λειτουργούν σε βάρος του ανθρώπου)· κάτι τέτοιο αποδεικνύεται και στην περίπτωση των ηρωίδων του Ν. Νικολαΐδη. Επίσης, ο θεματικός πυρήνας της νουβέλας παραπέμπει στο γνωστό μυθιστόρημα της Jane Austen *Λογική και ευαισθησία* (1811)· και εδώ πρωταγωνιστούν δύο (από τις τρεις) αδερφές, από τις οποίες η μεγαλύτερη, η Έλινορ, ακολουθεί τη φωνή της λογικής (όπως και η Φωτεινή), ενώ η μικρότερη, η Μάριαν, ακολουθεί τη φωνή της καρδιάς (όπως και η Χρυσούλα)· τόσο στη νουβέλα όσο και στο μυθιστόρημα οι κεντρικές ηρωίδες έρχονται σε ρήξη με παραδοσιακά ήθη και γνωρίζουν την ερωτική απογοήτευση ή οδηγούνται σε αδιέξοδα. Βέβαια, στο πρόσωπο των ηρωίδων του Ν. Νικολαΐδη μπορούμε να αναγνωρίσουμε γνωρίσματα από ανάλογες, τραγικές γυναίκες της νεοελληνικής πεζογραφίας ή και της θεατρικής παραγωγής· τέτοιες γυναικείες μορφές πρωταγωνιστούν, λ.χ., στο αφήγημα του Κ. Χατζόπουλου *Ο πύργος του Αχροπόταμου* (1909/1915) ή στο θεατρικό έργο του Άγγ. Τερζάκη με τον ειρωνικό τίτλο *Γαμήλιο Εμβατήριο* (1937).²

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κώστας Α. Πύλαβάκης, *Η Λεμεσός σ' άλλους καιρούς*, Κύπρος 1977, ²1997, σ. 147.

2. Περισσότερα για τα θέματα αυτά βλ. Μαρία Ηροδότου, «Υπέρβαση της πραγματικότητας: Αλ. Παπαδιαμάντη, Φόνισσα - Ν. Νικολαΐδη, *Πέρα απ' το Καλό και το Κακό*», στον τόμο *Greek Research in Australia*, ed. E. Close, M. Tsianikas, G. Frazis, Adelaide, The Flinders University of South Australia, 2003, σσ. 395-404· Α. Παπαλεοντίου, «Στα δίχτυα της "Κοινωνικής Μοίρας"», Εισαγωγή στη δίγλωσση έκδοση Nikos Nikolaidis, *Par-delà le Bien et le Mal / Πέρα απ' το καλό και το κακό*, trad. A. Chatzivasvas, Besançon-France, Praxandre, 2008, σσ. 6-37.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Για την Πολεμική μούσα του Ιω. Περγίου

Στην *Κυπριακή Βιβλιοφιλία* (19, Φθινόπωρο 2011, σσ. 17-21) φιλοξενείται μια μελέτη του Α. Σοφοκλέους με τίτλο «Η παρουσία του ποιητή Ιωάννη Περγίου στον κυπριακό Τύπο πριν από την έκδοση του *Μαστιγίου*». Επειδή στη μελέτη αυτή αναφέρεται ότι η ποιητική συλλογή του Ιω. Περγίου *Πολεμική μούσα* δεν «επισημάνθηκε» και «δεν κατέστη δυνατό να εξασφαλισθεί», κρίνω αναγκαίο να σημειώσω τα εξής:

α) Στο εξώφυλλο της πιο πάνω ποιητικής συλλογής, φωτοτυπικό αντίτυπο της οποίας απόκειται στο προσωπικό μου αρχείο, αναγράφονται τα εξής: *Ιωάννου Περγίου, Πολεμική μούσα μετ' εκλεκτών μονολόγων και διαλόγων προς χρήσιν των δημοτικών και αστικών αμφοτέρων των φύλων. Εν Λευκωσία (Κύπρου) 1914. Τύποις «Λευκωσίας» Πετρίδου και Νικολάου.*

β) Στη συλλογή αυτή προτάσσεται «Αντί προλόγου» απόσπασμα από κείμενο του ποιητή Γ. Δροσίνη, τότε «Τμηματάρχη της Δημοτ. Εκπαιδεύσεως» (σ. 2), με το οποίο είχε προλογίσει την *Παιδική Λύρα*, «Εκλογή ποιημάτων, μονολόγων και διαλόγων προς απαγγελίαν εις σχολικάς και οικογενειακάς εορτάς» (επιμ. Ι. Πολέμης, Αθήνα 1914). Να μου επιτραπεί να παραθέσω εδώ το κείμενο του Δροσίνη, γιατί παρουσιάζει μεγάλο και διπλό ενδιαφέρον· πρώτα γιατί αναφέρεται στη διδακτική και ειδικά στην απαγγελία της ποίησης· και, ύστερα, γιατί υπογραμμίζει την εθνική ανάγκη δημοσίευσης τέτοιων ποιημάτων, λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση που δημιουργήθηκε

στην Ελλάδα ύστερα από τους πολέμους και τους θριάμβους του 1912-13, που επέτρεψε τη συσσωμάτωση στον εθνικό κορμό τόσων αλύτρωτων ως τότε Ελλήνων.

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

«...Ὁ μέλλον νά διδάξη τήν ἀπαγγελίαν στίχων πρέπει προπαντός νά τοῦς ἀναγνώσῃ πρώτον ὁ ἴδιος κατ' ἐπανάληψιν καί μεγαλοφώνως, προσπαθῶν νά ἐμβαθύνῃ εἰς τό νόημα τοῦ ποιητοῦ καί νά ἐκδηλώσῃ τοῦτο κατὰ τόν φυσικώτερον τρόπον, ἀποφεύγων καί τό ἀνευ ἀνάγκης στομφώδες ὕφος καί τήν ἄτονον καί ἀχρομάτιστον ἀνάγνωσιν.

Τό χάρισμα τῆς ἀπαγγελίας εἶνε σπανιώτατον παρ' ἡμῖν, ὅσον δέ καί ἄν εἶναι φυσικόν, ἀνάγκη νά τελειοποιηθῇ διά μορφώσεως εἰδικῆς, τῆς ὁποίας ἐν γενέει στεροῦνται ὄχι μόνον οἱ μέλλοντες νά διδάξωσι ποιήματα, ἀλλά καί οἱ κατέχοντες ἀνωτάτας ἔδρας διδασκαλίας καί οἱ κορυφαῖοι μεταξύ ἐπιστημόνων καί λογίων. Ἀλλ' ἡ ἀποφυγή τῶν ἄκρων καί ἡ ἐπιδιώξις τῆς ἀπλότητος καί φυσικότητος διά φιλοτίμου προσπάθειάς εἶναι ὀπωσδήποτε κατορθωτή.

... Εἶνε ἐπόμενον, ὅτι τήν ἐπαύριον δύο νικηφόρων πολέμων τό αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας προΐσταται παντός ἄλλου καί εἰς τήν Ἑλλάδα δέον ν' ἀναφέρονται αἱ πλείστα τῶν σελίδων τοῦ βιβλίου. Ὅχι μόνον εἰς τήν Ἑλλάδα τῶν πολέμων καί τῶν θριάμβων ἀλλά καί εἰς τήν Ἑλλάδα τήν παθοῦσαν καί μαρτυρήσανσαν...

Πρός τήν Πατρίδα, τήν περιπτωχθεῖσαν εἰς τοῦς κόλπους αὐτῆς τόσα ἀκόμη τέκνα μέχρι χθές δοῦλα, ἀπό τά στόματα τῶν Ἑλληνοπαίδων ἐλευθέρων καί ἐλευθερωθέντων πρέπει νά ἀνέλθωσιν ὕμνοι ἐκδηλοῦντες τήν ἀπεριόριστον αὐτῶν στοργήν καί τήν ὑψίστην ὑπερηφάνειαν ὅτι τήν Ἑλλάδα ἔχουσι μητέρα.»

Ἐκ τῆς «Παιδικῆς Λύρας»

Γεώργιος Δροσίνης, Τμηματάρχης τῆς Δημοτ. Ἐκπαιδεύσεως

γ) Η συλλογή χωρίζεται σε Μέρους Α' (σσ. 3-21) καί σε Μέρους Β' (σσ. 23-32) [γρ. 23-48].*

δ) Στο Μέρος Α' δημοσιεύονται κατά σειρά τα εξής ποιήματα του Περδίου: Στου σταυρού την σημαία (σσ. 3-4), Στον Κωνσταντίνον Παλαιολόγον (σ. 4), Στον Ρήγα μας (σ. 5), Σήκω της Πόλις βασιλιά (σ. 6), Στον τροπαιούχο στρατηγό (σσ. 5-7), Σώπασε κυρά Δέσποινα (σ. 7), Στον Σώζον μας (σσ. 8-9), Στον στόλον μας (σσ. 9-10), Εἰς τον Ἰωακείμ (σ. 10), Εἰς τον Ἀμιλιανόν (σ. 11), Στο μυριόνεκρο Μπιζάνι (σσ. 11-12), Στον σκοτωμένο βασιλιά (σσ. 12-13), Εἰς τον Βότσην (σ. 13), Στην Κρήτη μας (σ. 14), Στου γένους την πρωτομαγιά (σ. 15), Ξύπνα, Κύπρος μου, ξύπνα (σ. 16), Εἰς τους Κυπρίους εθελοντάς (σσ. 16-17), Στην γιορτή της σημαίας (σσ. 17-18), Duo Κωνσταντίνους (σσ. 19-20), Η νέα της Ηπείρου τραγωδία (σσ. 20-21) καί Στην Ευρώπη (σσ. 22-23).

ε) Στο Μέρος Β' (σσ. 23-32) [γρ. 23-48] φιλοξενούνται «εκλεκτά ποιήματα καί διάλογοι», ως εξής: Στον Κωνσταντίνον (Γ. Σουρής) (σ. 23), Στα σύνορα (Ιω. Πολέμης) (σ. 24), Τα πήραμε τα Γιάννενα (Γ. Σουρής) (σ. 24), Εἰς τους αγνώστους ἥρωας (Γ. Σουρής) (σ. 25), Πολύπαθη πατρίδα (Ιω. Πολέμη) (σ. 25), Στο σχολεῖο (Ιω. Πολέμης) (σ. 26), Επέτειος μεγάλη (Γ. Σουρής) (σ. 27), Ο χάρτης της Ελλάδος (Ιω. Πολέμης) (σσ. 28-29), Ο τραυματίας (Ιω. Πολέμης) (σσ. 30-31), Θούριον στρατιώτου (Ν. Μπάρακλης) (σσ. 31-32), Θούριον ναύτου (Δαναός) (σ. 32), Τζιτζικας καί μυρμήγκι (Ιω. Πολέμης) (σσ. 17-18) [33-34], Το μάθημα της Ἱστορίας (Γρηγ. Ξενόπουλος) (σσ. 19-21) [35-37], Μολών Λαβέ [Ιω. Περδίου] (σ. 21) [37], Ἢ ταν ἡ ἐπί τας [Ιω. Περδίου] (σ. 22) [σ. 38], Βύρων καί Κίτσος [Ιω. Περδίου] (σσ. 22-23) [38-39], Αντιγόνη καί Κρέων [Ιω. Περδίου] (σ. 23) [σ. 39], Τα δύο εργόχειρα (Ιω. Πολέμης) (σσ. 24-26) [40-42], Μαυρομιχάλης καί ο υἱός του [Ιω. Πολέμης] (σ. 26) [42], Πώς ἔγινα τραυλός («Διάπλασις») (σσ. 27-29) [43-45], Ἀχιλλεύς καί Πάτροκλος [Ιω. Περδίου] (σσ. 29-30) [45-46], Ο νέος προγυμναστής (Λουκιανός Χαρμόσυνος) (σσ. 30-31) [46-47], Ο ἄνθρωπος καί τα ζώα (Γ. Σουρής) (σ. 32) [48].

* Από τή σελίδα 34 κ.ε. ἡ σελιδοποίηση εἶναι λανθασμένη. Η σελίδα 34 αναγράφεται ως σελίδα 18 κ.ο.κ. Οἱ διορθώσεις ἐδῶ σελίδων καί ονομάτων περιλαμβάνονται σε ὀρθογώνιες ἀγκυλές [].

Κ. Γ. Γιαγκουλλής

Μια άγνωστη φωτογραφία του Κ. Γ. Καρυωτάκη¹

Το τελευταίο χειρόγραφο που βρέθηκε στα κατάλοιπα του Καρυωτάκη ήταν μια αίτηση σύνδεσης της Πρέβεζας με την Αλεξανδρούπολη και με τον μέσα Έβρο διά θαλάσσης ξηράς και αέρος και ιδίως υπογείως σε ορισμένη ώρα της νύχτας που περνάς εύκολα από τη μια πόλη στην άλλη.

Μ' αυτό το ποιητικό εύρημα ο Θανάσης Τζούλης² συνδέει απροσδόκητα την Πρέβεζα με την Αλεξανδρούπολη ως «αδελφές πόλεις» και τόπους εξορίας που φορτίζονται από τη φασματική παρουσία του Καρυωτάκη.³ Παρότι ο Κ. Γ. Καρυωτάκης δεν πατά ποτέ το πόδι του στο οθωμανικό Δεδέαγατς ή στην απελευθερωμένη μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο Αλεξανδρούπολη (1920), ο Τζούλης στο παραπάνω πεζόμορφο ποίημα *Τρία πεζά για τη σύνδεση της Πρέβεζας με την Αλεξανδρούπολη υπογείως και διά νυκτός* στέκεται προφητικός, διότι, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, στη ακριτική πόλη του Έβρου όντως διατηρούνται ίχνη του ποιητή που αυτοκτονεί στη μοιραία Πρέβεζα. Αν και ο αμφιλεγόμενος βιογράφος του Χ. Γ. Σακελλαριάδης⁴ διαβεβαιώνει επανειλημμένα και κατηγορηματικά ότι τα κατάλοιπα του Καρυωτάκη έχουν «αφανισθεί»⁵ και οι συγγραφείς της *Χρονογραφίας* του εικάζουν ότι η δεύτερη έκδοσή της (1989) δύναται να θεωρηθεί «στην ατέλειά της, τελική»,⁶ φαίνεται πως η αρχαιακή έρευνα είναι σε θέση να φέρει στο φως κι άλλα λανθάνοντα τεκμήρια της βραχείας και τραγικής ζωής του.

Στη μόνιμη έκθεση του Ιστορικού Μουσείου Αλεξανδρούπολης του Συλλόγου Αρχαιοφίλων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς Νομού Έβρου⁷ για την ιστορία της πόλης και της ευρύτερης περιοχής της, που λειτουργεί από τον Ιούνιο του

Κ. Γ. Καρυωτάκης - Κ. Ε. Καρυωτάκης

Σ. Γ. Γιωργατζής

2011, και ειδικότερα στην ενότητα *Χώρος: Δημογραφική Σύσταση* εκτίθεται από το ιδιωτικό αρχείο του πρώην συμβολαιογράφου Χαράλαμπου Καρυωτάκη μία ασπρόμαυρη φωτογραφία σε ξύλινο κάδρο. Έχει διαστάσεις 30x19 εκ. και απεικονίζει όρθιο τον ποιητή Κ. Γ. Καρυωτάκη και καθήμενο τον πρώτο του εξάδελφο Κωνσταντίνο Επαμεινώνδα Καρυωτάκη (εικ. 1),⁸ πατέρα του δωρητή της φωτογραφίας προς το Μουσείο. Φέρει την υπογραφή του ιστοριοδίφη και παλαιού φωτογράφου της Αλεξανδρούπολης Γεωργίου Παναγιώτου, ο οποίος προφανώς δεν είναι ο δημιουργός της, διότι – όπως τονίσαμε – τούτη η πόλη δεν εντάσσεται στον μακρύ κατάλογο των αναγκαστικών ή ηθελημένων μετακινήσεων του ποιητή. Ο Παναγιώτου απλώς την αντιγράφει και τη μεγεθύνει κατά παραγγελία του ιδιοκτήτη της. Ο τελευταίος την περισώζει από την αδελφή του πατέρα του Μαριγούλα Παπαδοπούλου, συζύγου του Κοσμά, το γένος Επαμεινώνδα Καρυωτάκη. Σύμφωνα με τον πληροφοριοδότη μας είναι τραβηγμένη στην Αθήνα, όταν οι δύο εξάδελφοι και συμφοιτητές στη Νομική Σχολή αποφοιτούν μαζί. Πρόκειται για άγνωστο και αθησαύριστο φωτογραφικό υλικό, καθώς δεν συμπεριλαμβάνεται ούτε στην εμπεριστατωμένη *Χρονογραφία των Σαββίδη - Χατζηδάκη - Μητσού* ούτε σε προγενέστερα ή μεταγενέστερά της αφιερώματα και δημοσιεύματα.

Με δεδομένο ότι ο Κ. Γ. Καρυωτάκης εγγράφεται τον Σεπτέμβριο του 1913 στη Νομική και λαμβάνει το πτυχίο του «υποστάς την νενομισμένη δοκιμασία» στις 11 Δεκεμβρίου του 1917,⁹ η φωτογραφία, κατά τα λεγόμενα του μικρανεψιού του, ενδεχομένως να ανάγεται χρονικά στα τέλη του 1917 ή στις αρχές του 1918. Ωστόσο, συγκρίνοντάς την με τις άλλες δύο γνωστές φοιτητικές φωτογραφίες του, όπου ποζάρει καθισμένος, και οι οποίες χρονολογούνται κατά προσέγγιση η πρώτη στα 1914 ή 1915¹⁰ και η δεύτερη στα 1916 ή 1917,¹¹ παρατηρούμε ότι στην παρουσιαζόμενη φωτογραφία του Ιστορικού Μουσείου Αλεξανδρούπολης ο ποιητής φυσιογνωμικά ομοιάζει περισσότερο με αυτήν της περιόδου 1914-1915. Η προσεκτική αντιπαραβολή τους δείχνει πως η κόμμωση, το κοστούμι, το κολάρο του πουκαμίσου και το προεξέχον μαντηλάκι στην τσέπη είναι ολόγεια. Μάλλον φορά τα ίδια ρούχα. Επομένως, πιστεύουμε ότι μια ενδιάμεση χρονολόγηση μεταξύ 1915-1916, στη διάρκεια δηλαδή της παράλληλης φοίτησης των δύο εξαδέλφων, είναι πιθανότερη. Εξάλλου εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε ότι λόγω της παρέλευσης του χρόνου, ο Χαράλαμπος Καρυωτάκης ίσως να μην μεταφέρει με απόλυτη ακρίβεια τη μαρτυρία του πατέρα του.¹²

Παρομοίως άγνωστος στη σχετική με τον βίο του Κ. Γ. Καρυωτάκη βιβλιογραφία είναι και ο εικονιζόμενος πρώτος του εξάδελφος Κ. Ε. Καρυωτάκης.¹³ Ο Σακελλαριάδης, με ποικίλες ευκαιρίες, σημειώνει ότι ο παππούς του Καρυωτάκη Κώστας Ευθυμίου έχει πέντε σπουδαγμένα στο Πανεπιστήμιο ή στο Πολυτεχνείο αγόρια και δύο καλοπαντρεμένες κόρες:¹⁴ τον νομομηχανικό Γεώργιο, πατέρα του ποιητή, τον μηχανικό στην Αθήνα Δημοσθένη, τον δικηγόρο στην Έδεσσα Ανδρέα, τον κτηματία στην πατρογονική Συκιά της Κορινθίας Επαμεινώνδα, τον δικαστικό στη Σπάρτη Βασίλη, τη χήρα γιατρού Αγγελική Ρέντη και τη χήρα φαρμακοποιού Φωτεινή Κωνσταντινίδη.¹⁵ Ο κατά ένα χρόνο μεγαλύτερος από τον ποιητή Κ. Ε. Καρυωτάκης (Συκιά Κορινθίας 1895 - Αθήνα 1974) είναι παιδί του κτηματία Επαμεινώνδα. Με βάση τις πληροφορίες του γιου του, ο Κ. Ε. Καρυωτάκης φοιτά στο Γυμνάσιο της Τρίπολης και φιλοξενείται στο σπίτι της οικογένειας Σκάγιανη, της μητέρας του Κ. Γ. Καρυωτάκη. Σπουδάζει κι αυτός δικηγόρος στη Νομική Αθηνών, κάνει παρέα με τον ποιητή και

κατά διαστήματα υποτίθεται ότι συγκατοικεί μαζί του στη Νεάπολη / Εξάρχεια. Εντούτοις, ο Σακελλαριάδης υποστηρίζει πως ο φίλος του μετά τον πρώτο χρόνο της διαμονής του στην Αθήνα, που μπαίνει οικότροφος στην Ιόνιο Σχολή, μέχρι το πέρας των φοιτητικών του σπουδών και λίγο αργότερα ζει μόνος του σε διάφορες σοφίτες και «παλαιϊκά» δωμάτια της Νεάπολης: το 1916 στην οδό Βαλτετσίου 14, το 1918 στην οδό Νοταρά 22, και το 1919 μερικές εκατοντάδες μέτρα πιο κάτω από τα Εξάρχεια προς το Μεταξουργείο, στην οδό Φαβιέρου 54.¹⁶ Η τελευταία διεύθυνσή του είναι ταυτοχρόνως και τα γραφεία του σατιρικού περιοδικού *Η Γάμπα* από τον Σεπτέμβριο έως τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς. Πάντως, δεν αποκλείεται κατά καιρούς να μένει δίπλα με τον Κ. Ε. Καρυωτάκη σε γειτονικά σπίτια ή σε ξεχωριστά δωμάτια μιας κοινόχρηστης αυλής. Από την άλλη, η σχέση και η συναναστροφή τους, ανεξάρτητα από το πόσο στενές είναι, αποδεικνύονται αυτόδηλα από την ύπαρξη της κοινής τους φωτογραφίας.

Κατόπιν ο Κ. Ε. Καρυωτάκης, παρασυρμένος από τη δίνη του πολέμου όπως κι ο ποιητής εξάδελφός του, στρατεύεται το 1919, και το 1920 βρίσκεται να υπηρετεί στο στρατοδικείο των Σαράντα Εκκλησιών της Ανατολικής Θράκης. Ο γιος του θυμάται πως στις Σαράντα Εκκλησιές συνεταιρίζεται με κάποιον Ρωμιοό δικηγόρο, ονόματι Γκιολμπάλογλου, για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του οθωμανικού δικαίου. Μετά το 1922 πηγαίνει στη Χαλκίδα και σύντομα επιστρέφει στην Θράκη, ύστερα από πρόσκληση του Γκιολμπάλογλου, ο οποίος δραστηριοποιείται πλέον στην Αλεξανδρούπολη. Εκεί γνωρίζει την ανιψιά του Αντώνη Λεονταρίδη, πλούσιου εμποροχρηματιστή και ευεργέτη της πόλης, Σμαρώ Λεονταρίδου του Χαράλαμπου, και παντρεύονται το 1929.¹⁷ Το 1930 γεννιέται ο πρώτος γιος του Επαμεινώνδας και το 1935 ο δεύτερος, ο κάτοχος της αδημοσίευτης φωτογραφίας Χαράλαμπος. Κατοικεί μόνιμα στην Αλεξανδρούπολη και ασκεί με επιτυχία το επάγγελμα του δικηγόρου.¹⁸ Σε κατάλογο συνδρομητών Αλεξανδρουπόλεως της Ανωνύμου Ελληνικής Τηλεφωνικής Εταιρείας του 1938 καταγράφεται η διεύθυνση του δικηγορικού υ γραφείου (Βασ. Γεωργίου Β') και ο τηλεφωνικός αριθμός του (2-35) (εικ. 2). Στα 1934 εκδίδει την εβδομαδιαία πολιτική εφημερίδα *Θρακικά Νέα*, την οποία μετά από κάποια χρόνια μεταβιβάζει στον δημοσιογράφο Σταύρο Φανφάνη.¹⁹ Διατελεί πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Έβρου κατά την περίοδο 1955-1961. Ίσαμε την αυτοκτονία του Κ. Γ. Καρυωτάκη (1928), ο Κ. Ε. Καρυωτάκης ανταλλάσει μαζί του κάρτες που χάνονται την εποχή της Κατοχής, όταν η οικογένειά του καταφεύγει στην Αθήνα.

Έτσι, λοιπόν, *υπογείως και διά νυχτός*, όπως προβλέπει ενορατικά ο Θανάσης Τζούλης, η Αλεξανδρούπολη τυχαία ανταμώνεται με τη σκοτεινή Πρέβεζα, διασώζοντας στο Ιστορικό της Μουσείο ένα ελάχιστο τεκμήριο της ζωής του αυτόχειρα ποιητή.

3-65	Καρυωτάκης Κ. Χρ., Κατάστημα Ψιθρικών	Βασ. Γεωργίου Β'
2-35	Καρυωτάκης Ε. Κωνστ., Γραφ. Δικηγορικών	Βασ. Γεωργίου Β'
4-59	Καρυωτάκης Ι. Νικ., 'Ιατρός	Καμνητών 7

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ευχαριστώ θερμά τον συνταξιούχο συμβολαιογράφο Χαράλαμπο Καρυωτάκη, μικρανεψιό του ποιητή Κ. Γ. Καρυωτάκη, για τις πολύτιμες πληροφορίες του, τον αρχιτέκτονα Νικόλαο Πινάτζη, πρόεδρο του Συλλόγου Αρχαιοφίλων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς Νομού Έβρου, για την παραχώρηση του δικαιώματος δημοσίευσης της φωτογραφίας, και τον Θεόδωρο Κυρκούδη, βιβλιοθηκονόμο του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, για την επισήμανση του τηλεφωνικού καταλόγου του 1938.
2. Για τον ποιητή της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς Θανάση Τζούλη (1932-2010), που επί μία εικοσαετία υπηρέτησε στην Αλεξανδρούπολη ως διευθυντής στη Ζαρίφειο Παιδαγωγική Ακαδημία και ως καθηγητής στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, βλ. Α. Ευαγγέλου (επιμ.), *Η Δεύτερη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά (1950-1970)*. Ανθολογία, Θεσσαλονίκη, Παρατη-

- ρητής, 1994, σσ. 327-337· *Μανδραγόρας 8-9* (Ιούλ.-Δεκ. 1995) 91-167 (αφιέρωμα)· Α. Ζήρας, «Τζούλης Θανάσης Χ.», στο *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 2168.
3. Θ. Τζούλης, *Και γάμον Έβρου του ποταμού*, Αθήνα, Μανδραγόρας, 1996, σ. 78. Βλ. και Θ. Β. Κούγκουλος, «Η επίσκεψη του Έβρου στην ποίηση του Θανάση Τζούλη», *Μανδραγόρας 8-9* (Ιούλ.-Δεκ. 1995) 147.
4. Βλ. Χ. Ντουλιά, Κ. Γ. Καρυωτάκης. *Η αντοχή μιας αδέσποτης τέχνης*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2001, σσ. 142-162.
5. Χ. Γ. Σακελλαριάδης, «Κ. Γ. Καρυωτάκης», στο Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Άπαντα έμμετρα και πεζά*, Αθήνα 1938, σσ. XXXXIII-XXXV· ο ίδιος, «Ανέκδοτες επιστολές του Καρυωτάκη», *Νέα Εστία* 1065 (15 Νοεμβρ. 1971) 1551· ο ίδιος, «Υπό από τις εκδόσεις του Καρυωτάκη», *Νέα Εστία* 1073 (15 Μαρτ. 1972) 401-402.
6. Γ. Π. Σαββίδης - Ν. Μ. Χατζηδάκη - Μ. Μητσού, *Χρονογραφία Κ. Γ. Καρυωτάκη (1896-1928)*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1989, σ. 11.
7. Βλ. <http://www.wismo.gr> (προσπελάστηκε στις 20/01/2013 από το διαδίκτυο).
8. Κωδικός αντικειμένου: 907. Αύξων αριθμός κτίσης: 0.61. Θέση: Π.4 Ρ.2. Μαζί με το κάδρο οι διαστάσεις της είναι 31,2Χ26,4 εκ. Επιπλέον η φωτογραφία υφίσταται και σε ηλεκτρονική μορφή στον κεντρικό υπολογιστή της έκθεσης, στην ενότητα των ιδιωτικών αρχείων.
9. Χ. Γ. Σακελλαριάδης, «Κ. Γ. Καρυωτάκης», ό.π., σσ. XVI, XVIII· Γ. Δάλκου, *Κωνσταντίνος Γεωργίου Καρυωτάκης. Δημόσιος υπάλληλος εξ Αθηνών, μετατεθείς εις Πρέβεζαν εσχάτως...*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1986, σσ. 150-151· *Χρονογραφία*, ό.π., σσ. 29, 55.
10. *Χρονογραφία*, ό.π., εκ. 2.
11. Ό.π., εκ. 5.
12. Δυστυχώς δεν σώζεται στο αρχείο της οικογένειας αντίγραφο του πτυχίου του Κ. Ε. Καρυωτάκη. Η αντιπαραβολή της ημερομηνίας λήψης του με την αντίστοιχη του Κ. Γ. Καρυωτάκη θα διασαφηνίζε το ζήτημα.
13. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν αναφέρεται πουθενά στη *Χρονογραφία*, ό.π.
14. Χ. Γ. Σακελλαριάδης, «Ανέκδοτες επιστολές του Καρυωτάκη», ό.π., σ. 1540· *Χρονογραφία*, ό.π., σ. 19.
15. Χ. Γ. Σακελλαριάδης, «Ο Καρυωτάκης διευθυντής σατιρικού περιοδικού», *Νέα Εστία* 1138 (1 Δεκ. 1974) 1775, σημ. 14.
16. Χ. Γ. Σακελλαριάδης, «Κ. Γ. Καρυωτάκης», ό.π., σσ. XVI-XVII, XIX· ο ίδιος, «Ανέκδοτες επιστολές του Καρυωτάκη», ό.π., σ. 1541· ο ίδιος, «Ο Καρυωτάκης διευθυντής σατιρικού περιοδικού», ό.π., σσ. 1765-1770· *Χρονογραφία*, ό.π., σσ. 33, 56, 62, 64.
17. Βλ. τη μαρτυρία και πάλι του Χαράλαμπου Καρυωτάκη για τον συγγενή από την πλευρά της μητέρας του Αντώνη Λεονταρίδη: Ι. Παρασχάκη, «Αντώνης Λεονταρίδης», *Αλεξανδρούπολη του χθες και του σήμερα* 4 (χ.χ.) [Δήμος Αλεξανδρούπολης περί το 1998], σσ. 16-18.
18. Βλ. και Μ. Ε. Πατέλης, *Αλεξανδρούπολη. Οικονομίας Πανόραμα 1870-1970*, Αλεξανδρούπολη, Πέλτη, 2007, σσ. 183, 319. Δημοσιεύονται μία διαφήμιση από τοπική εφημερίδα του δικηγορικού του γραφείου και μία απόδειξη του με τοποχρονολογία «Εν Αλεξανδρουπόλει τη 20-1-1937» για την τροποποίηση του καταστατικού της ορθοδόξου χριστιανικής αδελφότητας «Η Αποστολική Διακονία». Ο Πατέλης από σφάλμα τον παρουσιάζει να εργάζεται στην Αλεξανδρούπολη ήδη από τη δεκαετία 1911-1920.
19. Ο. Μ. Πατέλη - Μ. Ε. Πατέλης, *Ο τύπος του Έβρου 1890-2010*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ροδότης - Έβρου, Αλεξανδρούπολη 2010, σσ. 22, 33, 84.

Θανάσης Β. Κούγκουλος

Πέντε ανέκδοτες επιστολές του Τέλλου Άγρα προς τον Καίσαρα Εμμανουήλ

Στο τμήμα του αρχείου του Καίσαρα Εμμανουήλ που απόκειται στο Ε.Λ.Ι.Α., υπάρχουν μεταξύ άλλων χειρογράφων και πέντε επιστολές του Τέλλου Άγρα προς τον Εμμανουήλ, γραμμένες μεταξύ 1928-1933, οι οποίες αποτελούν απαντήσεις σε λανθάνουσες επιστολές που του έστειλε ο Εμμανουήλ.

Οι επιστολές έχουν πολλαπλό ενδιαφέρον: Πρώτα απ' όλα συμπληρώνουν την πλούσια αλληλογραφία του¹ και σχιαγραφούν την προσωπικότητα του κριτικού Τ. Άγρα και την κάπως τεταμένη σχέση του με τον τότε διευθυντή της Νέας Εστίας, τον Γρ. Ξενοπούλο. Οι πληροφορίες που μας προσπορίζει εκ των έndon ο Άγρας ρίχνουν λίγο περισσότερο φως στις διεργασίες που γίνονταν στο εργαστήρι της Νέας Εστίας εκεί γύρω στα 1930. Παράλληλα, οι επιστολές αυτές μας ενημερώνουν για τη μεταφραστική δραστηριότητα του Εμμανουήλ, για την κριτική υποδοχή του έργου του αλλά και για την ισχυρή προσωπικότητά του, έτσι όπως αυτή αναδεικνύεται έμμεσα από τα γραφόμενα του Άγρα.

Οι επιστολές δημοσιεύονται σε μονοτονικό, χωρίς παρεμβάσεις στη στίξη, την ορθογραφία και την παραγραφοποίηση του αποστολέα. Τις υπογραμμισμένες λέξεις ή φράσεις τις μεταγράφουμε με πλάγια στοιχεία, ενώ δεν σημειώνουμε τις διαγραφές λέξεων, αφού πρόκειται για επουσιώδεις αλλαγές. Σύντομος υπομνηματισμός ακολουθεί ύστερα από κάθε επιστολή. Αξιοποιώντας, επίσης, ανέκδοτα στοιχεία από το αρχείο του Άγρα, δημοσιεύουμε ένα κείμενο του που έχει σχέση με το περιεχόμενο των δυο πρώτων επιστολών.

1.

11 Νοεμβρ. 1928

Αγαπητέ μου Κύριε Εμμανουήλ,

Αυτήν τη στιγμή έλαβα το γράμμα Σας και Σας απαντώ αμέσως. Συμφωνώ λοιπόν με την άποψή Σας. Δεν έπρεπε στις μεταφράσεις σας να παρέμβω, ούτε κανείς άλλος του κύκλου της «Ν. Εστίας». Όσα μου γράφετε επίσης για το ζήτημα της «κηδεμονίας» – που δεν την εφρανότασθα ως τόσο, είναι εν τούτοις πολύ κοντά στην αλήθεια, γιατί η ενέργειά μου ήταν εύκολα εκθεμιμένη σε παρόμοια παρεξήγηση. Λοιπόν, θεωρήστε το ζήτημα «λήξαν». Και Σας παρακαλώ, λάβετε τον κόπο να ξαναστείλετε την «Fileuse» άλλη μια φορά, γιατί, με τις διορθώσεις, δεν φαίνεται πια σε πολλά σημεία το αρχικό κείμενό της. Πρέπει, βέβαια, να δημοσιευθεί καθώς είναι, και σε τούτο θα εξαντλήσω όλη μου την επιρροή στον κ. Ξενοπούλο. Μια πιθανήν αργοπορία μη την εξηγήσετε, παρά σαν τη συνειθισμένη αναβολή της «Νέας Εστίας»...

Το σημερινό σας γράμμα μου εμπνέει, ως τόσο, και μιαν ιδέα: να μεταφράσω κ' εγώ την «Κλώστρα», – όχι για ενός είδους άμιλλα, που θάταν παιδαριώδες, και ολότελα ασυμβίβαστο πια για μένα, – δεν υπάρχει αμφιβολία, δεν είν' έτσι; –, αλλά με την πρόθεση να Σας πείσω, αν μπορέσω, ότι καλύτερος θα ήταν ο δικός μου μεταφραστικός τρόπος ... Αυτή την έννοια είχε κ' η αρχική «παρέμβασή» μου. Έγινε τρόπον τινά σαν συνεργασία φιλική, με όλη την ευλάβεια προς τον μεταφραστή και με όλη τη συνείδηση πως και αυτή η υποβοήθηση κ' η αλληλογραφία μας που επακολούθησε γίνονται απάνω σ' ένα ανώτερο επίπεδο, πάντα, εκτιμήσεως προσωπικής και αναγνωρίσεως πραγματικής. – Ας είναι: πρώτη θα δημοσιευθεί η μετάφρασή Σας.

Όσο για μερικές ... δειγματολογικές, τρόπον τινά, διορθώσεις, αντιστοιχών λέξεων, που σας εσόκαραν, δεν νομίζω πως έχετε δίκιο εντελώς. Το «εξαρμένοι» δεν μου φαίνεται πως αποδίνει την έννοια του «exaltés»: και τούτο, γιατί στο μυαλό του αναγνώστου η λέξη φαίνεται ωςάν προερχόμενη μάλλον από το εξαίρω, παρά από το εξαίρωμαι. Σε μένα, εξαφνα, εθύμησε το «έξαρμα του πόλου», που εμαθαίναμε στην κοσμογραφία. Νομίζω ότι για να κατανοηθεί η λέξη στην μετάφραση, πρέπει να ξέρη ο αναγνώστης ότι η γαλλική λέξη είναι exaltés. – Όσο για το «αφυγκράζομαι», να σας πω ένα πράγμα: κατ' αρχήν, εθεώρησα για ματαιοπονία κάθε προσπάθεια να επιτύχω μουσικές γλωσσικές αντιστοιχίες στη μετάφραση του Βαλερύ: αυτό το εξέγραψα, μια για πάντα. Και απασχολήθηκα προ πάντων των πραγμάτων και των εννοιών τη μουσικότητα ν' αποδώσω, – τουλάχιστον αυτό. Και στο προκείμενο, – χωρίς όμως και να φρονώ ότι η λέξη «αφυγκράζομαι» είναι βάρβαρη και άμουση, – νοητικά οπωσδήποτε την επροτίμησα, στο σημείον εκείνο, από την «ακούω».

- Όσο για το «aux rames d'or» η αντίρρησή σας είναι πολύ σοφή και άψογη γραμματικώς. Επίσημη πραγματικώς. - Αλλ' η διαίσθησή μου με κάνει να επιμένω...

Δικός σας, / Τέλλος Άγρας

Είναι προφανές από τα συμφραζόμενα ότι ο Κ. Εμμανουήλ στην επιστολή του προς τον Τ. Άγρα, αρχι-συντάκτη της *Νέας Εστίας*, είχε διαμαρτυρηθεί για τις παρεμβάσεις του περιοδικού στην υπό δημοσίευση μετάφρασή του της «Fileuse» του Paul Valéry. Το περιοδικό, πάντως, απάντησε και επίσημα στον Κ. Εμμανουήλ από τη στήλη «Αλληλογραφία» (*Νέα Εστία* 22/46, 15.11.1928, σ. 1056): «Παρακολουθούμεν από ετών την έντεχνον μεταφραστικὴν σας εργασίαν. Και τα σημερινά σας εγκρίνονται κατ' αρχήν, με την επιφύλαξιν να παραβληθούμ με το πρωτότυπον, προκειμένου διά μίαν ποιητικὴν κορυφήν του καιρού μας. Και τότε θα δημοσιευθούμ αμέσως». Δεν γνωρίζουμε τι απέγινε το κείμενο του 1928 για να κρίνουμε βάσει εσωτερικών κριτηρίων εάν οι παρεμβάσεις ήταν απαραίτητες, το σίγουρο ήταν, όμως, ότι δημιουργήθηκε παρασκήνιο που δυσaráεστησε τον μεταφραστή. Τελικά, η μετάφραση δεν δημοσιεύτηκε στη *Νέα Εστία* αλλά στο περ. *Ο Λόγος* 6 (1931) 177.

2.

3 Δεκ. 1928

Αγαπητέ μου φίλε κύριε Εμμανουήλ!

Έλαβα, ασφαλώς, εκ νέου τη μετάφραση της «Κλώστρας», μαζί μ' ένα κολακευτικώτατο γράμμα Σας, για το οποίον Σας ευχαριστώ και πάλι. Νομίζω μάλιστα ότι ανεκοίνωσα τη λήψη του χειρογράφου Σας σε κάποιον νέον, (αδελφό Σας νομίζω), που μ' είχε ρωτήσει σχετικά.

Τα λοιπά θα γίνουν όπως Σας είχα γράψει. Μετά το Χριστουγεννιάτικο τεύχος, του οποίου η ύλη θα είναι κατά το μάλλον και ήττον Χριστουγεννιάτικη, θ' αναλάβω να διακα-νονίσω το ταχύτερο το ζήτημα της δημοσιεύσεως, αρχίζοντας από τη δική Σας.

Ό,τι είναι στο χέρι μου, θα γίνει.

Όσο για τη συνεργασία μου στη «Σύγχρονη Σκέψη», λυπούμαι που δεν μπορώ, προς το παρόν τουλάχιστον. Επειδή η συνεργασία μου στη «Νέα Εστία» είναι έμμισθη έχω υποσχε-θεί να είναι κι αποκλειστική. Κρίμας! Ελπίζω μόνον ότι έμμισθη ή τιμητική, η συνεργασία μου στη «Νέα Εστία» δεν θα παραταθεί πολύ και ότι γρήγορα θα είμαι ελεύθερος ν' αντα-ποκριθώ στην τιμητική πρόσκλησή σας...

Με θερμούς χαιρετισμούς / Τέλλος Άγρας

Το ενδιαφέρον στοιχείο στην παραπάνω επιστολή είναι η δυσaráεσκεια του Άγρα από τη συνεργασία του με τη *Νέα Εστία*, από όπου τελικά παραιτήθηκε στο τέλος του 1931. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ν. Δετζώρτζη, ο οποίος αναφέρεται σε επιστολή που του είχε στείλει ο Άγρας, οι λόγοι ήταν οικονομικοί: «Τα χρήματα που πέρνω, είναι, για μένα, λίγα και τα μισά απ' όσα είχα ζητήσει, όταν με προσέλαβαν - με την υπόσχεση ν' αυξηθούμ». Βλ. Μαρία Στασινοπούλου, «Ο Νάσος Δετζώρτζης μιλά για τον Τέλλο Άγρα», *Δια-βάζω* 104 (17.10.1984) 55-63. Το περ. *Η Σύγχρονη Σκέψη, Πανελλήνια λογοτεχνική και καλλιτεχνική επι-θεώρηση* των Γ. Βουβάκη και Μ. Βισάνθη, τυπωνόταν στο Σικάγο την περίοδο 1928-1929.

Όσον αφορά τη φροντίδα του Τ. Άγρα για τη μετάφραση της «Fileuse» από τον Εμμανουήλ, η έρευνα στο αποκείμενο αρχείο του στο Ε.Λ.Ι.Α. αποκάλυψε ότι είχε ετοιμάσει ένα σημείωμα για να δημοσιευθεί ως μετακείμενο στη μετάφραση της «Κλώστρας». Το σημείωμα, που είναι αχρονολόγητο, έμεινε αδημοσί-ευτο, αφού, όπως είδαμε, ούτε η μετάφραση του Εμμανουήλ δημοσιεύτηκε στη *Νέα Εστία*, και μπορεί να θεωρηθεί ως ένα από τα πολλά «σχεδιάσματα» που ο Άγρας ετοίμαζε για τη *Νέα Εστία* (βλ. την επόμενη επιστολή) και έμεναν στα συρτάρια του. Το παραθέτουμε εδώ:

Ο Βαλερύ μεταφρασμένος

Από μερικές μεταφράσεις ποιημάτων του Πωλ Βαλερύ, που έστειλε ο νέος ποιητής κ. Καίσαρ Εμ-μανουήλ, η «Νέα Εστία» edιάλεξε και δημοσιεύει σε άλλη στήλη του παρόντος τεύχους την «Κλώστρα» - «La Fileuse» -, συμβιβασμένη σε αρκετά της σημεία περισσότερο με το πρωτότυπο, καθώς και με το ποιητικό λεξιλόγιο της δημοτικής.

Αλλά, παράλληλα, πρέπει να ειπούμε απ' αυτή τη στήλη ότι ο Βαλερύ είναι απρόσιτος στον μετα-φραστή. Βέβαια, λίγο ή πολύ, κάθε ξένος ποιητής είναι ανανταπόδοτος στην ελληνική γλώσσα, καθώς

και σε κάθε άλλην. Οι γάλλοι, περισσότερο μορφικοί, καθώς όλοι οι νεολατίνοι, καταντούν ακόμη δυσκολότεροι: αλλά ο Βαλερύ είναι εντελώς συνουφασμένος με τη γαλλική γλώσσα, γιατί είναι ποιητής πραγματικά μουσικός.

Χωρίς άλλο, το ποιητικό υλικό του προέρχεται από τον αθάνατο γαλλικό συμβολισμό: δεν έχει βέβαια τον ορίζοντα και το βάθος του Μαλλαρμέ: αλλά, ενώ ο Μαλλαρμέ απορρίχνει πολλές φορές κάθε sonorité, προκειμένου να θυσιάσει την ιδέα, –ως το σημείο να καταντά σχεδόν άρρυθμος και δυσκολοπρόφερτος ακόμη, –ο Βαλερύ ακριβώς εκυνήγησε, ωσάν υπέρτατο νόμο στην ποίησή του, την απαράμιλλη μουσικότητα μουσικότητα όχι των ιδεών και των συναισθημάτων, αλλά κυριολεκτική, λεκτική:

«.....et sans cesse, au fuseau doux credule
la chevelure ondule au grè de la cresse».....

Ελάχιστο βέβαια νόημα είναι δυνατό να διασωθεί ανάμεσα απ' αυτή την εκλέπτυνση του λόγου, που μοιάζει ωσάν εξάτμισή του προς την καθαρή μουσική.

Τέλλος Άγρας

3.

18 Απριλίου 1929

Αγαπητέ μου φίλε,

Για να Σας ειπώ όλη την αλήθεια – έλαβα και το πρώτο Σας και το δεύτερο δελτάριο. Η αμηχανία μου μόνο μ' έκαμε ν' αναβάλλω ολοένα την απάντησή μου.

Δεν είχα γράψει ακέραια τη βιβλιοκρισία μου για το βιβλίο Σας, όταν έλαβα από τον κ. Ξερόπουλο την εντολή να μη γράψω, γιατί ο κ. Παράσχος του έστειλε ήδη τη δική του. Απλώς είχα ρίξει στο χαρτί, ωσάν πυρήνα, τα λίγα λόγια που έγραφα στο γράμμα μου σε Σας, και μερικούς αριθμούς που αντιπροσώπευαν σελίδες και τίτλους από τη Συλλογή σας. Κατόπιν, τα άφησα ως εκεί. Περιττό να Σας πω πόσα άλλα παρόμοια σχεδιάσματα μένουν και γίνονται ολοένα παρ'όλα, ανάμεσα στα κακότυχα, τα παραμελημένα τα χαρτιά μου. Για τον τόμο του κ. Βενέζη, έξαφνα, θάγραφα ένα ωραιότατο άρθρο, που το βλέπω να ματαιώνεται, μέρα με την ημέρα...

Έχομε δουλειά πολλή στη βιβλιοθήκη. Ήλπιζα στη σχόλη του Αγίου Γεωργίου και στις δυο μέρες της Πρωτομαγιάς. Τις χάνομε όλες... Καμμία Κυριακή μου μένει, κι αυτή μου την αποροροφά η έμμυστη συνεργασία της «Ν. Εστίας». Είναι τρομερό, και το αισθάνομαι σ' όλη του τη σημασία...

Αλλά θαυρώ τον καιρό να συναρμολογήσω τις γραμμές για το βιβλίο το δικό Σας. Και τόσο πιο πολύ, όσο η κριτική του Παράσχου με ξάφνισε πολύ και μ' εξήγειρε κάπως με την αδικία της. Η σοβαρή πρωτοτυπία της συλλογής Σας είναι φανερή... Και δεν έπρεπε να κριθί έτσι.

Δικός σας / Τ. Άγρας

Το βιβλίο του Εμμανουήλ που αναφέρεται σ' αυτή την επιστολή είναι η πρώτη του ποιητική συλλογή Ο παράφρων αυλός, Αθήνα, Ράλλης, 1929. Η κριτική υποδοχή της ήταν γενικά αυστηρή. Ο Κλ. Παράσχος επισήμανε στοιχεία «πάντοτε επί ζημία της ποιήσεως» (Νέα Εστία 55, 1.4.1929, σσ. 276-277). Ο Α. Ζευγάς (= Αμ. Χουρμούζιος) εξέφρασε «την “αληθινή απογοήτευση” που δοκίμασε από το διάβασμα της συλλογής, αφού η ποίησή του δε διαφέρει [...] από την ποίηση των αρρωστημένων μπλαζέδων της νεοελληνικής ποίησης» (Νέα Επιθεώρηση 3, Μάρτ. 1929, σσ. 101-102). Ο Φ. Γιοφύλλης έκανε λόγο για αναφομοίωτη επίδραση του Ουράνιου και των γάλλων συμβολιστών (Πρωτοπορία 5, Μάιος 1929, σ. 149). Ο Άγρας, αντιθέτως, στην επιστολή του σημειώνει μόνο θετικά στοιχεία, αν και δεν πρέπει να του διέφυγαν αδυναμίες της συλλογής, ίσως για να ισορροπήσει τις αρνητικές κριτικές. Δεν πρέπει, πάντως, να ξεχνούμε ότι στις κριτικές του ο Άγρας πρόσχε πάντα «να μη στεναχωρήσει, να μη θίξει [...] στοιχείο του χαρακτήρα του που το έχουν άλλωστε υπογραμμίσει όλοι όσοι έχουν γράψει γι' αυτόν». Βλ. Μαρία Στασινοπούλου, ό.π., σ. 62.

Το βιβλίο του Ηλία Βενέζη για το οποίο κάνει λόγο ο Άγρας είναι η συλλογή διηγημάτων Ο Μανώλης Λέκας και άλλα διηγήματα, Αθήνα 1928.

Κύριε Εμμανουήλ!

Ευχαριστώ για το ωραίο δώρο, κομψό και καλλιτεχνικό καθώς πάντα, και εξ άλλου, στο περιεχόμενό του, σπάνιο. Η ιδέα μου είναι, πως τα τωρινά σας ποιήματα είναι πολύ ανώτερα από τον «Παράφωνο Αυλό». Χωρίς να υποχωρήσουν προς την παράδοσι, –ούτε στη στιχουργία, ούτε στα μορφικά μέσα–, εκέρδισαν μόνα τους μια φιλική τρυφερότητα, που, τουλάχιστον για μένα, είναι απαραίτητη ατμόσφαιρα ενός έργου Τέχνης.

Ναβάλω αντίστοιχό Σας, στον πεζό λόγο, το έργο του Καστανάκη; Όχι, είναι μόνο φαινομενικά. Εσείς δεν έχετε, στο δρόμο σας, κανένα. Ο Καστανάκης εντρυφά σε μια καινούργια ροπή, σε μια νέα κοσμογονία, αμφίβολων πάντα αποτελεσμάτων, και πάντα πολλού θορύβου, πολλής πρωτοτυπίας, – ενώ εσείς συνεχίζετε την παράδοση της *decadence*, γνώριμη, ασφαλέστερη και εκλεκτότερη, – σ' ό,τι το πιο ποιητικό έχει επιδιώξει.

Αν δεν γράψει ο κ. Παράσχος, – που η «Νέα Εστία» αναγνωρίζει για κριτικών αποκλειστικό των ποιητικών βιβλίων, – θα γράψω εγώ τη βιβλιοκρισία Σας.

Δικός Σας / Τ. Αγρας

Η επιστολή αναφέρεται στη δεύτερη ποιητική συλλογή του Εμμανουήλ, *Δώδεκα σκυθρωπές μάσκες*, Αθήνα, Μαυριδής, 1931. Η κριτική της εποχής ήταν γενικά επιεικέστερη συγκριτικά με τον *Παράφωνο αυλό*. Ο Ν. Λαπαθιώτης έγραψε ότι στη συλλογή «τα γόνιμα στοιχεία προβάλλουν υποσχετικά...» (*Εβδομάς* 20, 1.3.1931, σσ. 554-555). Ο Φ. Γιοφύλλης έκανε λόγο για ποιητική φωνή στην ποίηση του Εμμανουήλ (*Πρωτοπορία* 27/3, Μάιος 1931, σ. 83). Ο Α. Μαγγανάρης αναφέρεται στην ξεχωριστή προσωπικότητα του Εμμανουήλ (*Ο Λόγος* 7, 1931, σσ. 231-232). Μόνο ο Α. Θρύλος υποστήριξε ότι η συλλογή «στερείται από ποίηση» (*Εργασία* 7, Μάρτ. 1931, σ. 239).

Η συσχέτιση αλλά και η διαφοροποίηση του Κ. Εμμανουήλ από τον Θ. Καστανάκη εξηγείται από το ότι και στις συλλογές διηγημάτων του Καστανάκη *Η χορεύτρια κοντεσίνα Φελιτσιτά* (1928), *Το Παρίσι της νύχτας* και του έργου (1929), καθώς και στο μυθιστόρημα *Στο χορό της Ευρώπης* (1929), κυριαρχεί παρόμοιος αέρας κοσμοπολιτισμού όπως και στις ποιητικές συλλογές του Εμμανουήλ.

Αγαπητέ φίλε.

Έλαβα το ωραίο Σας βιβλίο. Σας συγχαίρω – για την έκδοση. Για το περιεχόμενο, τι να Σας πω; Εφέρατε τον Βαλερύ στη νεοελληνική γλώσσα. Πριν από τις μεταφράσεις Σας το πράγμα ήταν ακατόρθωτο. Δε λογαριάζω βέβαια τη μετάφραση της «Πυθίας» – πιστή, ευσυνειδητή, μα, σχετικώς ανίδη εργασία. Πολύ ολιγώτερο τις δυο δικές μου, τυχαία και λαθραία καμωμένες. Εγώ σ' αυτά είμαι ο μαθητής σας, – το λέγω με τα σωστά μου.

Συγχαρητήρια θερμά αγαπητέ φίλε, κ' ειλικρινείς ευχαριστίες.

Δικός Σας / Τ. Αγρας

Η αφορμή για το επιστολικό δελτάριο είναι ο τόμος Πωλ Βαλερύ, *Ομηλεί ο Νάρκισσος*. Και τέσσερα άλλα ποιήματα, μτφρ. Κ. Εμμανουήλ, Αθήνα, Ο Κύκλος, 1933, που περιέχει τις εξής μεταφράσεις: «Ελένη, η λυπημένη βασίλισσα», «Κλώστρα», «Ομηλεί ο Νάρκισσος», «Λουομένη», «Απόσπασμα». Ο απόλυτος θαυμασμός του Άγρα, που έρχεται σ' αντίθεση με τις επιφυλάξεις για τη μεταφραστική ικανότητα του Εμμανουήλ που εκφράζει ο κριτικός στην πρώτη επιστολή του και το σημείωμα που βρέθηκε στο αρχείο του, συνάδει γενικώς με τη θετική υποδοχή της έκδοσης από την κριτική. Οι κριτικοί μιλούν με θαυμασμό για το εγχείρημα του μεταφραστή, αναφέρουν όμως και κάποια σημεία στα οποία η ελληνική απόδοση είναι λιγότερο επιτυχής. Ο Κλ. Παράσχος συγκρίνοντας πρωτότυπο και μετάφραση βρίσκει ότι η απόδοση της μορφής είναι περισσότερο επιτυχής από αυτή του περιεχομένου. Αναφέρεται σε ορισμένες γαλλικές λέξεις που παραλείπονται στη μετάφραση (*Νέα Εστία* 163, 1.10.1933, σ. 1068). Το ίδιο επισημαίνει και ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος (*Ο Κύκλος* 10, 1934, σ. 384). Θετικά κρίνει τις μεταφράσεις και ο Philéas Lebesgue, αν και βρίσκει ότι στο ελληνικό κείμενο υπάρχει περισσότερο «φως» από όσο πρέπει λόγω της φύσης της ελληνικής γλώσσας (*D. Astériotis, «Lettres Néo-Grecques», Mercure de France* 853, 1.1.1934, σ. 228).

Η απαξιωτικά αναφερόμενη μετάφραση της «Πυθίας» αφορά την εξής έκδοση: Πωλ Βαλερύ, *Η Πυθία*,

μτφρ. Κώστα Ταμβάκη, Αθήνα 1932. Ο ίδιος ο Τ. Άγρας δημοσίευσε τις εξής μεταφράσεις ποιημάτων του Valéry: «Η ζώνη», *Νέα Εστία* 109 (1.7.1931) 700· «Στο μαγεμένο δάσος», *Νέα Εστία* 145 (1.1.1933) 40. Στις πληροφορίες που παραθέτει ο Άγρας για τις μεταφράσεις ποιημάτων του Valéry στην Ελλάδα, θα πρέπει να προστεθούν και οι ακόλουθες: «Το φιλικό δάσος» (μτφρ. Μ. Παπανικολάου), *Νέα Εστία* 6 (1.7.1927) 333· «Τα βήματα» (μτφρ. Μ. Παπανικολάου), *Νέα Εστία* 6 (1.7.1927) 333-334· μεταφράσεις έντεκα ποιημάτων που δημοσιεύτηκαν στο βιβλίο: Λ. Φαντάζης, *Ξένα μέτρα*, Αθήνα, Κ. Ζερίγγας, 1932, σσ. 62-76. Θεωρούμε ως δεδομένο ότι ο Άγρας ήταν ενήμερος για τη δημοσίευση των συγκεκριμένων μεταφράσεων το γεγονός, επομένως, ότι δεν κάνει καμιά αναφορά σ' αυτές οφείλεται ίσως στο ότι ήθελε να αποφύγει τη σύγκρισή τους με τις μεταφράσεις του Εμμανουήλ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Ευχαριστώ τον Λάμπρο Βαρελά για τη βοήθειά του.

1. Βλ. Π. Χάρης, «Δύο βασανισμένα παιδιά και ο τελευταίος επιστολογράφος», *Νέα Εστία* 56 (1954) 1626-1628· Κ. Σπεργιόπουλος, «Ο επιστολογράφος Άγρας και το τελευταίο "κρίσιμο" γράμμα του», *Νέα Εστία* 96 (1974) 1800-1810· Γ. Π. Σαββίδης, «Ανέκδοτες επιστολές του Άγρα προς τον Γ. Βρισμιτζάκη και τον Κ. Π. Καβάφη», *Διαβάζω* 104 (17.10.1984) 33-34· Γ. Καψάλης, *Νεανική αλληλογραφία Τέλλου Άγρα και Κώστα Μιχαηλίδη*, Αθήνα, Gutenberg, 1998· Γ. Δάλλας, *Ο Τέλλος Άγρας εξομολογείται. Η αλληλογραφία του με τη Μαρία Μακρή*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2005.

Ελένη Παρισιάδου

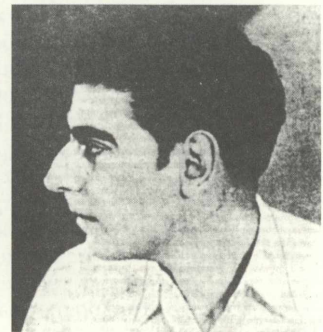

Στο Λύκειο Νεοκλέους της Λευκωσίας Μια ανέκδοτη επιστολή του Καίσαρα Εμμανουήλ

Ο Καίσαρ Εμμανουήλ, ως πτυχιούχος φιλολογίας, δίδαξε σε αρκετά σχολεία των Αθηνών, της Β. Αφρικής και της Κύπρου, μεταξύ των οποίων και το Λύκειο Νεοκλέους της Λευκωσίας. Αναφορές στο συγκεκριμένο κυπριακό σχολείο γίνονται σε αρκετά δημοσιεύματα που περιέχουν βιογραφικά στοιχεία του ποιητή, σε πρόσφατες εργασίες¹ αλλά και σε μαρτυρίες μαθητών του.² Και ο ίδιος ο ποιητής κάνει λόγο για το «πέρασμά» του από το σχολείο σε επιστολή του προς τους στενούς του φίλους, το ζεύγος Κώστα και Ιωάννας Μουρσελά, με τους οποίους διατηρούσε τακτική αλληλογραφία κατά την παραμονή του στην Κύπρο. Ευχαριστώ τον συγγραφέα Κώστα Μουρσελά που μου παραχώρησε την επιστολή και επέτρεψε τη δημοσίευσή της. Η επιστολή δημοσιεύεται εδώ για πρώτη φορά και παρουσιάζει ενδιαφέρον, γιατί αναφέρεται σε μια περίοδο της ζωής του ποιητή για την οποία δεν γνωρίζουμε πολλές λεπτομέρειες.

Ο Εμμανουήλ διηγείται το ιστορικό της πρόσληψής του στο Λύκειο Νεοκλέους, παραθέτει τις πρώτες εντυπώσεις του από το σχολείο και τους διευθυντές του, αλλά κάνει επίσης λόγο και για τα προβλήματα που αντιμετώπιζε κατά την άσκηση των επαγγελματικών του καθηκόντων. Η αισιοδοξία και ο ενθουσιασμός που εκφράζονται στην επιστολή αφορούν μόνο τις οικονομικές απολαβές του και την υποδοχή που του έγινε στο σχολείο και δεν προδικάζουν σε καμία περίπτωση τις μελλοντικές του εντυπώσεις – όχι τόσο ευχάριστες – από τη διαμονή του στην Κύπρο.

Η χειρόγραφη επιστολή μεταγράφεται πιστά σε μονοτονικό. Διορθώνονται μόνο προφανή λάθη (επαναλήψεις λέξεων κ.ά.).

Αγαπητέ Κώστα, αγαπητή Ιωάννα –

Από το λύκειο της Αμμοχώστου αναγκάστηκα να αποχωρήσω χθες, έπειτα από εκνευριστικές [συζητήσεις] τριών ημερών, γιατί ο μισθός που μου πρόσφεραν ήταν κατώτερος απ' αυτόν που υπολόγιζα. Ήμουν πολύ στεναχωρημένος αυτόν τον καιρό, αλλά τα πράγματα χθες μου ήρθαν, ευτυχώς, πολύ ευνοϊκά – απροσδόκητα ευνοϊκά: σε μια τηλεφωνική επικοινωνία που είχα με το Ανώτερο Εμπορικό Λύκειο και Γυμνάσιο Νεοκλέους της Λευκωσίας, ο υποδιευθυντής αυτής της σχολής, με τον οποίο το καλοκαίρι είχα τρεις συναντήσεις στην Αθήνα χωρίς κανένα αποτέλεσμα, όπως σας είχα πη, με πληροφόρησε με μεγάλη χαρά ότι ο Νεοκλέους – ο ιδιοκτήτης αυτού του λυκείου – την ημέρα που έφευγα εγώ από την Αθήνα αυτός έφτανε εκεί με σκοπό να με συναντήσει και να με πάρη στο λύκειο μαζί μ' έναν άλλο καθηγητή. Η χαρά μου ήταν απερίγραπτη! Ο υποδιευθυντής τηλεγράφησε αμέσως στο λυκείαρχη ότι βρισκόμαι στην Αμμόχωστο, και την ίδια μέρα μου ανάγγειλε τηλεφωνικώς ότι πήρε την έγκρισή του για την πρόσληψή μου. Η αμοιβή που μου προσφέρουν είναι πολύ ικανοποιητική: 1062 λίρες το χρόνο έναντι 690 που μου πρόσφεραν στην Αμμόχωστο – δηλαδή 8.000 δρχ περίπου το μήνα. Διάνα, όπως βλέπετε! Η σχολική εφορεία του αμμοχωστίου λυκείου, καθώς και όλοι οι συνάδελφοι ιδίως οι θηλυκοί – ήταν απαραγόρητοι όταν έμαθαν ότι αποχωρώ. Με περίμεναν εκεί, όπως έμαθα, ως μάνα εξ ουρανού!

Σήμερα πρωί πρωί, έπειτα από μια γραφικώτατη διαδρομή με το αυτοκίνητο, βρισκόμουν στη Λευκωσία – την πρωτεύουσα της Κύπρου. Η πόλη αυτή, για την οποία ήμουν πληροφορημένος από την Αθήνα, είναι, πραγματικά, ένας επίγειος παράδεισος από άποψη φυσικής ομορφιάς: άφθονη, οργιαστική βλάστηση, λαμπρά κτίρια και ρομαντικώτατες αλλέες από πανύψηλες πιπεριές και φουνικιές, καμωμένες, θα έλεγε κανείς, για να περπατούν κάτω από αυτές μόνο ερωτευμένα ζευγάρια.

Στο λύκειο με υποδέχτηκαν όλοι με εξαιρετικές εκδηλώσεις τιμής και αγάπης. Ο λυκείαρχης – ένας συμπαθέστατος και κομφότατος άντρας καμιά σαρανταριά χρονών, με εμφάνιση και τρόπους Άγγλου λόρδου – αφού συνώμιλησε μαζί μου μιαν ώρα περίπου, με γύρισε στην πόλη με την απαστράπτουσα κοράλλινη κούρσα του και το μεσημέρι με ωδήγησε στο σπίτι του – μια μικρή χαριτωμένη βίλλα χαμένη μέσα στο πράσινο – με παρουσίασε στη γυναίκα του με μεγάλα εγκώμια και με κράτησε να φάμε μαζί. Το βράδι μου έκανε το τραπέζι ο γυμνασιάρχης – ένας γλυκύτατος, φωτισμένος και εξαιρετικά πολιτισμένος άνθρωπος που έχει ζήσει αρκετά χρόνια στην Αγγλία. Αύριο με έχει καλέσει στο σπίτι του για να φάμε μαζί ο υποδιευθυντής της σχολής – ένας ευγενέστατος και αυτός άνθρωπος, με τον οποίο είχα γνωριστεί στην Αθήνα το περασμένο καλοκαίρι. Όπως φαίνεται, θα περάσω καλά στην Κύπρο. Θα σας παρακαλέσω πολύ να κάνετε ένα τηλεφώνημα στην αδελφή μου (παντοπωλείον Μπούση, οδός Αριστομένους) και να της τα πείτε αυτά, γιατί ξέρω θα χαρή πάρα πολύ. Της ταχυδρόμησα μια κάρτα την περασμένη Κυριακή από την Αμμόχωστο, καθώς και σε σας. Δεν ξέρω αν τις πήρατε.

Χτες το βράδι, προστατευόμενος από το πυκνό σκότος του μεσονυκτίου, πέρασα τη βραδιά μου σε κάποιο καπηλειό της Αμμοχώστου μαζί με κάτι συμπαθητικώτατους λαϊκούς τύπους και δυο νεαρούς Εγγλέζους. Δε με άφησαν να πληρώσω πεντάρα. Ο ένας απ' αυτούς ήταν κάποιος αγαθώτατος χαμάλμπασης (προϊστάμενος φορτοεκφορτωτών εσπεριδοειδών) με διαστάσεις μυθικού εκατόγχειρα, που κέρδιζε πολλά χρήματα από το επάγγελμά του, όπως μου είπαν. Ένας τύπος αλκοολικού πολύ ενδιαφέρον, απ' αυτούς που συναντά κανείς στα μυθιστορήματα του Stevenson: μέσα σε δυο ώρες είχε καταπιή δυο μπουκάλες κονιάκ το θηρίο! – ένα κίτρινο κονιάκ που σερβίρεται εδώ. Την Κυριακή με έχει καλέσει σε μια θαλάσσια εκδρομή με το κότερό του. Μάλιστα! Μπορείτε να φαντασθήτε έναν αρχιχαμάλη με ιδιότητα κότερο; Λέω να πάω. Έχει προσκαλέσει και τους δυο νεαρούς Εγγλέζους. Ο ένας απ' αυτούς είναι σωστός Άδωνις.

Η Cerès² τι γίνεται; Έδωσε σημεία ζωής στο διάστημα τούτο; Χτες της ταχυδρόμησα μια κάρτα. Αύριο – ίσως και σήμερα –, σας εμβάζω σε κυπριακές λίρες το ποσό που είχατε

την καλοσύνη να μου δανείσετε. Η νέα μου διεύθυνση είναι: Κ. Εμμανουήλ. Εκπαιδευτήρια Νεοκλέους, Λευκωσίαν (Κύπρον). Στη μητέρα σας τους χαιρετισμούς μου.

Με όλη μου την αγάπη
Σας φιλώ, / Κ. Εμμανουήλ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αγορή Γκρέκου, Κ. Εμμανουήλ, *Ποιήματα. Εισαγωγή και επιμέλεια ποιημάτων*, Αθήνα, Ερμής, 2001, σσ. 6 και 48. Ελένη Παρισιάδου, *Μεταφραστικές απόψεις των νεοσυμβολιστών κατά το μεσοπόλεμο. Η περίπτωση του Καίσαρα Εμμανουήλ*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 17.
2. Αναφέρομαι στις συνεντεύξεις των Μιχάλη Πασιαρδή και Χρήστου Πήττα που απομαγνητοφώνησε και παραθέτει η Αγορή Γκρέκου, «Μιχάλης Πασιαρδής, “Μνήμη Καίσαρα Εμμανουήλ”», *Υλάντρον* 3 (Νοέμβριος 2001) 135-138, και Χρήστος Πήττας, «Τον θυμάμαι να καπνίζει συνεχώς», ό.π., σ. 138.
3. Η Cerès ήταν κοινή γνωστή του ζεύγους Μουρσελά και του Εμμανουήλ, η οποία διέμενε στην Αθήνα.

Ελένη Παρισιάδου

Γιάννης Ρίτσος (=Πέτρος Ελασίτης): «Ύμνος στην Αθήνα μας» (1945) / «Αθήνα!» (1946)

Γνωρίζουμε ότι ο Γιάννης Ρίτσος ως μέλος του ΕΛΑΣ αναχωρεί μαζί με άλλους συγγωνιστές του από την Αθήνα στις 4 Ιανουαρίου 1945, αμέσως μετά τα Δεκεμβριανά, αφού σε περιοχές της επαρχίας υπήρχε υπεροπλία του ΕΛΑΣ.¹ Μεταξύ Βόλου, Τρίκαλων και Κοζάνης συγγράφει το θεατρικό μονόπρακτο *Η Αθήνα στ' άρματα*, το οποίο είχε και ένα χορικό.² Ο ερευνητικός ζήλος της Αικατερίνης Μακρουνικόλα, στην εμπνευσμένη και άρτια φιλολογική δουλειά της οποίας οφείλουν τα μέγιστα οι μελετητές του έργου του Ρίτσου,³ διέσωσε στον τόμο *Συντροφικά τραγούδια και το ποίημα «Ύμνος στην Αθήνα μας»*.⁴ Η συνήθεια του Ρίτσου, να σημειώνει στο τέλος κάθε σύνθεσης τόπο και ημερομηνία συγγραφής, αποδεικνύεται για μία ακόμη φορά ερμηνευτικά λειτουργική: δεν αποκλείεται ο «Ύμνος στην Αθήνα μας», ο οποίος, στη μορφή που αναδημοσιεύεται στα *Συντροφικά τραγούδια* κλείνει με την εγγραφή «ΤΡΙΚΑΛΑ, Γενάρης 1945» (προφανώς μετά τη σχετική διευκρίνιση του ποιητή προς την επιμελήτρια της έκδοσης), να συμπίπτει με το προαναφερθέν χορικό ή με κάποιο τμήμα του. Το ποίημα δημοσιεύτηκε σε δύο εκδοχές (χωρίς αναγραφή τόπου και ημερομηνίας συγγραφής) στο περιοδικό της ΕΠΟΝ *Νέα Γενιά*: στο φύλλο με αριθμό 42, που ήταν ένα από τα έξι (40-45) που βγήκαν στα Τρίκαλα σε μορφή εφημερίδας, και κυκλοφόρησε την Πέμπτη 4 Ιανουαρίου 1945, και σε εκτενέστερη μορφή στο φύλλο με αριθμό 46, που βγήκε στην Αθήνα την Πέμπτη 15 Μάρτη 1945.⁵ Αυτή η εκτενέστερη μορφή είναι η ακόλουθη:

*Αθήνα Αθήνα γκαρδιακή της Λευτεριάς μητέρα
πούχεις την ομορφιά αδερφή, τον ήλιο αδρό πατέρα*

*Αθήνα που στο μέτωπο φορείς τα ουράνια τόξα
κι' είναι το φως σου ως όνειρο κι' η πέτρα φως και δόξα*

*Μητέρα Αθήνα, που λαμπρή κι' αρχοντική Κορώνα
στ' αγέρωχο κεφάλι σου φορείς τον Παρθενώνα*

5

*Ποιος λόγος ποιος αντίλαλος θα τραγουδήσει εσένα
που όλα τ' αστέρια των καιρών τάχεις χρυσή καδένα;*

Γιάννης Ρίτσος
Σχέδιο Δήμος Σκουλάκης

Και ποια καρδιά γιγάντων θεών ισάξια σου θα πάλλει
καθώς και μέσα στις φωτιές ορθώνεις το κεφάλι; 10

Καθώς μέσα στη φούχτα σου σφίγγεις του οχτρού το βόλι
και την πληγή σου κάνεις την της λευτεριάς περβόλι;

Ω εσύ με το μακρύ σπαθί τής λευτεριάς στη ζώνη
που η αυγή με δάφνες από φως ορθή σε στεφανώνει

Συ που κρατάς στα χέρια σου του Ε.Λ.Α.Σ. τ' αστροπελέκι 15
κι' όλο το φως του σύμπαντος φρουρός σε παραστέκει

Συ που ποτές δεν έσκιψες το δοξασμένο σου ώμο
και την περφάνεια έχεις παλμό κι' έχεις το δίκιο νόμο

Ποιος θα βρεθεί την προσταγή να σου φωνάξει «Στάσου» 20
και ποιος θα κάνει σε ποτέ να ρίξεις τ' άρματα σου;

Μες στο αίμα σου και στην αντρεία βαφτίζεις ένα - ένα
όλων των λαών τα ιδανικά κι' όλα τα πεπρωμένα

Και το αίμα σου που χύνεται - ποτές βόγγος θανάτου -
αστροβολάει σαν ποταμός απ' τα ερείπια κάτω

Κι' όλου του κόσμου την καρδιά με δύναμη τεντώνει 25
κι' όλο το πρόσωπο της ζωής με υγεία πορφυρώνει

Και πάνω σου ασάλευτοι στις θύελλες και στις νύχτες
φεγγοβολούν διαμάντινοι της Νίκης οι ωροδείχτες

Κι' αν είσαι πάνω εδώ στης γης το χάρτη μια κουκίδα 30
μικρή κουκίδα, εσύ η τρανή, ψηλή καμαροφρούδα

Πά' στην κουκίδα αυτή οι λαοί το δάχτυλο ακουμπάνε
και τους σφυγμούς της λευτεριάς στις φλέβες σου μετράνε.

Ο Ρίτσος, παρότι είχε αρχίσει από τα μέσα της δεκαετίας του '30 να διανύει λειτουργικά το δρόμο της ελευθερόστιχης νεωτερικότητας, εδώ εισφέρει ένα ακόμη δείγμα, έλασσον αλλά χαρακτηριστικό, της οργανικής σχέσης του με την έμμετρη ρυθμολογία. Δεν ενέταξε το ποίημα ούτε σε κάποια ποιητική συλλογή, από αυτές που εκδόθηκαν και μεμονωμένα, ούτε στους συγκεντρωτικούς τόμους των *Ποιημάτων* που εκδόθηκαν από τον «Κέδρο». ⁶ Ο ηρωικός - αγωνιστικός τόνος των στίχων συνυπάρχει με την εικονοποιία του δημοτικού τραγουδιού, ενώ αξιοποιούνται στοιχεία από το λεκτικό υλικό του τελευταίου (γκαρδιακή, οχτρού, περβόλι, ποτές, περφάνεια, άρματα, αντρεία, κάτω, καμαροφρούδα), αλλά και το πιο διαδεδομένο και στη λόγια ποίηση ρυθμολογικό μοτίβο του, που εντοπίζεται κυρίως στο λιανοτραγουδο: ιαμβικοί δεκαπεντασύλλαβοι με τομή στην όγδοη συλλαβή, που είναι συνδεδεμένοι με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία. Στο ποίημα ενσωματώνονται, επίσης, εικόνες και λεκτικές αποτυπώσεις από κεφαλαιώδη ποιητικά έργα του νεοελληνικού λογοτεχνικού κανόνα. Για παράδειγμα: ο τέταρτος στίχος φέρνει στην αναγνωστική μνήμη εκφράσεις από τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* («Ολίγο φως και μακρινό», «Δόξα 'χ' η μαύρη πέτρα του»), ο δέκατος τέταρτος στίχος ενδέχεται να έλκει μέρος της ποιητικής καταγωγής του από το δοξαστικό στεφάνι του επιβλητικού σολωμικού επιγράμματος «Η καταστροφή των Ψαρών», ενώ ο έβδομος στίχος θυμίζει την παλαμική αποστροφή του τρίτου λόγου της *Φλογέρας του Βασιλιά* προς τον Παρθενώνα:

[...] και ποια πνοή θα μου κυλήσει / το μυστικό σου μέσα μου σα ροδοκόκκινο αίμα / για να το κάμω λάλημα, που να τ' αξίζει εσένα;

Στη δημοσίευση του Ιανουαρίου του 1945 ο Ρίτσος υπογράφει ως «Πέτρος Ελασίτης» και στη δημοσίευση του Μάρτη της ίδιας χρονιάς με το κανονικό του ονομαστικό. Το «Πέτρος Ελασίτης» – από όσο μπορούσαμε να εξακριβώσουμε – είναι αταύτιστο ψευδώνυμο του Γιάννη Ρίτσου. Δεν αποθησαυρίζεται στη σχετική έρευνα της Αικατερίνης Μακρυνικόλα⁷ και δεν αναφέρεται στο βασικό για τη φιλολογική ψευδωνυμία έργο αναφοράς του Κυριάκου Ντελόπουλου.⁸ Το αταύτιστο ψευδώνυμο και η μεγάλη δυσκολία εξεύρεσης αρκετών φύλλων της *Νέας Γενιάς* μάλλον συνετέλεσαν στον να μην αναφέρεται η εν λόγω αρχική δημοσίευση του ποιήματος στη *Βιβλιογραφία Γιάννη Ρίτσου*.⁹ Στη δημοσίευση του Ιανουαρίου του 1945, το ποίημα έχει είκοσι στίχους, οι οποίοι δεν χωρίζονται σε στροφές, και είναι οι στίχοι 1, 2, 7-14, 19-22, 27-32. Στη δημοσίευση του Μάρτη του 1945, το ποίημα αποτελείται από δεκαέξι δίστιχα, που συγκροτούν ισάριθμες στροφές. Τα έξι από αυτά (το πρώτο, το τέταρτο, το έβδομο, το όγδοο, το δέκατο και το ενδέκατο, δηλαδή οι στίχοι 1, 2, 7, 8, 13-16, 19-22) συνενώθηκαν χωρίς στροφικό διαχωρισμό από τον ποιητή, ώστε να διαμορφωθεί το ποίημα «Αθήνα!», που δημοσιεύτηκε το Σάββατο 21 Μαρτίου 1946 στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας *Ριζοσπάστης*. Κατά τα άλλα, οι διαφορές των δύο μορφών του δωδεκάστιχου (*Νέα Γενιά*, 15.3.1945 – *Ριζοσπάστης*, 21.9.1946) ανήκουν στην περιοχή του φιλολογικού σχολαστικισμού: προστίθεται κόμμα στον πρώτο στίχο (μετά την πρώτη κλητική προσφώνηση) και στον τρίτο στίχο (μετά το «Ποιος λόγος») της μορφής του 1946, ενώ στον δεύτερο στίχο μία άνω τελεία αντικαθιστά το κόμμα. Στην ίδια μορφή, αφαιρείται η απόστροφος από την έκθλιψη «τ' αστέρια», το αρκτικόλεξο του Εθνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού δεν περιλαμβάνει τις τελείες (ΕΛΑΣ) και η προστακτική «στάσου» δεν έχει κεφαλαίο αρχικό. Εάν συγκρίνουμε τις δύο εκδοχές της *Νέας Γενιάς*, διαπιστώνουμε ότι από την ελλιπέστερη πρώτη μορφή (4.1.1945) απουσιάζουν δώδεκα στίχοι (το δεύτερο, το τρίτο, το όγδοο, το ένατο, το δωδέκατο και το δέκατο τρίτο δίστιχο) της πληρέστερης μορφής (15.3.1945), ενώ εντοπίζονται και ελάχιστες επουσιώδεις διαφορές στη στίξη. Είναι προφανές ότι ο Ρίτσος αρχικά είχε παραδώσει το ποίημα για δημοσίευση τις τελευταίες ημέρες του 1944 και αυτό δημοσιεύτηκε στο φύλλο 42. Κατόπιν το εμπλούτισε (ίσως και ως τμήμα του θεατρικού έργου *Η Αθήνα στ' άρματα*) και κρίθηκε (είτε από τον ίδιο είτε και από τη Συντακτική Επιτροπή της *Νέας Γενιάς*) ότι το ποίημα καλό θα ήταν να λάβει ευρύτερη δημοσιότητα και λόγω του εμβληματικού - ηρωικού τόνου του και λόγω του θέματός του (το φύλλο 46 τυπώθηκε σε μορφή περιοδικού στην Αθήνα, όπου η *Νέα Γενιά* – παρά τις δυσκολίες – κυκλοφορούσε ευρύτερα, ενώ το φύλλο 42 τυπώθηκε σε μορφή μονοσέλιδης εφημερίδας στα Τρίκαλα και κάτω από συνθήκες συνεχών ομαδικών μετακινήσεων και του απορρέοντος από αυτές αναβρασμού). Πάντως, η αναδημοσίευση μιας μορφής του ποιήματος στον *Ριζοσπάστη* τον Σεπτέμβριο του 1946 μοιάζει ιστορικά και πολιτικά δικαιολογημένη. Ο Εμφύλιος Πόλεμος είχε ήδη ξεκινήσει, οι περυσιότερες γειτονιές και το κέντρο της Αθήνας και του Πειραιά είχαν γίνει χώρος εμφύλιων συγκρούσεων και εκατέρωθεν ανθρωποκτονιών ακόμη και πριν αποχωρήσουν τα στρατεύματα Κατοχής, ενώ αρκετές συνοικίες ήταν «σιγματισμένες» είτε ως επονίτιες, ελασίτιες και εαμικές (Παγκράτι, Γούβα, Υμηττός, Βύρωνας, Καισαριανή, Καλλιθέα, Νέα Ιωνία, Κοκκινιά, Κερατσίνι, Ταμπούρια κ.ά.) είτε ως εστίες

των Χιτών, των Ταγματασφαλιτών και των Γερμανοσολιάδων (Πετράλωνα, Θησείο, Κολωνάκι, Πλατεία Βικτωρίας [=Κυριακού], Πατήσια, Ρέντης, Μανιάτικα, Ευαγγελίστρια του Πειραιά κ.ά.).¹⁰ Την 1η Σεπτεμβρίου 1946 είχε διεξαχθεί το διαβόητο δημοψήφισμα, με το οποίο επέστρεψε και πάλι¹¹ στο θρόνο ο Γεώργιος ο Β΄, το κλίμα ήταν τεταμένο και υψηλόβαθμα αγωνιστικό για την Αριστερά, επομένως η διάδοση ποιημάτων σαν το συγκεκριμένο ήταν αναμενόμενη, άρα και η δημοσίευσή τους στα κομματικά έντυπα.

Ο Ρίτσος για αυτά τα επικαιρικά και σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό στομφώδη συνθέματά του υπήρξε εξομολογητικός και ειλικρινής: «Στίχοι και στίχοι, λοιπόν, – στίχοι ευκαιριακοί, όπως λέμε, στίχοι περιστασιακοί. Και πόσοι άλλοι, σε άλλα μου βιβλία. [...] Σ' αυτούς [...] διακρίνεται η περίσσεια του αισθήματος (με τις αναπότρεπτες εκφραστικές υπερβολές) και η περιορισμένη αισθητική φροντίδα. [...] Και τούτοι οι στίχοι προτείνονται, όχι σαν αισθητικά επιτεύγματα, αλλά σαν απλές κοινωνικές πράξεις μέσα στα πλαίσια των απελευθερωτικών αγώνων».¹² Όπως το θεατρικό μονόπρακτο *Η Αθήνα στ' άρματα* γράφτηκε μετά «την παράκληση, την αξίωση, την εντολή ίσως»¹³ να γραφούν έργα για τους θιάσους καλλιτεχνών που απέβλεπαν στην ψυχαγωγία των μαχητών του ΕΛΑΣ, έτσι και το παρουσιαζόμενο ποίημα σε όλες τις εκδοχές του εξέφραζε την ειλικρινή συγκίνηση και τη στιχουργική επάρκεια του δημιουργού του, αλλά και καθρέφτιζε το ιστορικό κλίμα και το υπό διαμόρφωσιν κομματικό συναίσθημα της δύσκολης εκείνης εποχής (1945-1946). Το ισχυρό βίωμα του ιστορικού παρόντος, η αίσθηση του ελληνικού γεωφυσικού και πολιτισμικού τοπίου (ήλιος, φως, πέτρα, Παρθενώνας κ.ά.), ο λαϊκός πολιτισμός και η αγωνιστική παράδοση επηρεάζουν εδώ βαθιά τον Ρίτσο. Υπό το κράτος αυτού του σύνθετου επηρεασμού ξεκινά να γράφει την ίδια περίπου εποχή τη *Ρωμιούσση* και την *Κυρά των Αμπελιών*, συνθέσεις των οποίων ο νεωτερικός κώδικας και ο συγκινησιακός παλμός συντελούν, ώστε να συγκαταλέγονται (και μάλλον δίκαια) στις κορυφαίες ποιητικές καταθέσεις του. Σε γενικές γραμμές, η αφαιρετική συμπύκνωση καθιστά ένα ποιητικό δημιούργημα δυναμικότερο και πιο δραστικό. Ωστόσο, οι δύο εκδοχές του ποιήματος που δημοσιεύτηκαν στη *Νέα Γενιά*, αν και φλύαρες, διαθέτουν ένα κλείσιμο (το ίδιο και οι δύο) στο οποίο υποφώσκει η φευγαλέα λάμψη της ποιητικής μεγαλοσύνης του Ρίτσου (στο υπόλοιπο ποίημα απλώς υποβάλλονται το αγωνιστικό συναίσθημα και η στιχουργική ευχέρεια του δημιουργού). Όπως ήδη έχει διαπιστώσει ο αναγνώστης, αφού η ποιητική φωνή έχει χαρακτηρίσει την Αθήνα «μια μικρή κουκίδα στο χάρτη», θέτει ως επίλογο τους στίχους:

*Πά' στην κουκίδα αυτή οι λαοί το δάχτυλο ακουμπάνε
και τους σφυγμούς της λευτεριάς στις φλέβες σου μετράνε.*¹⁴

Η νεωτερικής γεύσης σύνθετη και πρωτότυπη εικόνα, που λειτουργεί στο πλαίσιο της έλλογης αλληλουχίας αλλά διασπά τη ρεαλιστική κανονικότητα,¹⁵ δικαιώνει ποιητικά τον Ρίτσο, παρά τη συναισθηματική πλησμονή των υπόλοιπων στίχων, αλλά και την Αικατερίνη Μακρυνικόλα, η οποία, αφού προφανώς συνέκρινε τις δύο μορφές του ποιήματος που είχε εντοπίσει, προέκρινε για τα *Συντροφικά τραγούδια* το «Ύμνος στην Αθήνα μας»,¹⁶ που δημοσιεύτηκε τον Μάρτη του 1945 στη *Νέα Γενιά* και όχι τη συντετμημένη μορφή του («Αθήνα!»),¹⁷ που δημοσιεύτηκε ενάμιση χρόνο μετά στον *Ριζοσπάστη*.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Αγγελική Κώττη, *Γιάννης Ρίτσος. Ένα σχεδιάσμα βιογραφίας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1996, σ. 98-101.
2. Κώττη, ό.π., σ. 101, 216. Ο Ρίτσος επεξεργάστηκε και επεξέτεινε αργότερα το *Η Αθήνα στ' άρματα* και έτσι προέκυψε το τρίπρακτο θεατρικό έργο *Πέρα απ' τον ίσκιο των κυπαρισσιών*: βλ. Γιάννης Ρίτσος, *Θέατρο II*, επιμ. Κώστας Νίτσος, Αθήνα, «Θέατρο», 1990. Η πρώτη έκδοση: *Πέρα απ' τον ίσκιο των κυπαρισσιών (1944-1947)*, Βουκουρέστι, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1958.
3. Βλ. ιδίως, Αικατερίνη Μακρυνικόλα, *Βιβλιογραφία Γιάννη Ρίτσου 1924-1989*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1993.
4. Γιάννης Ρίτσος, *Συντροφικά τραγούδια*, επιμ. Αικατερίνη Μακρυνικόλα, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, ⁴2009 (α' έκδ. 1981), σ. 54-55.
5. Βλ. *Συντροφικά τραγούδια*, ό.π., σ. 55, και επίσης σε σχετικά πρόσφατη φωτογραφική ανατύπωση τευχών του περιδικού: *Νέα Γενιά*. Φύλλα 39-56: Νοέμβρ. 1944-Σεπτ. 1946 [η αναγραφή του έτους 1946 οφείλεται σε εκδοτικό ή τυπογραφικό λάθος, το ορθό: 1945], Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2007, αριθμός φύλλου 46, 15.3.1945, στην εσωτερική σελίδα του οπισθόφυλλου. Είναι αξιοσημείωτο ότι με βάση το άρθρο 3 της Συμφωνίας της Βάρκιζας, η οποία υπογράφηκε την Δευτέρα 12.2.1945, έπρεπε και οι οργανώσεις του ΕΛΑΣ να παραδώσουν τα όπλα τους έως τις 15.3.1945. Για το πώς και πού εκδόθηκαν τα φύλλα 40-45 της *Νέας Γενιάς*, βλ. και το σημείωμα στη σ. 25 της προαναφερθείσας έκδοσης.
6. Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα*, τ. Α' - ΙΔ', Αθήνα, Κέδρος, 1961-2007.
7. «Ψευδώνυμο του Γιάννη Ρίτσου», *Βιβλιογραφία Ρίτσου*, ό.π., σ. 669.
8. Κυριάκος Ντελόπουλος, *Νεοελληνικά φιλολογικά ψευδώνυμα*, Αθήνα, «Εστία», ³2005. Το «Πέτρος Ελασίτης» ως ψευδώνυμο του Γ. Ρίτσου δεν αναφέρεται ούτε από τον Λεωνίδα Χρηστάκη στην ελλιπή, βεβαρυμένη από λάθη, αλλά ιδιότυπη και εν μέρει χρήσιμη μελέτη του *Τα ψευδώνυμα και μια σύντομη ιστορικο-κοινωνική επισκόπηση του φαινομένου της νεοελληνικής γραμματείας*, Αθήνα, Δελφίνι, 1993.
9. Βλ. σημ. 3.
10. Βλ. την πρόσφατη υποδειγματική μελέτη του Ιάσωνα Χανδρινού, *Το τιμωρό χέρι του λαού. Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942-1944*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2012.
11. Ο Γεώργιος ο Β' (1890-1947) αρχικά ήταν βασιλέας κατά το διάστημα 1922-1924. Η μοναρχία παλιννορθώθηκε μετά το (χαρακτηριζόμενο και «νόθο») δημοψήφισμα του 1935. Ο Γεώργιος βασιλέψε και πάλι έως το 1941. Κλήθηκε εκ νέου στο θρόνο το 1946 (δημοψήφισμα 1ης Σεπτ. 1946), αλλά η παραμονή του σε αυτόν ήταν βραχύβια, αφού απεβίωσε την 1η Απριλίου 1947.
12. Γιάννης Ρίτσος, «Μια σημείωση», *Συντροφικά τραγούδια*, ό.π., σ. 200-201.
13. Αφήγηση του Γ. Ρίτσου, που μεταφέρεται από την Αγγελική Κώττη, ό.π., σ. 100, 204.
14. Προφανώς οι στίχοι άρσσαν και στη συνοργάτιδα της *Νέας Γενιάς* Ειρήνη Φωτεινού, γιατί στο φύλλο 47, που κυκλοφόρησε την Κυριακή 25.3.1945 (βλ. σ. 20), τους έθεσε ως motto στο άρθρο της «Το έθνος ευγνωμονεί αυτούς που αγάπησαν την Ελλάδα και θυσιάστηκαν για τη λευτεριά της».
15. Η ρεαλιστική κανονικότητα διασπάται, μεταξύ άλλων, και στην εικόνα των δύο τελευταίων στίχων του ποιήματος «Αθήνα!», με τη διαφορά ότι η εμβάπτιση στο ηρωικό καθαγιασμένο αίμα είναι ποιητικά αναμενόμενη ως γνωστό λογοτεχνικό και θεολογικό μοτίβο.
16. Μακρυνικόλα, *Βιβλιογραφία Ρίτσου*, ό.π., σ. 255.
17. Μακρυνικόλα, *Βιβλιογραφία Ρίτσου*, ό.π., σ. 257.

Δημήτρης Κόκορης

Ο Οδ. Ελύτης μεταφραστής του Τζιουσέππε Ουγκαρέττι

Ο Τζιουσέππε Ουγκαρέττι (1888-1970) θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους εισηγητές του «μοντερνισμού» στην ιταλική ποίηση. Βέβαια σε αυτό το σημείο επιβάλλεται μια επισήμανση: η μετάβαση της ιταλικής ποίησης στο «μοντερνισμό» γίνεται με αντιφατικό τρόπο, εφόσον παραμένουν ισχυρές η επίδραση της παράδοσης, κυρίως στη γλώσσα, και οι αναφορές στους κλασικούς της ιταλικής ποίησης. Επίσης, λείπει στην ιταλική ποίηση η «μεγάλη ιδέα» εκείνη, όπως είναι η ιδέα της Ελλάδας για την ελληνική ποιητική γενιά του '30, που στάθηκε ικανή να οδηγήσει την ανανέ-

ωση των εκφραστικών μέσων, ακόμα και της ποιητικής ηθικής, ύστερα από τη λαίλαπα (όπως την αντιλαμβάνονται οι κύριοι εκπρόσωποι της γενιάς αυτής) του νεορομαντισμού και του καρυωτακισμού. Όσο για τον Ουγκαρέττι, το ποιητικό του πρόγραμμα αποσκοπεί στην αναγέννηση του λόγου και στον επαναπροσδιορισμό του προς την κατεύθυνση της ενάρξεως, της οικονομίας των εκφραστικών μέσων και μιας εσωστρεφούς ανάλυσης της ανθρώπινης συνθήκης με έντονες θρησκευτικές αναφορές. Επίσης, στόχος της ποίησής του είναι η επιστροφή στην ουσία και στην έμφυτη ποιητικότητα της καθημερινής ομιλίας, που η συνεχής χρήση αμβλύνει και αποκρύπτει. Το σημείο εκκίνησης του Ουγκαρέττι είναι η συμβολιστική ποίηση του Mallarmé και του Valéry, και χάρη σε αυτόν ολοκληρώνεται η ανανέωση των μετρικών μορφών και του γλωσσικού εργαλείου, καθώς και η απελευθέρωση της ιταλικής ποίησης από το φορτίο του ρητορισμού και της προγονολατρίας.

Με άλλα λόγια, παρ' όλες τις διαφορές με τις ανάλογες ζυμώσεις που συντελούντο περίπου την ίδια περίοδο στην Ελλάδα, πρόκειται για ένα πρόγραμμα ανανέωσης και ανατροπής που δεν μπορούσε να αφήνει αδιάφορο τον Οδυσσέα Ελύτη, ο οποίος, περίπου την ίδια εποχή με τον Ουγκαρέττι, επιχειρούσε να εφαρμόσει ένα ανάλογο πρόγραμμα ανανέωσης, αναγνωρίζοντας το αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει ο ελληνικός ποιητικός λόγος από τη δεκαετία του '20 και μετά. Και πράγματι ο Ελύτης μεταφράζει τον Ουγκαρέττι περιλαμβάνοντας δώδεκα ποιήματά του στη *Δεύτερη γραφή*, μαζί με άλλα «χαρακτηριστικά δείγματα από τα έργα εκείνων που πρωτοστατήσανε στην ποιητική μεταπολίτευση των καιρών μας» («Εισαγωγικό σημείωμα», *Δεύτερη γραφή*, Ίκαρος 1980, σ. 9). Άλλωστε το ενδιαφέρον του Ελύτη για τον Ουγκαρέττι είναι παλιό. Στα *Ανοιχτά χαρτιά* (1974) αναφέρει ότι μαζί με άλλους ομοτέχνους του, και κυρίως τον Σαραντάρη, που πρώτος τον είχε μεταφράσει στα ελληνικά, «διαβάζαμε μαζί Γάλλους και Ιταλούς ποιητές, ιδιαίτερα τον Ουγκαρέττι, που το περίφημο ποίημά του “Memoria d’Ofelia d’Alba”, θυμάμαι, το είχα μάθει απ’ έξω στο πρωτότυπο».

Ως εκ τούτου, το ποίημα αυτό δεν μπορούσε να λείπει από τη *Δεύτερη γραφή* του Ελύτη (σ. 160). Εδώ ο Έλληνας ποιητής επιτυγχάνει ένα μουσικό ρυθμό εκπληκτικά ανάλογο με εκείνο του πρωτοτύπου, του οποίου η εικαστική δύναμη αποδίδεται απόφραστα στα ελληνικά. Κάποια αμηχανία προκαλεί η παρουσία μιας σπάνιας λέξης όπως είναι το «ασωτεμένα», ενώ και η λέξη «αναθύμημα» προσδίδει ένα βαθμό «ποιητικότητας» παραπάνω σε σχέση με την λιτότητα του ιταλικού κειμένου. Εντούτοις, είναι φανερό η αγάπη του Ελύτη για το ποίημα αυτό, και η επιτυχημένη μετάφρασή του στα ελληνικά οφείλεται οπωσδήποτε σε αυτή. Όμως, πολύ πιο σημαντικό στο πλαίσιο της αισθητικής αναζήτησης του Ουγκαρέττι είναι το ποίημα «Το θαμμένο λιμάνι», που αποτελεί ταυτόχρονα το ποιητικό μανιφέστο του ιταλού ποιητή (σ. 155) – δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Ελύτης το τοποθετεί πρώτο στον τόμο με τις μεταφράσεις ποιημάτων. Πρόκειται για επτά ελεύθερους στίχους, οι οποίοι στην ελληνική απόδοση γίνονται δέκα, σύνολο 35 λέξεις έναντι 26 του πρωτοτύπου. Επομένως μια πρώτη παρατήρηση είναι ότι ο πυκνός και υποβλητικός λόγος του Ουγκαρέττι αποκτάει στα ελληνικά μεγαλύτερη επιφάνεια: η μετάφραση δηλαδή τείνει να γίνει σχεδόν ερμηνευτικό και επεξηγηματικό σχόλιο παρά απόδοση του πρωτοτύπου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο ιδιαίτερα λιτός πρώτος στίχος του ιταλικού κειμένου («*Vi arriva il poeta*»), που στην ελληνική μετάφραση καταλαμβάνει πλέον τρεις ολόκληρους στίχους: «Φτάνει μόλις εκεί / μια στιγμούλα ν’ αγγίξει / ο ποιητής». Σε αυτή τη διαδικα-

σία, όμως, χάνεται το ξάφνιασμα που ανήκει στον αναγνώστη πριν ακόμα να ανήκει στον ποιητή, ενώ η (αποτυχημένη) παρουσία του υποκοριστικού «μια στιγμούλα» εισάγει στον κορμό του ποιήματος μια συναισθηματική χροιά ξένη προς το πνεύμα του – και προς το πνεύμα της ποίησης του Ουγκαρέττι γενικότερα –, η οποία χαρακτηρίζεται από τη φειδωλή χρήση υποκοριστικών, επιρρημάτων και επιθέτων. Επίσης, όλη η εικόνα προσλαμβάνει μια περιγραφική λειτουργία ανύπαρκτη στο ιταλικό κείμενο: ο Ουγκαρέττι αναθέτει στον αναγνώστη την υποχρέωση να συμπληρώσει την εικόνα, προκειμένου να νιώσει κι εκείνος την ίδια έκπληξη που νιώθει ο ποιητής, και που προκαλείται από το «άγγιγμα» του ανείπωτου και του αόρατου. Αυθαίρετη, όμως, είναι και η παρουσία, στον τελευταίο στίχο, της λέξης «θησαυρός», που και αυτή συνεπάγεται μια συναισθηματική εμπλοκή που μόλις που διακρίνεται στο ιταλικό ποίημα, πλην όμως υπηρετεί την «περιγραφική λειτουργία» που φαίνεται να προτιμάει εδώ ο Ελύτης.

Με άλλα λόγια, καθώς παρατηρεί και ο Ν. Βαγενάς στο *Ποίηση και μετάφραση* σχολιάζοντας τη μετάφραση αυτή, «ο Ελύτης αισθάνεται την ανάγκη να εξομαλύνει το απότομο και να επεξηγήσει το αμφίβολο» και μεταφράζει «αναλυτικά και με περιφράσεις αφαιρώντας από τον Ουγκαρέττι ένα μέρος της πρωτοτυπίας του» (ανάλογη είναι η προσέγγιση του Ελύτη στη *Μορφή στα νεοελληνικά των ποιημάτων του Κριναγόρα του Μυτιληναίου* – στην οποία έγινε μνεία σε προηγούμενο τεύχος των *Μικροφιλολογικών* – και της *Αποκάλυψης του Ιωάννη*) κυρίως, σύμφωνα πάλι με το Βαγενά, λόγω της «δυνατής ποιητικής ιδιοσυγκρασίας του Ελύτη» που «δεν του επιτρέπει να συνταιριάσει τον δικό του ρυθμό με τους ρυθμούς του πρωτοτύπου». Σε μια άλλη περίπτωση βρίσκουμε ακόμη και μια παρανόηση: πρόκειται για τον τίτλο του ποιήματος «*Fine di Crono*», που μεταφράζεται «*Τέλος του χρόνου*» (σ. 159). Εδώ όμως πρόκειται για τον Κρόνο και όχι για τον χρόνο (εκτός κι αν πρόκειται για λάθος του ίδιου του Ουγκαρέττι). Σε αυτό το ποίημα, η μετάφραση του οποίου όμως κρίνεται συνολικά πετυχημένη, παρατηρούμε μονάχα μια απλοποίηση («*in grembo al firmamento*» = «στην άπλα του στερεώματος»), ενώ ιδιαίτερη μουσικότητα έχει ο τελευταίος ελληνικός στίχος: «*αιώνιο άνθος ύπνου*» («*fiore eterno di sonno*»). Εξίσου πετυχημένη θα πρέπει να θεωρείται η μετάφραση του ποιήματος «*La notte bella*» (ελληνικός τίτλος «*Η όμορφη νύχτα*», σ. 156) όπου διατηρείται, μαζί με το ρυθμό και το περιεχόμενο των στίχων, και το οπτικό σχήμα τους χωρίς καμιά τροποποίηση. Μια ιδιαίτερη χροιά προσδίδει στο ποίημα η μετάφραση της ιταλικής λέξης «*mammella*» («*βυζί*») με «*ρώγα του βυζιού*», μια μικρή απιστία που συγκεκριμενοποιεί την εικόνα εντάσσοντάς την πλήρως στην ποιητική ευαισθησία του Ελύτη. Πιο αμήχανη είναι η μετάφραση του ποιήματος «*Το νησί*» («*L'isola*», σ. 157), όπου η μεταφραστική πρόκληση έγκειται στη διατήρηση του λεπτού ρυθμικού ιστού που διέπει το πρώτο μέρος του: *sera, era perenne* – e lo richiamò rumore di *penne* – e una larva (languiva e rifioriva) *vide*; / ritornato a salire *vide*. Εδώ τον Ελύτη δεν φαίνεται να τον απασχολεί πολύ αυτό το στοιχείο, αν εξαρέσουμε την ομοιοκαταληξία «*ύπνωνε-πύκνωνε*» και «*σιγανή / βελονωτή βροχή*», στο δεύτερο μέρος. Οποσδήποτε βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια μετάφραση που τείνει προς την απλοποίηση ή μάλλον προς την οικειοποίηση, εφόσον η δύναμη των εικόνων κερδίζει τον έλληνα ποιητή, ο οποίος κατορθώνει μεν να τη μεταφέρει, παραλείποντας όμως τα πιο ξένα προς αυτόν γνωρίσματα του ιταλού ποιητή.

Περίπου στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η μετάφραση του πρώτου άσματος του ποιήματος «*Μελέτη θανάτου*» («*Morte meditata*», σ. 161), που αποτελείται συνο-

λικά από έξι άσματα. Κι εδώ ο Ελύτης ενεργοποιεί τη μεταφραστική στρατηγική της οικειοποίησης, η οποία όμως αντιμετωπίζει το κάθε άσμα σαν ανεξάρτητο κείμενο. Έτσι ο δεύτερος στίχος του δεύτερου άσματος, που επαναλαμβάνεται και στο τρίτο στην ίδια θέση («*della nostra infelice maschera*»), μεταφράζεται (χωρίς λόγο) στην πρώτη περίπτωση ως «της όψης μας της δύστηνης» ενώ στην δεύτερη ως «της έρμης προσωπίδας μας». Η πρώτη μετάφραση στην πραγματικότητα επεξηγεί την εικόνα της «προσωπίδας», που όμως διατηρείται μόνο στη δεύτερη περίπτωση: θα έλεγε κανείς ότι εδώ ο Ελύτης χρησιμοποιεί το πρωτότυπο απλώς ως αφορμή για να πειραματιστεί με διάφορες εκφραστικές λύσεις, σαν να δοκιμάζει εδώ ο ποιητής την αποτελεσματικότητα των εργαλείων του, αδιαφορώντας για την εσωτερική συνοχή του κειμένου-πηγής – και ως εκ τούτου, οικειοποιώντας το στο πλαίσιο της αισθητικής του αναζήτησης. Τίποτα το περίεργο, άλλωστε, γιατί κύριος στόχος του μεταφραστή Ελύτη δεν είναι τόσο να παρουσιάσει στον έλληνα αναγνώστη το εκάστοτε κείμενο ή τον εκάστοτε ποιητή, ξένο ή αρχαίο· στόχος του είναι να δοκιμάσει τις αντοχές και την αποτελεσματικότητα του ποιητικού του εργαστηρίου, οπότε αν βρίσκεται αντιμέτωπο με ιδιαίτερα σημαντικούς δημιουργούς.

Εν κατακλείδι: είναι εμφανής η αμηχανία του Ελύτη, όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με ποιήματα που δεν ταιριάζουν με την ευαισθησία του. Και αν, όπως παρατηρεί πάλι ο Ν. Βαγενάς στο *Ποίηση και μετάφραση*, «η μετάφραση δεν είναι άλλο από το αποτέλεσμα της συνάντησης της ευαισθησίας ενός ποιητή με την ευαισθησία του μεταφραστή του», στην περίπτωση του Ελύτη ως μεταφραστή του Ουγκαρέττι συμπεραίνουμε ότι η ευαισθησία του έλληνα μεταφραστή με δυσκολία συναντάει την ευαισθησία του ιταλού ποιητή. Προκειμένου να ξεπεραστεί το εμπόδιο, ο Ελύτης παραβιάζει ακόμα και την αρχή της «πιστής μεταγλώττισης» που αναφέρει στο «Εισαγωγικό σημείωμα» (σ. 11): «Πρόσεξα να διατηρήσω στον κάθε ποιητή, όσο γίνεται, τις ιδιοτυπίες του προσωπικού του ύφους: διασκελισμούς, συμπτώξεις, χάσματα, εκφραστικές ασυδοσίες, κάποτε και ασυνταξίες». Το αποτέλεσμα είναι μια άλλη ματιά στο ποιητικό σύμπαν του έλληνα νομπελίστα.

Maurizio De Rosa

Φλόγα, «πρωτοποριακή έκδοση Τεύκρου Ανθία».

Β' περίοδος (Λευκωσία, 1944-1946): Αποδελτίωση κατά τεύχος

Η ταυτότητα του περιοδικού

Τίτλος: Φλόγα

Υπότιτλος: Πρωτοποριακή έκδοση

Εκδότης: [Τεύκρος Ανθίας]

Διευθυντής: [Τεύκρος Ανθίας]

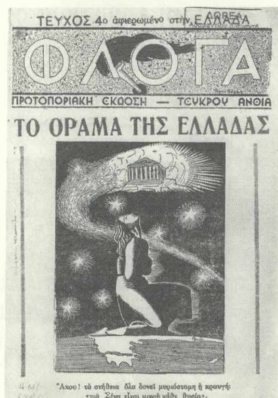
Τόπος: Λευκωσία

Διάρκεια: Ιανουάριος 1944 - Μάρτιος 1946

Μέγεθος: Τεύχη 1-30

Βιβλιοθήκες: ΑΚΕΛ, Πανεπιστημίου Κύπρου

Βιβλιογραφία: Λ. Παπαλεοντίου, *Κυπριακά περιοδικά (1903-1958). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004, σσ. 174-177.

Διάρκεια: Το 1925 ο Τ. Ανθίας εξέδωσε τρία τεύχη με τον τίτλο *Φλόγα* στη Σπάρτη· βλ. Λάμπρος Βαρελάς - Αγγελική Λούδη, «Το περιοδικό *Φλόγα* (1925) του Τεύχρου Ανθίας», *Μικροφιλολογικά* 8 (2000) 20-22. Αργότερα, γύρω στα 1949-1950, το περιοδικό τυπωνόταν στο Λονδίνο, ωστόσο δεν μπορέσαμε να δούμε τεύχη της περιόδου αυτής.

Μέγεθος: Δεν έχουν εντοπιστεί τα τεύχη 21-26. Δεν καταφέραμε να εξακριβώσουμε αν τα τεύχη αυτά σώζονται στο αρχείο του Τ. Ανθίας (στο Λονδίνο).

Για την αποδελτίωση χρησιμοποιήθηκαν οι εξής συντομογραφίες: αλληλ. (αλληλογραφία)· απομν. (απομνημόνευμα)· δγ. (δύηγμα)· θτρ. (θεατρικό)· κρτ. (κριτική)· μлт. (μελέτη)· μτφρ. (μετάφραση)· πζ. (πεζό)· πμ. (ποίημα)· πζ. πμ. (πεζό ποίημα)· σημ. (σημείωμα)· ταξ. (ταξιδιωτικό).

Σημείωση. Το περιοδικό συντάσσεται σε μεγάλο βαθμό από τον Τ. Ανθία. Όπου δεν αναφέρεται όνομα συγγραφέα, εννοείται, μάλλον, ο Τ. Ανθίας.

Τεύχος 1 (Ιανουάριος 1944)

- «Νέα εξόρμηση» (σημ.), χ.σ.
- «Δεν θα συγχωρήσουμε» (άρθρο), 1-5.
- «Τέχνη και πόλεμος» (μлт.), 6-7.
- «Νυν απολύεις...» (πμ.), 8.
- «Ανώνυμοι σταυροί» (δγ.), 9-15.
- «Οι εχθροί του λαού» (σημ.), 15-16.
- «Από γενική άποψη», «Σαράντα παρά μία» (σημ.), χ.σ. [=στο εξώφυλλο]

Τεύχος 2 (Φεβρουάριος 1944)

- «Κοινωνική αναληγσία» (σημ.), χ.σ.
- «Το “άστρο” της θυσίας» (σημ.), 17-18.
- «Σταυροί και φίμωτρα» (πζ.), 18-21.
- «Για την Ελλάδα μας» (πμ.), 21.
- «Εργατικός πολιτισμός» (σημ.), 22-23.
- «Πιστεύω» (πμ.), 23.
- «Πνευματική άμυνα» (σημ.), 24-25.
- «Λυρική κραυγή» (πμ.), 25.
- «Το έμβρυο» (δγ.), 26-32.
- «Πάντα “παρών”» (σημ.), σ. 33.
- «Και περιμένουμε τα χελιδόνια» (σημ.), 34.
- «Στο περιθώριο», «Η “Φλόγα” κ’ η Ελλάδα», «Η διαθήκη του καθήκοντος» (σημ.), χ.σ.

Τεύχος 3 (23 Φεβρ. 1944)

- «Η γιορτή του κόκκινου στρατού» (σημ.), χ.σ.
- «Βόρειο Σέλας» (πμ.), 35-36.
- «Ο στρατάρχης Στάλιν» (σημ.), 36-37.
- «“Προφάσεις εν αμαρτίαις”» (σημ.), 38-39.
- «Ύμνος προς την Ελλάδα» (πμ.), 39.
- «Πόλεμος ενάντια στον πόλεμο» (άρθρο), 40-42.
- «Η νέα γενιά» (πμ.), 42.
- «Ο μισάνθρωπος» (δγ.), 43-48.
- «Σκέψεις απάνω στην εκπαίδευση του λαού» (σημ.), 49-50.
- «Περί ορέξεως ουδείς λόγος», «Η “Φλόγα” και η θρησκεία», «Πνευματικό κίνημα»,

«Φως στο σκοτάδι», «“Ναι μεν, αλλά...”» (σημ.), χ.σ.

Τεύχος 4 (Μάρτιος 1944)

- «Η εθνική μας εορτή» (σημ.), χ.σ.
- «Η 25η Μαρτίου» (σημ.), 51-52.
- «Ανταρτική εποποιία (άρθρο), 52-57.
- «Αθήνα» (πμ.), 57-58.
- «Αγώνας στη στεριά, στη θάλασσα και στον αέρα» (σημ.), 58-60.
- «Το όραμα της Ελλάδας» (πμ.), 60-61.
- «Νεκροί που δεν απέθαναν» (σημ.), 61-62.
- «Ναπολέον Λαπαθιώτης» (μлт.), 62-66.
- «Οι σύμμαχοι κ’ η Ελλάδα» (σημ.), 66-67.
- «Ο αγώνας στο εξωτερικό» (σημ.), 67.
- «Ο “Έλλη”», «Πάλι κοιμηθήκαμε;» (σημ.), 68.

Τεύχος 5 (Απρίλιος 1944)

- «Κυπριακή ανάσταση», «Κάτι γίνεται» (σημ.), χ.σ.
- «Η ανάσταση των λαών» (πζ.), 69-71.
- «Η ψυχολογία του “όχλου”» (πζ.), 72-74.
- «“Σήμερα κρεμάται επί ξύλου”» (πζ.), 74-75.
- «Η ζωή εν τάφω» (πζ.), 75-77.
- [Τετράστιχα από τη *Δευτέρα Παρουσία* και από το *Πουργατόριο*], (πμ.), 77.
- «Ανάσταση» (πμ.), σ. 78.
- «Η Ελλάδα στο Γολγοθά» (άρθρο), 78-83.
- «Ο αγωνιστής Δημ. Γληνός» (κρτ.) 83-84.
- «Ύμνος των ανταρτών» (πμ.), 85-86.

Τεύχος 6 (Μάιος 1944)

- «Η δύναμη της εργασίας», «Φιλολογικά μνημόσυνα» (σημ.), 88.
- «Εργατική Πρωτομαγιά» (σημ.), 89-90.
- «Η νίκη της ζωής» (πμ.), 91-92.
- «Ο παλμός της εποχής μας και ο αγώνας των Παριζιάνων» (σημ.), 93-95.
- «Το λυκόσκυλλο» (δγ.), 96-100.

«Τίτο, ο πρωτοπόρος αντάρτης» (κρτ.), 101-104.

«Το εμβατήριο της Πρωτομαγιάς» (πμ.), 105.

«Πρόβλημα χώρου» (σημ.), 105.

«Συνοπτική διαδικασία», «Οχι μόνον αποφάσεις» (σημ.), 106.

Τεύχος 7 (Ιούνιος 1944)

«Δίκαιη εκτίμηση», «Πάλιν ο λόγος περί έργων», «Παροράματα» (σημ.), 108.

«Φως στο σκοτάδι του πολέμου» (σημ.), 109-111.

«Κοσμογονία» (πμ.), 112.

«Η “αδελφή του ελεύουζ”» (δγ.), 113-117.

«Αποκαλύψεις του Μολότωφ» (σημ.), 118.

«Η λήστευση του πληθυσμού» (άρθρο), 118-122.

«Παρέθεση» (πμ.), 122.

«Βρεταν. Ερυθρός Σταυρός» (σημ.), 123-126.

«Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός» (σημ.), 126-128.

«Ελληνικός Πατριωτισμός» (σημ.), 128-129.

«Πνευματικός υποσιτισμός» (κρτ.), 129.

«Η “Σπίθα”» (σημ.), 130.

Τεύχος 8 (Ιούλιος 1944)

«Κόκκινο Γράμμα» (πμ.), 131-132.

«Οι λησμονημένοι μας» (σημ.), 132.

«Κριτικός έλεγχος» (κρτ.), 133-135.

«Τρία χρόνια Αλήτης. Απομνημονεύματα της αλήτικης ζωής μου. Αθήνα, Ελλάδα!» (απομν.), 136-141.

«Ανθρωπιστική λογοτεχνία και ο Μαξίμ Γκόρκι» (μλτ.), 141-146.

«Φλόγα σβυσμένη στη φωτιά» (δγ.), 147-153.

«Παράλληλα τραγούδια» (πμ.), 153-154.

«Για τους συνδρομητές της “Φλόγας”» (σημ.), 154.

Τεύχος 9 (Αύγουστος 1944)

«Το ταξίδι των σκλάβων» (πζ.), 155-158.

«Μια μέρα όταν πεθάνω» (πμ.), 158.

«Ο Βασίλης Μιχαηλίδης και η 9η Ιουλίου» (μλτ.), 159-163.

«Πνευματικός υποσιτισμός. α) Οικογενειακή και σχολική αγωγή» (κρτ.), 164-167. «Διαλεκτικός και ιστορικός υλισμός» (άρθρο), 167-171.

«Τρία χρόνια Αλήτης. Απομνημονεύματα της αλήτικης ζωής μου. Β' αλήτικη προϊστορία» (απομν.), 171-174.

Τεύχος 10 (Σεπτέμβριος 1944)

«Με τον Πορφυρογένη στην Αθήνα. Μια σκιαγραφία του Γενικού Γραμματέα του ΕΑΜ» (σημ.), 175-176.

«“Αλτ! Και λιθοβολώ”» (δγ.), 177-181.

«Μονόλογος» (πμ.), σ. 181.

«Ο Βασίλης Μιχαηλίδης και η 9η Ιουλίου (Β')» (μλτ.), 182-194.

«Πατρική Ευχή» (πμ.), σ. 194.

«Με τον Πορφυρογένη στην Αθήνα» (σημ.), 195-196.

Τεύχος 11 (Οκτώβριος 1944)

«Ύμνος στην Κύπρο» (πμ.), 197.

«Κριτικός έλεγχος» (κρτ.), 199-203.

«Φθινόπωρο» (πμ.), 204.

«Το κίτρινο σκουλήκι» (δγ.), 205-209.

«Διανοούμενοι και Πολιτική» (άρθρο), 209-213.

«Τρία χρόνια Αλήτης. Απομνημονεύματα της αλήτικης ζωής μου. Η πρώτη μου αλήτικη νύχτα» (απομν.), 213-214.

«Το συμβολικό στοιχείο στην πρωτοποριακή λογοτεχνία» (άρθρο), 215-216.

Τεύχος 12 (Νοέμβριος 1944)

«Ο νέος σοβιετικός ύμνος» (πμ.), 218.

«Η μεγάλη κραυγή» (πμ.), 219.

«Η Ρωσική επανάσταση» (σημ.), 220-221.

«Το φοβίμ» (δγ.), 221-226.

«Το παραμύθι της κόκκινης γιαγιάς (Ταμπλώ βιβάν)» (πμ.), 227-231.

«Εκτέλεση του Ταμπλώ Βιβάν» (σημ.), 231-234.

Β. Κατανιάν, «Βλαδιμίρ Βλαδιμίροβιτς Μαγιακόφσκι. “Ο με το πιο πλούσιο τάλαντο ποιητής της σοβιετικής εποχής”» (μλτ.), 235-239.

«“Φλόγα”» (σημ.), 240.

Τεύχος 13 (Δεκέμβριος 1944)

«Μανιφέστο» (πμ.), 241-243.

«Ο “Θεός” των καλογήρων και των εκμεταλλευτών» (πμ.), 243-247.

«Ο επίλογος της Δευτέρας Παρουσίας» (πμ.), 247.

Νίκος Ζαχαριάδης, «Η θέση του Παλαμά στη Νεοελληνική Λογοτεχνία» (μλτ.), 248-258.

«Συναυλία Βατράχων» (σημ.), 258.

Αλέξης Σταχάνωφ, «Η Σταχανοβίτικη κίνηση» (άρθρο), 259-264.

«Το ελληνικό δράμα», «Τορπιλλοβόλου», «Κολοκύθια με τη ρίγανη!», «Παγκύπριο θέα-

τρο πρόζας», «Εχθρός του λαού», «Μόρφωση... με την οκά!», «Ο κινηματογράφος» (σημ.), 265-268.

Τεύχος 14 (Γεννάρης 1945)

«Το θούριο της θυσίας» (πμ.), 269-270.

«Λένιν των σκλάβων οδηγέ» (πμ.), 271-273.

«Ο σταλινικός όρκος στη μνήμη του Λένιν» (σημ.), 273-274.

«Πνευματικός υποσιτισμός. Λάχανα, κολοκύθια, και κουτόχορτο» (κρτ.), 274-279.

«Ο ίδιος για τη ζωή του. Τα τρία επαναστατικά "βαπτίσματα" του Στάλιν» (σημ.), 279-280.

Παύλος Μεράνος, «Ύμνος στη Ρωσία» (πμ.), 281-282.

«Παγκύπριο Θέατρο "Προμηθέας"» (σημ.), 282-283.

Μ. Φωτεινός, «Το έργο του Λένιν» (μλτ.), 283-286.

Λ. Κ., «Ίδου οι πατριώτες των έργων» (αλληλ.), 286-287.

«Τρία χρόνια Αλήτης. Απομνημονεύματα της αλήτικης ζωής μου. Μαρίνα Κοτοπούλη - Δημ. Μπόγρης» (απομν.), 287-291.

«Αλαλαγμός» (πμ.), 292-293.

«Θα συνεχίσουμε το δρόμο μας», (κρτ.), 293.

«Προφάσεις εν αμαρτίαις», «Ο στρατός του Λένιν και του Στάλιν», «Γελόια γαυγίσματα», «"Άθεοι" και θεομπαιχτες», «Ο τρομερός αρχιστράτηγος», «Απαγορεύεται... η "Φλόγα" και η "Σπίθα"», «"Η ζωή μου σου ανήκει"», «"Αυτή τη σκότωσε"» (σημ.), 293-296.

Τεύχος 15 (Φεβράρης 1945)

«Πνευματικός ευνουχισμός (Ένα μάθημα για την αντίδραση)» (κρτ.), 297-305.

Μίνως Περδίδης, «Είμαστε οι εργάτες...» (πζ.), 305-306.

Jevan Brandon-Thomas, «Καλλιτεχνικά μαθήματα. 8ον. Η τέχνη της ηθοποιίας» (μλτ.), 307-313.

Παύλος Μεράνος, «Στον ήλιο του Στάλιν», «Οι αντάρτες μας» (πμ.), 313-316.

Μ. Φωτεινός, «Ο κόκκινος στρατός (Με την ευκαιρία της 27ης επετείου του)» (σημ.), 317-320.

Πάμπλο Πικάσσω, «Γιατί έγινα κομμουνιστής» (σημ.), 321.

«Εμβατήριο του Κόκκινου στρατού» (πμ.), 322-323.

«Χτυπούμε καταστάσεις, όχι πρόσωπα!», «Καλλιτεχνικά γεγονότα» (κρτ.), 323-324.

Τεύχος 16 (Μάρτης 1945)

«"Πάλιν ηρωδίας μαινεται"» (σημ.), 325-328.

«Σημείωση για τον "Άληθινό Παλαμά"» (σημ.), 328.

Γιάννης Ζεύγος, «Νίκου Ζαχαριάδη. "Ο αληθινός Παλαμάς"» (μλτ.), 1-4.

Νίκος Ζαχαριάδης, «Ο Παλαμάς στο "Δωδεκάλογο του Ύφτου"» (μλτ.), 5-24.

«Λάμπρος Πορφύρας» (κρτ.), 329-330.

«Θ' αποκηρύξουν και τον Παλαμά;», «Νέοι χαμαιλεοντισμοί!» (κρτ.), 330-332.

Τεύχος 17 (Απρίλης 1945)

«Σημαιοφόροι» (πμ.), σ. 333-335.

«Οδηγίες για τη διδασκαλία των "Σημαιοφόρων" ως δραματικού σκετς» (σημ.), 335-336.

Νίκος Ζαχαριάδης, «Ο αληθινός Παλαμάς» (μλτ.), 336, 25-46 (χωριστή σελιδαρίθμηση).

Π. Μεράνος, «Το θούριο της Πρωτομαγιάς» (πμ.), 337-338.

Ν. Κατσουρίδης, «"Ιερή συμμαχία" σχολείου και κοινωνίας» (άρθρο), 338-340.

Ιάκωβος Ρωσίδης, «Προδότες!» (πζ.), 340-342.

«Ο "Δωδεκάλογος του Ύφτου"», «Όταν η ορχήστρα παίζει», «Η κραυγή του θανάτου» (σημ.), 342.

Τεύχος 18 (Μάης 1945)

«Οι εκδικητές» (πμ.), 343-346.

«Προλογικό σημείωμα» (σημ.), 347-348.

D. Erde, «Γάμος και οικογένεια στη Σοβιετική Ένωση» (μλτ.), 1-20.

Ιάκωβος Ρωσίδης, «Ο Ρομαίν Ρολλάν και το "κήρυγμα των διανοομένων"» (κρτ.), 347-349.

«Εθνική ενότητα: Σήμερα, κι όχι αύριο!» (σημ.), 349.

Π. Μ. Κισσονέργης, «Πριν και τώρα» (πμ.), 350.

«Κύπριος λογοτέχνης», «Επί των επάλξεων», «Ο δραπέτης» (σημ.), 350.

Τεύχος 19 (Ιούνιος 1945)

«Η λεβεντιά δεν πέθανε στην Κύπρο» (πμ.), 2, 35-36.

«Η ιστορία του κομμουνιστικού κόμματος Ελλάδος. Δυο λόγια πάνω στο έργο του σ. Ζαχαριάδη» (σημ.), 3-4.
Νίκος Ζαχαριάδης, «Ιστορία του Κ.Κ.Ε.» (μλτ.), 4-32.
«Επισφράγισμα» (σημ.), 33-34.
«Έγκληματίες σύντροφοι!», «Τα γενναία ναυτόπουλα» (σημ.), 36.

Τεύχος 20 (Ιούλιος 1945)
«Οκτωβριανά χειρόγραφα» (απομν.), 1-6.
«Η εθνική δράση του Ε.Α.Μ.» (μλτ.), 7-23.
«Ο ύμνος της Επόν» (πμ.), 24.
Μ. Λουντέμης, «Σαν ο ήρωας πεθάνει...» (δγ.), 24-28.
Κωστής Παλαμάς, «Ο Δωδεκάλογος του Γύπτου» (πμ.), 29-36.

Τεύχος 27 (Οκτώβρης 1945)
«Ο στρατάρχης Τίτο» (σημ.), 1.
«Κριτικός έλεγχος» (κρτ.), 2.
Μικαέλ Πατέβ, «Ο στρατάρχης Τίτο» (μλτ.), 3-34.
«Άς μας αφήσουν ήσυχους!» «Σκουλήκια!» (σημ.), 35.
«Σκουλήκια!» (σημ.), 35.
«Η 28η Οκτωβρίου», «Οι αρχαίοι Έλληνες κι εμείς» (σημ.), 36.

Τεύχος 28 (Δεκέμβρης 1945)
«Προς ένα νέο ξεκίνημα» (σημ.), 1-2.
«Εκείνη δεν απήντησε...», «Άγωνα άρνηση» (σημ.), 2.
Μικαέλ Πατέβ, «Ο στρατάρχης Τίτο. Μέρος Β'. Μέσα από τα ερείπια» (μλτ.), 3-36.

Τεύχος 29 (Γενάρης 1946)
«Αυτοκριτική» (κρτ.), 3-4.
Θ. Πιερίδης, «Η μπαλάντα του στρατιώτη που καταδικάστηκε σε θάνατο» (πμ.), 5-6.
«Η νήσος των ηρώων», «Η Μαντάμ Κιουρί» (σημ.), 6.
Πλουτής Σέρβας, «Ψηλά τη σημαία του Λενισμού» (μλτ.), 7-24.
«Το πρόβλημα της κυπριακής διανόησης» (άρθρο), 24-26.
Κ. Παρτασιδής, «Το πνευματικό μας κίνημα» (αλληλ.), 27-29.
Μίνος Περδίδης, «Το κυπριακό θέατρο στο δρόμο της ανόδου» (άρθρο), 30-32.
«Ο τρομερός αρχιστράτηγος» (σημ.), 33.
«Απαγορεύεται... η "Φλόγα" και η "Σπίθα"» (σημ.), 33-34.
«Η ζωή μου σου ανήκει», «Αυτή τη σκότωσησε» (σημ.), 34.

Τεύχος 30 (Φεβρ.-Μάρτ. 1946)
«Η 25η Μαρτίου σύμβολο και κίνητρο» (σημ.), χ.σ.
«1821» (πμ.), 1-4.
«Ο πατριωτισμός στην ποίηση» (άρθρο), 4-7.
«Λένη Μπότσαρη» (σημ.), 7-8.
«Ο μεγάλος γέρος του Μωριά» (σημ.), 8.
Αντώνης Σπραττής, «Αθήνα 1942» (θτρ.), 9-15.
Θ. Πιερίδης, «Ο νέος κόσμος» (πμ.), 16-17.
Α. Β., «Οι βιομηχανοί του θανάτου. Ψυχολογική προπαγανδιστική» (άρθρο), 18-21.
«Το πρόβλημα της εθνικής αγωγής» (κρτ.), 22-25.
«Το νησί της τύχης», «Ο μεγάλος δρόμος», «Προς τους συνδρομητές της "Φλόγας"» (σημ.), 25-26.

Ευρετήριο συνεργατών - προσώπων

Ανθίας Τ. (1-30)
Β. Α. (30)
Γκόρκι Μ. (8)
Γληνός Δ. (5)
Ζαχαριάδης Ν. (13, 16, 17, 19)
Ζεύγος Γ. (16)
Κ. Α. (14)
Κατανιάν Β. (12)
Κατσουρίδης Ν. (17)
Κιουρί Μ. (29)
Κισσονέργης Π. Μ. (18)
Κοτοπούλη Μ. (14)
Λαπαθιώτης Ν. (4)

Λένιν (14)
Λουντέμης Μ. (20)
Μαγιακόφσκι Β. (12)
Μεράνος Π. (14, 15, 17)
Μιχαηλίδης Β. (9, 10)
Μπόγγρης Δ. (14)
Μπότσαρη Λ. (30)
Παλαμάς Κ. (13, 16, 17, 20)
Παρτασιδής Κ. (29)
Πατέβ Μ. (27, 28)
Περδίδης Μ. (15, 29)
Πιερίδης Θ. (29, 30)
Πορφύρας Λ. (16)

Πορφυρογένης Μ. (10)
Ρωσσίδης Ι. (17, 18)
Σέρβας Π. (29)
Στάλιν (3, 14, 15)
Σταχάνωφ Α. (13)
Σπραττής Α. (30)
Τίτο (6, 27, 28)
Φωτεινός Μ. (14, 15)
Brandon-Thomas J. (15)
Erde D. (18)
Picasso (15)
Rolland R. (18)

Μαρία Μηνά

Μιά μικρή περιπέτεια του λαϊκού ποιητή Χαράλαμπος Μ. Άζινου

Ο πολυγραφότατος και ξακουστός – στην εποχή του τουλάχιστον – ποιητάρης Χαράλαμπος Μ. Άζινος (Φιλούσα Πάφου 1905 - Αυστραλία 1979) ταξίδεψε για πρώτη φορά ατμοπλοϊκῶς γύρω στό 1957, αφού αποφάσισε νά ἐγκατασταθεῖ μόνιμα στήν Αὐστραλία, κοντά στήν κόρη του, συντετριμμένος τότε ἀπό τόν θάνατο τοῦ γιου του.

Όταν ἔφθασε στό λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ, πρῶτο σταθμό τοῦ ταξιδιοῦ του, ἀποβιβάστηκε γιά νά σεριανίσει στήν πολιτεία, ντυμένος μέ τήν παραδοσιακή βράκα καί μέ τόν ἀρειμάνιο μύστακά του. Ἕνας ἀστυνομικός, θές ἀπό τήν περιβολή του θές ἀπό τό περίεργο ὕφος του, τόν ἐξέλαβε ἴσως γιά Τοῦρκο, τόν πλησίασε καί τοῦ εἶπε νά τόν ἀκολουθήσει στό ἀστυνομικό τμήμα τῆς περιοχῆς. Κατά τήν ἀνάκριση ὁ Άζινος, ὑπερασπιζόμενος τόν ἑαυτό του, μίλησε γιά τά βιογραφικά του (γιά τά «γεννητικά» του, ὅπως θά ἔλεγε ὁ ἴδιος), τούς ἀνέφερε ἀκόμα ὅτι ἀσκοῦσε καί τό ἐπάγγελμα τοῦ ποιητάρη. Πές καί νά πείς, τούς ἔπεισε τελικά γιά τήν ἀθωότητά του καί τόν ἀπέλυσαν, προσφέροντάς του καί τήν εὐκολία νά τόν μεταφέρουν στό σημεῖο ἀπό ὅπου τόν συνέλαβαν.

Στόν δρόμο ὁ ἀστυνομικός πού τόν μετέφερε τοῦ ζήτησε πάνω στήν κουβέντα νά τοῦ φτιάξει κι ἕνα «τσιαττιστό», ἕνα αυτοσχέδιο τραγούδι, γιά κείνον. Ὁ Άζινος δέχτηκε, ἀλλά μέ τήν προϋπόθεση ὅτι θά τοῦ τό ἀπαγγεῖλει ἀφοῦ ἀνεβεῖ στό πλοῖο. Πράγματι, ὁ ἐτοιμολόγος ποιητάρης, ὅταν ἐπιβιβάστηκε, ἀνταποκρίθηκε στό αἴτημα τοῦ ἀστυνομικοῦ μέ τό παρακάτω σατιρικό δίστιχο:

*Ἕλληνες εἶδεν, φίλε μου, τότες τό Εἰκοσιένα,
τωρά ἕκαταντήσετε σογλάνια ὡς τόν ἕναν!*

Σημείωση: Τό περιστατικό αὐτό μᾶς τό διηγήθηκε ὁ Χαράλαμπος Θεοδώρου, γιός τοῦ ποιητάρη Νικόλα Θεοδώρου. Περισσότερα γιά τόν Χ. Μ. Άζينو βλ. τίς ἐργασίες τοῦ Κ. Γ. Γιαγκουλλῆ, *Τά μωλωμένα τραούθκια τοῦ Χ. Μ. Άζινου*, Λευκωσία 1985, καί *Χαράλαμπος Μιχ. Άζινος, Εἰσαγωγή, ἐργογραφία καί ἀνθολόγηση*, Λευκωσία 1994. Ὅπως μᾶς ἐνημέρωσε ὁ Κ. Γ. Γιαγκουλλῆς, τό παραπάνω δίστιχο δέν περιλαμβάνεται στό δημοσιευμένο ἔργο τοῦ Άζινου.

Αντώνης Πιλλᾶς

«Γύρω ἀπό τήν τέχνη». Ἐνα κείμενο του Παναγή Λεκατσά

Τέσσερα χρόνια μετά τον θάνατο του Παναγή Λεκατσά (Ιθάκη 1911- Αθήνα 1970), ο πολυμαθής και πολυγράφος Κύπριος λόγιος Κώστας Κύρρης, (Λάπηθος 1927-Λευκωσία 2009), ο οποίος επί σειρά ετών, αργότερα, διετέλεσε διευθυντής του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών της Κύπρου, ανέσυρε ἀπό τα χαρτιά του καί δημοσίευσε στο περιοδικό *Κυπριακός Λόγος* ἕνα κείμενο του Παναγή Λεκατσά με τίτλο: «Γύρω ἀπό τήν Τέχνη. Ἀνέκδοτο κείμενο του Παναγή Λεκατσά». Σύμφωνα με τον Κώστα Κύρρη, το κείμενο γράφτηκε κατά την περίοδο 1946-1947.

Μία ομάδα τότε φοιτητῶν, φανατικῶν γιά γράμματα, διδασκόταν ἀπό τον Λεκατσά, καί το κείμενο αὐτό διανεμήθηκε στους μαθητές του ως μέρος των παραδόσεων

του. Χαρακτηριστικοί είναι η αρίθμηση των σημείων του κειμένου (από το 1 ως το 57) και οι υποτιτλισμοί: 1. Στοιχεία της Τέχνης: Α. Περιεχόμενο· Β. Μορφή· Γ. Σχέση μορφής και περιεχομένου· 2. Προσδιοριστικές σχέσεις και συναρτήσεις: Α. Κοινωνία και Τέχνη· Β. Τέχνη και Έθνος· Γ. Σύγχρονη δημιουργία και παράδοση· Δ. Λαϊκή Τέχνη και Προσωπική Δημιουργία· Ε. Κοινωνική αποστολή της Τέχνης· 3. Συμπερασματικά. Η αρίθμηση των σημείων και οι υποτιτλισμοί, σε ένα κείμενο που εκτείνεται σε οκτώ σελίδες, πιστεύω ότι λειτουργούσε παιδαγωγικά, για την καλύτερη πρόσληψη του περιεχομένου εκ μέρους των νεαρών φοιτητών.

Στη δημοσίευση αυτή προτάσσεται εισαγωγική σημείωση του Κώστα Κύρρη, φορτισμένη με τον πρέποντα συναισθηματισμό, από την οποία μεταφέρω ένα απόσπασμα: «Κατά το χεμίονα του 1946-1947 μια ομάδα φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, φλεγόμενη από ανησυχίες και ερωτηματικά, αναζητώντας δασκάλους και οδηγούς πέραν της (στεγνής για τα νειάτα) ατμόσφαιρας της Σχολής, βρήκε, ανάμεσα σ' άλλους, πρόθυμο δάσκαλο τον μεγάλο εθνολόγο, κοινωνιολόγο και ιστορικό Παναγή Λεκατσά, που πρόθυμα δέχτηκε να παραδίδη, δωρεάν, μια φορά τη βδομάδα, στο πατάρι του βιβλιοπωλείου Πέτρου Καραβάκου (οδός Πεσματζόγλου, Αθήνα), αρχαία τραγωδία, Πίνδαρο και φιλοσοφία της τέχνης. Θυμάμαι πόσο ζεστά ηχούσε η φωνή του ένθεου Δασκάλου, νέου τότε ακόμη [...] – φωνή σίγουρη, αντρίκεια και μελωδική, στα αυτιά των μαθητών του μες στο χεμωνιατικό κρύο, κι ενώ τριγύρω μας εμείνετο ο φριχτός εμφύλιος πόλεμος. Θυμάμαι την απανάληπτη απαγγελία ολοκλήρων σελίδων από μνήμη και με μέτρο από την Αντιγόνη και την Ηλέκτρα του Σοφοκλέους, και από τις Ωδές του Πινδάρου: απαγγελία λυρική, συναρπαστική, ζωντανή, μουσική, δραματική. Ο μεγάλος σοφός ήταν και μεγάλος ηθοποιός».

Μελετώντας τη βιβλιογραφία του Αντρέα Λεντάκη Παναγής Λεκατσάς θεμελιωτής της εθνολογίας στην Ελλάδα (ανάτυπο από το περιοδικό Άνθρωπος, όργανο της Ανθρωπολογικής Εταιρείας Ελλάδος, 3.1, Ιαν. 1976, σ. 165-186) και την εμπλουτισμένη και ενημερωμένη αναδημοσίευσή της: Ανδρέας Λεντάκης, «Βιβλιογραφία για τον Παναγή Λεκατσά» (Ουτοπία 20, Μάιος-Ιούν. 1996, σ. 177-200) διαπίστωσα ότι δεν περιείχαν το δημοσίευμα αυτό στον Κυπριακό Λόγο. Φωτοτύπησα το κείμενο από το κυπριακό περιοδικό, για να το αποστείλω στον Α. Λεντάκη, αλλά δυστυχώς ο πρόωρος θάνατός του, το 1997, ακύρωσε τη σχεδιαζόμενη αυτή ενέργεια.

Ο Κ. Κύρρης θεωρεί ότι η μελέτη «Γύρω από την Τέχνη» είναι ανέκδοτη και πιθανολογεί ότι ο ίδιος ο Λεκατσάς δεν ήθελε «να δημοσιεύσει ποτέ το κείμενο αυτό μετά από τα πνευματικά ύψη όπου ανήλθε στα κατοπινά (μετά το 1947) χρόνια», γιατί το μελέτημα αυτό σημαδεύει μια εποχή της ζωής του μεταβατική, από την ιστορικοϋλιστική θεωρία προς μια άλλη ευρύτερη.

Ερευνώντας το θέμα διαπίστωσα ότι οι σημειώσεις αυτές που δόθηκαν στους μαθητές του αποτέλεσαν τη βάση για το κείμενο του Π. Λεκατσά «Η τέχνη και τα προβλήματά μας», που δημοσιεύτηκε σε τρεις συνέχειες στην αθηναϊκή εφημερίδα *Ελεύθερη Ελλάδα*:

1. «Η τέχνη και τα προβλήματά μας. Α'. Η τέχνη σαν κοινωνική δράση», 22 Φεβρ. 1947, σ. 2.
2. «Η τέχνη και τα προβλήματά μας. Β'. Τα στοιχεία της τέχνης», 28 Φεβρ. 1947, σ. 2.
3. «Η τέχνη και τα προβλήματά μας. Γ'. Η τέχνη και οι κοινωνικοί όροι», 7 Μαρτ. 1947, σ. 2.

Και στις τρεις επιφυλλίδες υπάρχει κοινός επίτιτλος: «Ελεύθερες συζητήσεις». Στην

πρώτη επιφυλλίδα υπάρχουν αμέσως μετά τον τίτλο και οι ακόλουθοι υπότιτλοι, όλοι μαζί, που αναφέρονται και στις τρεις επιφυλλιδιογραφικές συνέχειες: «Η τέχνη σαν κοινωνική δράση. Στοιχεία της τέχνης. Περιεχόμενο. Μορφή. Σχέση μορφής και περιεχομένου. Προσδιοριστικές σχέσεις και συναρτήσεις. Κοινωνία και τέχνη. Τέχνη και Έθνος. Παράδοση και σύγχρονη δημιουργία. Λαϊκή τέχνη και προσωπική δημιουργία. Κοινωνική αποστολή της τέχνης. Γενικό πόρισμα».

Η συνεξέταση των δύο κειμένων, στο περιοδικό *Κυπριακός Λόγος* και στην εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, τεκμηριώνει τη συνάφεια και συμπόρευσή τους. Εκτός από τους υπότιτλους στις επιφυλλίδες της *Ελεύθερης Ελλάδας*, που ταυτίζονται εν πολλοίς με τους υπότιτλους του κειμένου προς τους φοιτητές, και το περιεχόμενο κινείται στα ίδια πλαίσια. Με προσθήκες φυσικά, αφαιρέσεις και συμπυκνώσεις, πολλές φορές με ολόκληρα αποσπάσματα παρμένα απ' ευθείας από το κείμενο των παραδόσεων.

Τα μαθήματα στο πατάρι του βιβλιοπωλείου Πέτρου Καραβάκου, δόθηκαν, όπως μας πληροφορεί ο ίδιος ο Κ. Κύρρης, το χειμώνα του 1946-47. Είναι έκδηλο, λοιπόν, ότι ο Λεκατσάς αξιοποίησε με τη λήξη των μαθημάτων το υλικό προς τους μαθητές του για τη συγγραφή των τριών επιφυλλίδων του στην εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα*, της οποίας αποτελούσε βασικό επιφυλλιδιογράφο, αφού κατά τη διάρκεια των δέκα μηνών του 1947 (από τον Ιανουάριο μέχρι τον Οκτώβριο, όταν έκλεισε αναγκαστικά η εφημερίδα με βούλευμα που διέτασσε την παύση της) δημοσίευσε 46, περίπου, κείμενα.

Διαβάζοντας τα δύο κείμενα του Λεκατσά, το πρώτο στον *Κυπριακό Λόγο* και το δεύτερο, που εκτείνεται σε τρεις συνέχειες, στην *Ελεύθερη Ελλάδα*, πιστεύω ότι είναι σωστή η διαπίστωση του Κ. Κύρρη ότι αποτελούν προϊόντα μεταβατικής εποχής και ότι ο Λεκατσάς αργότερα, αφήνοντας μονοδιάστατους δογματισμούς, προχώρησε σε ευρύτερες και διεισδυτικότερες αναλύσεις, ύστερα από βαθύτατη μελέτη της εθνολογίας, της θρησκευολογίας και της ανθρωπολογίας. Η θεωρητική εμπάθυνση και ανασπίρωση του Λεκατσά εμφανίζεται στη διαμάχη του με τον εκφραστή, στην Ελλάδα, του θεσμοποιημένου σοβιετικού μαρξισμού Γιάννη Κορδάτο, που προκάλεσε την έκδοση δύο βιβλίων, τα οποία διαβάζονται και σήμερα με μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί αποτυπώνουν μια καίριας σημασίας διαμάχη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '50 μέσα στους κόλπους της αριστερής ελληνικής διανόησης:

α) Παναγής Λεκατσάς, *Τραγωδία ή κωμωδία; έλεγχος του βιβλίου του Γ. Κορδάτου: Η αρχαία τραγωδία και κωμωδία. Ποιες είναι οι κοινωνικές ρίζες του αρχαίου θεάτρου* (Αθήνα 1954).

β) Γιάννης Κορδάτος, *Ο Κος Παναγής Λεκατσάς χωρίς προσωπείο* (Αθήνα 1954).

Σάββας Παύλου

ρ

Τά κάρφη και ή δοκός

Ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσετε ὑμῖν (Ματθ. 7.2)

Μέ τά σημειώματα «Ἐπιλύχια μετάληψη» καί «Παρασκευιάτικη ἰχθυοφαγία» εἶχα παλαιότερα ἐπισημάνει ἀπό τίς σελίδες τῶν *Μικροφιλολογικῶν* δύο συγγραφικά ὀλισθήματα στόν *Περίπλου* τοῦ Διον. Ρώμα, σχετικά μέ τήν ἐκκλησιαστική τάξη.¹

Πρόσφατα ἔγραψα ἕνα παρόμοιο μέ τόν τίτλο «Ἀστόχημα», ὅταν, ξαναδιαβάζοντας τήν *Πολιορκία* τοῦ Ἀλέξανδρου Κοτζιά, συνάντησα τό χωρίο: «Στό Εἶδομεν τό

φῶς τό ἀληθινόν μόλις πού σούρθηκε ὡς τήν Ὡραία Πύλη καί λίγο ἀκόμα θά γκρέμιζε τό ἅγιο Δισκοπότηρο ἀπό τοῦ παπᾶ τᾶ χέρια» (δ' ἔκδ., σ. 317).

Ὅχι, Ἀλέξανδρε, εἶπα, ὅταν ψέλνεται τό «Εἶδομεν τό φῶς τό ἀληθινόν», ὁ ἱερέας ἔχει τελειώσει πιά τή μετάδοση τῆς θείας κοινωνίας, βρίσκεται στό ἱερό καί ὄχι στό ἅγιο βῆμα.

Ἐτοιμαζόμενον νά στείλω τό «Ἀστόχημα» στά Μικροφιλολογικά καί τότε, ἐπιτέλους, θυμήθηκα ὅτι ἐγώ, πιό λιβανισμένος ὑποτίθεται ἀπό τόν Ρώμα καί τόν Κοτζιά, εἶχα κυριολεκτικά γκρεμοτσακιστεῖ κι εἶχα φάει χῶμα. Στό διήγημα δηλαδή «Ὁ καπετάν Καλεπουπᾶς»,² ὅπου ἕνας φιλόλογος καθηγητής σέ βορεινὸ νησί συναντιέται μέ τόν ἐκ Θεσσαλονίκης σαλό, ἔχουν γραφτεῖ κι αὐτά:

Μωρέ, σκέφτεται ἀναδυόμενος κι ἀφροστεφανωμένος, φτάνει νά προλάβω νά φάω τήν μπουγάτσα καί νά δεῖς τί μάθημα θά κάνω τήν ὥρα τοῦ Ὁμήρου! Θά χάσκουν οἱ τελειόφοιτο! Ἐντάξει, τό ξέρω, θά βγῶ παραπατώντας ἀπό τήν αἴθουσα (...) ἀλλά τό μάθημα θά τό θυμοῦνται χρόνια. Συνάντηση Ἑκτορος καί Ἀνδρομάχης!

Νίκο, τί ἔγινε μέ τόν ἀθερινό; Καί δέν εἶναι ὥρα γιά τό σχολεῖο;

(...) Ἐσύ βιάσου τώρα γιά τό σχολεῖο (...)

Σωρός τᾶ τετράδια μπροστά του. Πάλι θά τοῦ πιαστεῖ τό χέρι νά τᾶ κουβαλάει, δίχως νά λογαριάσουμε τόν μπελά τοῦ διορθώματος.

Μά ποιός Ὁμηρος καί ποιό σχολεῖο καί ποιᾶ τετράδια καί διορθώματα, ὅταν μέ τήν τελευταία μιάμιση ἀράδα τοῦ διηγήματος «λησμονώντας πῶς σήμερα, τῆς Μεταμορφώσεως,³ εἶχε μαγειρέψει ψάρι!» δηλώνεται πῶς ἡ μέρα εἶναι ντάλα καλοκαιριάτικη, ἡ ἕκτη τοῦ ἐνδοξοῦ μήνα Αὐγούστου, καί τᾶ σχολεῖα διπλαμπαρωμένα!

Ἀπορῶ ἀκόμα πού ὁ Πεντζίκης δέ μοῦ τηλεφώνησε βρυχώμενος «Νά κοιτᾶς πότε πότε τό ἡμερολόγιο, στραβοδᾶσκαλε!»

«Τί δέ βλέπεις τό κάρφος τό ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδερφοῦ σου, τήν δέ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκόν οὐ κατανοεῖς;»

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. τχ. 17 (Ἀνοιξη 2005) καί τχ. 19 (Ἀνοιξη 2006).

2. *Τρία θαλασσινὰ εἰδυλλία*, Ἀθήνα, Δόμος, 1985, σσ. 41, 42 καί 48.

3. Στό διήγημα χωρίς ἀραίωση.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Ἡ Κυπριάδα του Δημήτρη Ποταμίτη

Ὅπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο τεύχος των Μικροφιλολογικῶν (26, Φθινόπωρο 2009, σ. 67), τό δυσεῦρετο ποίημα *Κυπριάδα* του Δημήτρη Ποταμίτη (1943-2003) δεν περιλήφθηκε στην πρόσφατη συγκεντρωτικὴ ἐκδοση των ποιημάτων του (επιμ. Θ. Νιάρχος, Ἀθήνα, Καστανιώτης, 2007). Τελικά, τό ποίημα αὐτό εντοπίστηκε πρόσφατα ἀπό τον Σ. Παύλου στη βιβλιοθήκη του Κέντρου Μελετῶν τῆς Ἱεράς Μονῆς Κύκκου. Γράφτηκε στην Ἀμμόχωστο τό 1962 καί τυπώθηκε στην Ἀθήνα ἀπό τήν Ἐθνική Φοιτητικὴ Ἐνωση Κυπρίων σε 12σέλιδη πλακέτα· ὁ χρόνος ἐκδοσης δεν δηλώνεται, ἀλλά ἐνδέχεται νά ἐκδόθηκε τό 1963, πριν ἀπό τήν ποιητικὴ συλλογή του *Συμπόσιο* (1964). Ἀν λάβουμε ὑπόψη καί τό γεγονός ὅτι ὁ νεαρός ποιητής στα μαθητικά του χρόνια εἶχε λάβει μέρος στον ἀντιβρετανικό - ἐνωτικό Ἀγῶνα τῆς ΕΟΚΑ, μπορούμε νά αναγνωρίσουμε στην *Κυπριάδα* στοιχεῖα που παραπέμπουν ἀφαιρετικά (με ἐπιρροές

από το δημοτικό τραγούδι αλλά και από τη νεότερη ή άλλη ποίηση· λ.χ. εντοπίζονται ίχνη από την ποίηση των Βιζυηνού, Σεφέρη, Ελύτη και Ρίτσου) στους ηρωομάρτυρες που θυσιάσαν τη ζωή τους για τη λευτεριά της πατρίδας τους. Μεταφέρουμε εδώ ολόκληρο το ποίημα:

ΚΥΠΡΙΑΔΑ

1. Κοιμούνται

Όλοι στην πολιτεία αυτή κοιμούνται
Μέρες και χρόνια σαν τον Κωνσταντίνο
Σαν τον μαρμαρωμένο Κωνσταντίνο
Σε μαύρες γούρνες στήνει καρτέρι ο θάνατος
Μακάριος βγαίνει στο μπαλκόνι ο αγαπημένος
Κάτω από μπόττας πάτημα ένα μυρμήγκι ανα-
σαίνει

Αφήνει την τελευταία πνοή και στ' όνειρο περ-
νάει

Εχτές είδα στον ύπνο μου ένα βαθύ πηγάδι
Τριγύρω τριάντα μάστοροι να μάχονται να
πιουν νερό

Κι αποσταμένοι γέρνουνε σ' άλλο όνειρο πετρώ-
νουν

Ποια πνοή θα τους ξυπνήσει
Ποιος άνεμος θενά τους δώσει το ρυθμό του
Να τον θυμούνται σαν πεθαίνει

2. Τ' αδέρφια βγάζουν το φωμί τους μ' αίμα

Ιδρώνουνε πονούνε κλαίνε
Τελειώνουν τη ζωή τους σαν την πέτρα
Το βλέμμα τους κάτω από τα κυπαρίσσια
Όπου μιλούν τα μνήματα και παίζουν τα παιδιά
Μηδέ το σώμα του μεσημεριού δεν βλέπουν
Έτσι σταματημένο τ' άλογο με τη χρυσή του
σέλλα

Έτσι κι η αργυρή σπίδα που ήταν κάποτε
του Διγενή του Μεγαλέξανδρου
Βλέμμα σφιγμένο σαν πικραμύγδαλο
Ωσάν μικρό παιδί παραπονεμένο
Τ' αδέρφια περιμένουνε στην παραλία
Δεν έχουν γίνει ακόμα κύμα είν' άμμος

3. Δειλά δειλά

Χωρίς κι οι ίδιοι να το καταλάβουν
Άρχισαν να μιλούνε με τον αγέρα
Βγαίνουνε σεργιάνι στο χωριό τις Κυριακές
Κάθονται στον κορμό της γέρικης ελιάς και την
ζεσταίνουν

Τα κορίτσια ψήνουν στο τσουκάλι τραχανά
Γύρω από τη ζέστα της φουφούς η γιαγιά λέει
το παραμύθι

Για τ' άη Γιώργη τ' άλογο και τη ματιά της Γορ-
γόνας

Στ' αλώνια στρώνουν για φαί και για έρωτα στα
λιθάρια

Ψάχνουν να βρουνε το ρυθμό τους

4. Παρέα με τα ψηλά βουνά η φωνή τους

Ποιος ζει ποιος πεθαίνει
Τούτη η ζωή είναι μόνο για μεγάλα πράγματα
Φωτιά λοιπόν
Λατρεία των κρυφών μου ρόδων
Συλλογίζομαι
Καινούργιους ταυρομάχους και ύαινες
Ελπίδες κοριτσιών που αναβλύζουν βότανα

Αχ να 'χε τελειώσει τ' όνειρο

Να 'χανε λέει θεριέψει

Όπου υπάρχει νερό να το πιούνε

Το αίμα να μην τ' αφήσουνε κι αυτό στα κερά-
σια

Συλλογίζομαι

Θρόισμα ωσάν αγρίμι του βυθού η φωνή τους

Ξεσκίζοντας τα εφηβικά μου στήθη

Συλλογίζομαι

Πως είναι ωραία η πρωινή φωνή τους

Να την παίρνει το κύμα εκεί που ζουν οι βάρβα-
ροι

Συλλογίζομαι

Πως είναι ωραία η πρωινή φωνή τους

Να την παίρνει το κύμα εκεί που ζούνε τα νησιά

5. Παίρνουν χαλίκια φτιάχνουν πέτρινα σπαθιά

Κρυφά κρυφά τις χιονισμένες νύχτες
Γυρεύουν ένα σπίτι να ριζώσουν
Γυρεύουν μια γυναίκα να φιλήσουν
Γυρεύουν ένα δέντρο να χαράξουνε τη λευτεριά
τους

Όταν σηκώνοντας τα ροζιασμένα χέρια
Βογγάει στο στήθος λεηλατημένο τ' όνειρο

Και τα πουλιά με τα φτερά ανοιχτά

Λάμπουν στην κόψη του σπαθιού τους

Για ν' αναβλύσει αθάνατο κρασί

Για να μη μείνει το αίμα νερό που δροσίζει το
πρόσωπο

Μήτε ομοίωμα φώκιας βυθισμένης στη χειμέρια
νάρκη της

Και τα βουνά αχ τα βουνά

Άρχισαν να μουγκρίζουν επικινδύνα

Όμως στις πολιτείες δεν χορεύουν πια

Στήνουν σκιοινιά στα δέντρα

6. Φτερά πανιά κατάρτια

Στάλες από φως σε χιλια στρώματα

Για το νησί που άκουσε τ' αηδόνι

Παρθένο φως
Σημαίες που κυματίζουν σαν αγόρια
Στα ερωτικά σεντόνια

Γύρω από τα χείλη τους θεριεύει η σιωπή
Γύρω από τα στήθη τους στήθουν ταμπουσί τ'
άστρα
Γύρω απ' τα μάτια τους πώς γιγαντώνει η πα-
σχαλιά
Γύρω από το σώμα τους πώς πλέκεται η μυρσίνη

Κι ήταν ο Άχραντος ο Αγαπημένος Δυόσμος
Κι ήταν η Μακάρια ή Άγια Ροδοδάφνη
Κι ήταν ήλιοι χαμένοι τόσα χρόνια
Που έσκασαν και πλάνταξαν μπροστά τους

Γύρω απ' τα μάτια τους άσπρη η απόφαση
Γύρω απ' την απόφαση μαύρη η στάχτη
Γύρω απ' τη στάχτη κόκκινο το φως
Και πάλι γύρω από το φως το φως σ' όλα τα
χρώματα

7. Άννα Χαρίκλεια Φωτεινή
Πικρές γυναίκες ξεχασμένες από έρωτα
Σε μυστικό παρόν κορμά που σπαρταρούνε
Νιότη της πέτρας τρυφερή έξαψη
Σπέρμα χαράς που πάει να γίνει δέντρο
Με τ' άγιο δυσκοπότερο στα χείλη τους
Βήμα το βήμα το αίμα στάλα στάλα
Σπέρνοντας λευτεριά στα υγρά χρώματα
Άννα Χαρίκλεια Φωτεινή

Ρόδα κι αρμύρα στο μέτωπο τις άγγιξαν
Φτερό πρωινού περιστεριού κατέβηκε
Έλυσε τα μάγια της σιωπής οι φλέβες άνοιξαν
Άννα Χαρίκλεια Φωτεινή
Φωνές χαμένες στ' άγριο πέλαγο
Ρόδα κι αρμύρα μυστικά τις άγιασαν

8. Ξυπνήσανε Ξυπνήσανε τ' αδέρφια
Σπάσαν τον μπρούντζο και το σίδηρο
Ορμήσανε κατά το φως με τεντωμένα δάχτυλα
Μεσ στα χρυσά κεντρίδια του καλοκαιριού
Ο Μέγας Τζιτζίκας δεν τραγουδά για μοναξιά
Μόν' τραγουδάει τον πόθο που άπλωσε στα κε-
ραμίδια σαν τη λάβα

Η γη χορεύει γελούν οι ποταμοί
Μιλούν τα φάρια οι νεκροί ανασαίνουν
Ξυπνήσανε Ξυπνήσανε τ' αδέρφια
Αρπάξαν το σπαθί τ' αστέρια στάζουν αίμα
Μεσ στη φωτιά αντρώνονται μεσ στη φωτιά θε-
ριεύουν
Δεν τα πληγώνει το σίδηρο δεν τα ματώνει ο
αγέρας
Ξυπνήσανε Ξυπνήσανε τ' αδέρφια
Δεν τα χωράει ο τόπος

9. Έτσι μεγάλο και πλατύ που ήταν το ποτάμι
Έτσι και τ' αθάνατο νερό που ξοπίσω του έτρε-
ξαν

Όταν σφυρίζουν τα όστρακα και τα δελφίνια
Χιλιάδες παιγνίδια μυστικά σκαρώνουν στο
νερό

Σαν ευφροσύνη μουσμουλιάς
Πικρό νοσταλγικό ξεχύνεται φεγγάρι

Άκρα σιωπή μεσ στα καμένα σπίτια
Φωνάζουν δεν ακούγονται
Υψώνουνε σ' αδύναμά τους χέρια
Μνήμες κρυφές σα ρόδο πετρωμένο
Φωτιά που μέσα μου άπλωσε
Γυρεύοντας να τιναχτεί στον αέρα

Ποιος το 'λεγε με μια αστραπή να λάμπει έτσι ο
κόσμος

Ποιος το 'λεγε με μια φωτιά ν' αντρείψουν τόσα
δάση

Τόσοι ήλιοι ποιος το 'λπίζε να 'ρθούνε
Τόσο μακριά ποιος το 'λπίζε να πάνε

10. Ετούτοι οι φίλοι έχουν κάτι το κοινό ανά-
μεσό τους

Πέτρα την πέτρα οργώνουνε τα δόντια των κυ-
μάτων

Με τ' αφρισμένο κεφάλι στα χέρια

Τα μάτια καρφωμένα στις ρωγμές των αετωμά-
των

Όταν στις γιορτές και τα πανηγύρια βασιλεύει
τ' αγιόκλημα

Βγαίνουν σιγά από τις σπηλιές και γράφονται
στην άμμο

Ετούτοι οι φίλοι έχουν κάτι το κοινό ανάμεσό
τους

Ανάσκελα μεσ στα λαγκάδια ξαπλωμένοι
Και πώς φυτρώνει στο στήθος τους ένα γαλάζιο
δάσος

Και πως γυαλίζει ο σουγιάς μεσ στ' άγρια ραδί-
κια

Ετούτοι οι φίλοι έχουν κάτι το κοινό ανάμεσό
τους

Έχουν τα μάτια του ελαφιού και τον λαϊμό του
κύκνου

Θέλουν να ζήσουν στη θάλασσα να φτιάνουν κα-
ραβάκια

Να προστατεύουν τα παιδιά και ν' αγαπούν τις
γοργόνες

Ετούτοι οι φίλοι παίζουν με τον Χάροντα χαρτιά
και τον νικούν

Τα βάζουν μ' όλα τα θεριά στα μαρμαρένια αλώ-
νια

Σαν πλάτανοι ριζώνουν στην γη – την σκάβουν
και την ποτίζουν
Ετούτοι οι φίλοι είναι φωτιά και ποιος θα τους
νικήσει

11. Ασπρα μαντίλια τους χαιρετούν
Το φως δεμένο κόμπο πολεμάει
Μάχεται να λευτερωθεί απ' τους παγετώνες
που το ζώνουν
Και ξεψυχά η κακούργα θάλασσα
Στον κόρφο της απέραντης τους νίκης

Από ήλιο σε ήλιο πηδάνε τ' αδέρφια
Με τ' ανθισμένο τους ποδήλατο παίρνουν
σβάρνα τ' αστέρια
Κι οι ερωτικές γυναίκες λάμπουνε στην άγια
νύχτα
Κι άξαφνα ω άξαφνα ε ρε δόλια ψυχή μου
Άντρας καβαλλάρης Διγενής άη Γιώργης βγαίνει
ομπρός τους
Κι άξαφνα ω άξαφνα

Στο τζάκι πέτρωσε η φωτιά
και το νερό στη βρύση

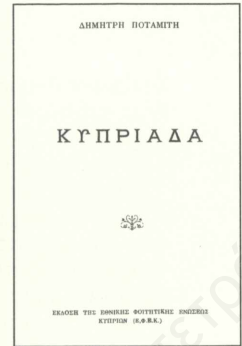
12. Στην πολιτεία των που-
λών έχουν φτάσει

Τώρα μιλούν με τα όστρακα
Οι γλάστρες τούς ανοίγουνε
την αγκαλιά τους
Τώρα τα δέντρα περπατούν
Τρέχουν κατά την παραλία
Ψάχνουν να βρούνε τη ζωή
τους

Τώρα καταλύνει το νερό
Κρεμάνει στα ύψη των αστερών τη φωνή τους
Τώρα τ' αγάλματα μεσουρανούν
Είναι πολύ το φως στην Κύπρο
Ψάχνουν να βρουν τι έπραξε η ψυχή τους

Στην πολιτεία των πουλιών έχουν φτάσει

Αμμόχωστος 1962 ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΟΤΑΜΙΤΗΣ

Προσθήκες, διορθώσεις, σχόλια

Ι. Με αφορμή την εργασία των Λ. Παπαλεοντίου και Κ. Ιωάννου *Αδημοσίευτες επιστολές και άγνωστα ποιήματα του Βασιλή Μιχαηλίδη (από το αρχείο του Αμιλίου Χουρμούζιου)*, Λευκωσία, Μικροφιλολογικά Τετράδια αρ. 12, 2012, ας προστεθούν εδώ τα παρακάτω:

α) Στην αναφορά που υπάρχει στην πέμπτη επιστολή του Β. Μιχαηλίδη, ότι αυτός παρακολούθησε «σχοινοβατική παράσταση» (σ. 16), είναι καλά να προστεθεί στη σχετική σημείωση η αξιόλογη μονογραφία του Κ. Γ. Γιαγκουλλή *Το θέατρο σκιών της Κύπρου. Το κουκλοθέατρο και η ταχυδακτυλουργία μέσα από τα κείμενα και τις αφηγήσεις των καλλιτεχνών και τον τύπο της εποχής (1894-2009)*, Λευκωσία 2009. Εδώ (ειδικά στις σσ. 209-225) συγκεντρώνονται αρκετές μαρτυρίες για λογής θεάματα και παραστάσεις (από τη δεκαετία του 1890 κ.ε.) με ταχυδακτυλουργούς, ανδρειαλοπαίκτης, μίμους, εγγαστριμύθους, υπνωτιστές, ακροβάτες κτλ.

β) Το καλοκαίρι του 1882, με αφορμή τον βομβαρδισμό της Αλεξάνδρειας και προτού ακόμη εξουδετερωθεί η εξέγερση του Αραμπή, γράφεται και ένα ποιητάριο στιχούργημα, στο οποίο αναπαράγεται η βρετανική προπαγάνδα (λ.χ. «*Αρχίζει ο Αραβήμπεης φωτιάν της πολιτείας / και καίει τους χριστιανούς χωρίς καμμιάν αιτίαν*»), ενώ δεν λείπουν εθνικά στερεότυπα, που κατευθύνονται από μια δυτική, ανατολιστική ή αποικιοκρατική προσέγγιση («*Αραβες και Αράβισσες πάψετε την μοιχείαν, / και θα σας σβήση γρήγορα η τρομερά Αγγλία*»). Δεν γνωρίζουμε αν το κείμενο αυτό κυκλοφόρησε τότε προφορικά ή τυπωμένο και αν το είχε υπόψη του ο Β. Μιχαηλίδης, όταν έγραφε το ποίημά του «*Η προς τον Κύριλλον (επιστολή)*». Πάντως, περιλήφθηκε με τον τίτλο «*Άσμα του βομβαρδισμού της Αλεξάνδρειας*» στο βιβλίο του του Α. Σακελλάριου *Κυπριακά* (τ. Β', Αθήνα 1891, σσ. 183-184).

γ) Πολλά χρόνια αργότερα, με βάση σχετική αναφορά στο άρθρο του Κ. Προυσή «*Τα ιστορικά κυπριακά τραγούδια*» (*Κυπριακά Σπουδαία* 7, 1943 [=1945], σσ. 21-46), ο Π. Στυλιανού αναδημοσίευσε το κείμενο αυτό (*Κυπριακός Λόγος* 40, Ιουλ.-Αύγ. 1975, σσ. 297-300), αποδίδοντάς το στον Κωστή Πετρακίδη, χωρίς όμως να παραθέτει οποιαδήποτε τεκμήρια και ενδείξεις και χωρίς να δίνει οποιαδήποτε πληροφορία για το πρόσωπο αυτό. Στη συνέχεια ο Π.

Στυλιανού δημοσίευσε στο ίδιο περιοδικό (41-42, Σεπτ.-Δεκ. 1975, σσ. 385-390) ένα άλλο ομόθεμο στιχούργημα, του Πέτρου Γεωργίου από την Πάτρα (*Βομβαρδισμός της Αλεξάνδρειας, αιχμαλωσία του Αραβίμπη...*, Πάτρα 1883), το οποίο είχε εντοπίσει ο Κ. Γ. Γιαγκουλλής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

δ) Στο παραπάνω άρθρο του (σσ. 44-45) ο Κ. Προυσής αναφέρεται και στο ποίημα «Το όραμα του Ρωμιού», το οποίο του είχε παραχωρήσει κάποιος μαθητής του, αλλά, παραδόξως, δεν γνώριζε τότε ότι αυτό ανήκει στον Β. Μιχαηλίδη. Υποθέτει, λοιπόν, πως είναι «έργο σύγχρονου καλού ποιητάρη» και, λαμβάνοντας υπόψη τη στιχουργική του, ορισμένες λέξεις όχι καθαρά κυπριακές και «κάποια αρχαιομάθεια» του συγγραφέα του, συμπεραίνει πως «γράφτηκε από κάπως μορφωμένο σύγχρονο ποιητάρη με πολλά ποιητικά χαρίσματα». Ας θυμίσουμε εδώ ότι το «Όραμα του Ρωμιού», αν και είχε δημοσιευτεί στην εφ. *Σάλπιγξ* (14.1.1917), δεν περιλήφθηκε στην έκδοση του Α. Ιντιάνου *Εκλογή από τα ποιήματα του Βασίλη Μιχαηλίδη* (1942). Ο Α. Ιντιάνος θα το γνώριζε οπωσδήποτε (απόκομμα της πρώτης δημοσίευσής του είχε στείλει ο Λ. Ζ. Περίδης γύρω στο 1930), αλλά δεν αναφέρθηκε στο ποίημα αυτό σε κανένα από τα δημοσιεύματά του. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι ο πρώτος βασικός μελετητής του Β. Μιχαηλίδη απέφυγε να ανθολογήσει ή να σχολιάσει το μεγαλοϊδεατικό αυτό ποίημα για πολιτικούς λόγους, αφού ήταν υπάλληλος της αποικιακής κυβέρνησης. Το «Όραμα του Ρωμιού» περιλήφθηκε για πρώτη φορά σε τόμο το 1960.

ε) Σχετικά με το πρόσωπο του άγνωστου επιστολογράφου Γιάγκου Λοΐζου, ο κ. Αριστείδης Κουδουνάρης μάς έδωσε τις παρακάτω πληροφορίες: Ο Γιάγκος Λοΐζος ήταν μικρότερος αδερφός της δασκάλας και συγγραφέως Πολυξένης Λοϊζιάδος. Ήταν νυμφευμένος με την Ευθαλία Πιέρου Αντωνιάδη από τη Λάρινα, με την οποία απέκτησαν δυο παιδιά. Αναμιγνύοταν στα πολιτιστικά πράγματα της Λεμεσού. Πέθανε το 1948. Βλ. και Πολυξένη Λοϊζιάς, *Τα έργα*, επιμ. Θ. Πυλαρινός - Γ. Παρασκευά-Χατζηκώστα, Λευκωσία, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 2011, σσ. 95-96.

Π. Στο μελέτημά τους «Μια επιστολή του Ι. Συκουτρή προς τον Α. Ιντιάνο», *Μικροφιλολογικά* 32, φθινόπωρο 2012, σσ. 41-52, οι Γ. Α. Χριστοδούλου και Λ. Παπαλεοντίου αναφέρθηκαν (σσ. 48-49) στον υπό το ψευδώνυμο «Κ. Στάθης» συντάκτη δύο λιβέλλων κατά του Συκουτρή δημοσιευμένων το 1932 και 1933 στο περ. *Νέοι Πρωτοπόροι*, και, από διάφορες ενδείξεις, οδηγήθηκαν στην εικασία, ή μάλλον βεβαιότητα, ότι υπό το ψευδώνυμο κρυβόταν ο Κωνσταντίνος Δ. Γεωργούλης. Ότι όντως περί του Γεωργούλη επρόκειτο το επιμαρτυρεί ρητή μαρτυρία του ίδιου του Συκουτρή σε επιστολή του της 23.9.1933 προς μη κατονομαζόμενο παραλήπτη, καθηγήτη του Πανεπιστημίου Αθηνών, δημοσιευμένη και πλούσια σχολιασμένη από την Ελένη Καραντζόλα στο αφιέρωμα «Ιωάννης Συκουτρής, 1901-1937» του περ. *Αντί*, τχ. 560 (23.9.1994), σσ. 96-100. Εκεί διαβάζουμε (σ. 98): «Άλλως τε ή επίθεσις τών δημοτικιστών έναντίον μου διά τās γλωσσικās μου πεποιθήσεις, [...] τοῦ Κ. Στάθη (ψευδώνυμον κομμουνιστικόν τοῦ πρό ὀλίγου ἐπανεληθόντος ἐκ Γερμανίας ὑποτρόφου τοῦ Κράτους Γεωργούλη) εἰς τούς Ν. Πρωτοπόρους (Ἰούλιος 1932, σ. 271-4, Ἰούλιος 1933, σ. 203-6) ἀποδεικνύει καλύτερον παντός ἄλλου, πῶς με βλέπουν οἱ δημοτικισταί».

III. Μάνος Χαριτάτος (1944-2012). Ύστερα από τους Φοίβο Σταυρίδη, Ξ. Α. Κοκόλη και Μίμη Σουλιώτη, έφυγε πρόωρα από τη ζωή και ο Μάνος Χαριτάτος. Δεν είναι της ώρας να αποτιμηθεί η τεράστια συνεισφορά του δραστήριου αυτού Αλεξανδρινού στα ελληνικά γράμματα. Το πιο λαμπρό δημιούργημά του, το εξαιρετικά πλούσιο και πάντα φιλόξενο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), μιλά από μόνο του. Ο ίδιος ήταν πάντα πρόθυμος να βοηθήσει στο να οργανωθεί και εδώ στην Κύπρο ένα αντίστοιχο ερευνητικό κέντρο, στο οποίο να στεγαστούν αρχεία συγγραφέων και οποιοδήποτε άλλο αρχειακό υλικό, που να είναι προσιτά στην έρευνα – και όχι να καταχωνιάζονται σε αποθήκες και να εξαφανίζονται. Δυστυχώς δεν βρέθηκε κανένας αρμόδιος (είτε στο Πανεπιστήμιο Κύπρου είτε στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού είτε σε οποιοδήποτε άλλο ίδρυμα) που να συμμεριστεί το όραμα, τη διορατικότητα και το μεράκι του Μάνου Χαριτάτου.

Καταχρήσεις – και μια έκκληση

Υπάρχει μια κατηγορία ανθρώπων που έχει τη σπάνια τύχη να κατέχει από χρόνια τα κατάλοιπα ορισμένων συγγραφέων. Δυστυχώς αυτά τα ντοκουμέντα παραμένουν απρόσιτα, ακόμη και για τον πιο καλοπροαίρετο μελετητή, για τον απλούστατο λόγο ότι οι κατέχοντες είναι άσχετοι και καχύποπτοι. Αλλά είτε είναι πρώτος αυτός ο συγγραφέας είτε τέταρτος τη τάξει, τα χαρτιά δεν παύουν να είναι το «αίμα της καρδιάς» του, που περιμένουν την ταξινόμηση ενός καλού επιμελητή για να δοθούν στη δημοσιότητα. [...] Αυτή τη στιγμή υπάρχουν συγγραφείς, που ολόκληρες δεκαετίες μετά το θάνατό τους ζητάνε τη δικαίωση και την αποκατάστασή τους. Τα χαρτιά τους όμως είναι άφαντα. Άραγε με ποιο δικαίωμα και στο όνομα ποιας αγάπης τα κατακρατούν άνθρωποι καθώς πρέπει, αλλά που δεν έχουν καμιά έφεση προς τη λογοτεχνία; Ποιος νόμος προστατεύει αυτό το στραγγαλισμό, την ψύχωση και την υστερία και ποια δικαιοσύνη τούς αφήνει ελεύθερους; Είναι αλήθεια από τις σπάνιες φορές που για την επέμβαση ενός εισαγγελέα μπορούμε να επικαλεστούμε την «εθνική ανάγκη».

Αυτά έγραφε, προ 25ετίας και πλέον, σε βραχύ σημείωμά του υπό τον τίτλο «Καταχρήσεις» δημοσιευμένο στην αθηναϊκή εφημερίδα *Τα Νέα*,¹ ο ποιητής και πεζογράφος Μάνος Ελευθερίου αποτυπώνοντας με εύγλωττο τρόπο το παλαιόθεν γνωστό και επιστημονικώς και ηθικώς αξιολογούμενο έθος όσων έχουν στην κατοχή τους γραπτά τεκμήρια ενός λογίου, να μη φροντίζουν (είτε από άγνοια είτε για άλλους λόγους) να τα δημοσιεύσουν οι ίδιοι ούτε και σε άλλους να το επιτρέπουν, αλλά να τα κατακρατούν ζηλότυπα φυλαγμένα και απρόσιτα, με συνέπεια, όχι σπάνια, να καταλήγουν αυτά στα σκουπίδια. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση αυτογράφων του Παπαδιαμάντη που βρέθηκαν το 2000 πεταγμένα σε σκουπίδια αθηναϊκού δρόμου.²

Αφορμή για την παρούσα έκκληση παρέχει η είδηση ότι πρόκειται προσεχώς να κυκλοφορήσει από το Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μ.Ι.Ε.Τ.) φιλολογική έκδοση σαράντα περίπου επιστολών του Ιωάννη Συκουτρή, προερχόμενων από τις συλλογές του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (Ε.Λ.Ι.Α.) και παραχωρημένων σε αυτό από δωρεές φιλομούσων. Από το ίδιο Ίδρυμα, όπως είναι γνωστό, εκδόθηκαν το 2008 σε τόμο τα *Γράμματα του Ιωάννη Συκουτρή από την Κύπρο (1922-1924)* με φιλολογική επιμέλεια του καθηγητή Φάνη Ι. Κακριδή: τα *Γράμματα* αποτελούσαν την πρώτη μεθοδική προσπάθεια έκδοσης σε τόμο μέρους από τη σωζόμενη αλληλογραφία του Συκουτρή, όταν στο παρελθόν η συνήθεια ήταν να δημοσιεύονται σε διάφορα έντυπα, Ελλάδα και Κύπρου, μεμονωμένες συκουτρικές επιστολές (συχνά όμως με λάθη, παραναγνώσεις, απαράδεκτες περικοπές και άλλες εκδοτικές ελλείψεις). Το αίσθημα πάντως ικανοποίησης που φυσικό είναι να δημιουργείται από το άκουσμα της επικείμενης έκδοσης αμβλύνεται, δυστυχώς, σημαντικά όταν σκεφτεί κανείς ότι γνωστή αρχειακή πηγή των Αθηνών, η οποία βεβαιωμένως περιέχει ανέκδοτες επιστολές από και προς τον Συκουτρή, παραμένει, εβδομηνταπέντε χρόνια μετά τον τραγικό θάνατο εκείνου (1937), απρόσιτη στην φιλολογική έρευνα. Πρόκειται, συγκεκριμένα, για την αλληλογραφία του Συκουτρή με τον Νικόλαο Β. Τωμαδάκη (1907-1993), διαπρεπή ιστορικό και φιλολογικό ερευνητή του νεότερου ελληνισμού και επί μακρόν (1949-1972) καθηγητή της Βυζαντινής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η εν προκειμένω μαρτυρία του Τωμαδάκη, σε μελέτη του δημοσιευμένη το 1978, είναι κατηγορηματική: «Έζησα από πολύ κοντά την ύπνοθην Συκουτρή και έγραψα επανειλημμένως δι' αυτόν και εις περιδικά και εις βιβλία. Έσιώπησα και σωπώ έτι δι' ώρισμένα σχετικά με αυτόν θέματα (και τηρώ ανέκδοτον την αλληλογραφίαν μας)». ³ Σε άλλο, ακόμα παλαιότερο, δημοσίευσμά του είχε γράψει: «Έχω τὰ σχετικά γράμματα, τὰ όποια θά δημοσιευθοῦν όταν θά έκλείψουν τὰ πρόσωπα διά τὰ όποια όμιλοῦν». ⁴

Και το ερώτημα είναι: Γιατί οι σημερινοί κάτοχοι του Αρχείου Τωμαδάκη (στο οποίο περιλαμβάνονται, κατά ρητή ομολογία του μακ. καθηγητή, γράμματα και άλλων λογίων, όπως του Γιώργου Θεοδοιά)⁵ – γιατί λοιπόν, είκοσι ολόκληρα χρόνια μετά τον θάνατο του δημιουργού του, παρά την εκπεφρασμένη βούλησή του και παρά τις επανειλημμένες, προφορικές και γραπτές, εκκλήσεις αρνούνται να επιτελέσουν το επιβαλλόμενο καθήκον τους, το άνοιγμα δηλαδή του Αρχείου στην έρευνα και τη δημοσίευσή του; Η μήπως (για να ξαναθυμηθούμε τον Μάνο Ελευθερίου) θα πρέπει να επικαλεστούμε την «εθνική ανάγκη» για την επέμβαση ενός εισαγγελέα;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μ. Ελευθερίου, «Καταχρήσεις», *Τα Νέα*, 6.8.1986, σ. 29
2. Βλ. Σ. Μπόρα, «Απροσδόκητα παπαδιαμαντικά ευρήματα», *Τα Νέα του Ε.Λ.Ι.Α.* 57 (2000) 17-33.
3. Ν. Β. Τωμαδάκης, «Ο Ίωάννης Συκουτρής ως βυζαντινολόγος», *Νέα Εστία* 104 (1978) 1566, σημ. 2 [αναδημοσίευση: Ν. Β. Τωμαδάκης, *Νεοελληνικά, δοκίμια και μελέται*, 2, Αθήνα 1983, σ. 296]. Η έμφαση σε τούτο και στο επόμενο παράθεμα είναι δική μου.
4. Ν. Β. Τωμαδάκης, «Στη Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας Αθηνών», *Νέα Εστία* 63 (1958) 556.
5. Ο.π. (σημ. 3), 1567, σημ. 3 [αναδημ.: σ. 297].

Γεώργιος Α. Χριστοδούλου

Ύπου τότες

Π' άρκεφα τζ' ενεχούλλευκα
τζ' ο νους επαντούριζεν,
πριν' κόμα να καλοσταθεί,
γυρόν μόπασπατουρέυκα
τζ' ο έρωτας εμούριζεν
σαν το τραντάφυλλον π' αθκεί.

Στα νέφη που φτεράτζ'ιζα,
μα νέα με συνόμπλασεν,
αντζέλισσα στην ομορκιάν,
εθώρουν τζ'αι καπάρτζ'ιζα,
το γαίμαν μου εχόγλασεν
τζ' είχα για λλόου της φωδικιάν.

Από τζ'ει πκιον εκαύκουμου
τζ' ώς σήμερα χαρεύκουμαι
μιά της ζω τζ'αι νησιτικός,
να' τουν αλήθκεια, μάγκουμου,
αφού κρυφοπαιδεύκουμαι
τζ'αι διαλοοούμαι ξιστηκός.

Ύπου τότες που λιμπίζουμαι
τα σκέρτσα τζ'αι τα κάλλη της
σύνομπλά μου να παρπατά,
κρυφοκαρκιωφλοίζουμαι
σαν τζ' είμαι στην αγκάλην της
τζ'αι η καρκιά φτεροπετά.

7-26.10.2012 Παντελής Κακολής

Το ποίημα «Ύπου τότες» γράφτηκε με πρότυπο την «Ανεράδα» του Β. Μιχαηλίδη. Βιογραφικό σημείωμα του Π. Κακολή βλ. *Μικροφιλολογικά* 32 (2012) 68.

Ο Κυριάκος Ζένιου γεννήθηκε στο Πραστεϊό της επαρχίας Αμμοχώστου το 1953. Εξέδωσε τη συλλογή ποιημάτων *Ασβεστη φλόγα* (Λάρινακα 2004). Το παραπάνω ποίημα το απήγγειλε σε εκδήλωση για τον Β. Μιχαηλίδη (Β' Δημοτικό Σχολείο Δρομολαξιάς - Λάρινακας, 31.10.2012).

Τιμή στον Βασίλην Μιχαηλίδην

Εσού που πρωτοσάππισες της γλώσσας μας τες ρίζες,
τζ' εκόπρισες τζ' επότισες τζ' ελίπασες 'πού πάνω,
να μπουν βαθκιά μέσα στην γην, άκοπες να 'βρουν βρύσες,
νερόν να πκιουν χορταστικά, να 'χουν τζ'αι παραπάνω·

εσού που πρωτανάστησες τούν' της λαλιάς το φύτρον,
της ποίησής μας το δεντρόν στους ουρανούς τζ' απλώθην
τζ' εγίνην ύμνος, τραουδικιά τζ' εδόξασεν την Τζ'ύπρον,
μέ τραμουντάνες μέ βορκάν μ' αστροπελέτζ'ια νόθει·

σε σέναν που πρωτόσπειρες της σκέψης σου το βάθος,
λόγια πρωτοφανέρωτα στο στόμαν των πλασμάτων,
της συντυσιάς μας της γλυτζ'ιάς την δύναμην, το πάθος,
για να γινούσιν μουσική τζ' άσματα των ασμάτων·

σε σέναν που πρωτόκαμες τούν' το δεντρόν ν' αθθίσει
τζ' εκάρπισεν τζ'αι έριξεν καρπούς γερούς στο χώμαν,
εβλάστησαν τζ' εγίνηκεν αρχή για ν' αρκινήσει
δάσος πυκνόν, σιλιοζών, στης ποίησης το χρώμαν·

σε σέναν που 'σαι η αφορμή τωρά να συναχτούμεν,
με τες μαλλύττερες τιμές πρέπει να σε τιμούμεν·
Βασίλη, σαν τον βασιλιάν με στίχους για κορόναν,
ψηλά πάνω στον θρόνον σου στον άπανταν αιώναν.

Κυριάκος Ζένιου

Γλωσσάρι

αθκιά: ανθίζω
αντζέλισσα: με αγγελική ομορφιά
διαλοοούμαι: συλλογίζομαι
καπαρτζ'ω: απολαμβάνω, κομπάζω
καύκουμαι: φλέγομαι (από πόθο)
λιμπίζουμαι (<μσν. λιμβίζω): ποθώ, επιθυμώ
μάγκουμου: τουλάχιστον
μέ ... μέ: ούτε ... ούτε
μαλλύττερος: μεγαλύτερος
νεχουλλεύκω (<νεφουλλώ): μεγαλώνω

ξιστηκός (<εξίστημι): εκστατικός
παντούριζω ή παντουριζώ: τριγυρνά, παραδέρνω
πασπατουρέυκω: ερευνά, ψηλαφά
συνάω, συνάουμαι: μαζεύω, μαζεύομαι
σύνομπλα: πλησίον
σύνομπλάζω: συναντώ
συντυσιά (συν+τυγχάνω): συνομιλία, κουβέντα
φτερατζ'ίζω: φτερουγίζω
χαρεύκουμαι: θαρρώ